

VALISTUNUTTA TAIKAUSKOA?

Uskon ja puhtaan oivalluksen dialektiikka Hegelin Hengen fenomenologiassa

Jaakko Syrén
Maisterintutkielma
Filosofia
Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos
Humanistis-yhteiskuntatieteellinen tiedekunta
Jyväskylän yliopisto
Syksy 2019

Tiivistelmä

Valistunutta taikauskoa?

Uskon ja puhtaan oivalluksen dialektiikka Hegelin *Hengen fenomenologiassa*.

Jaakko Syrén

Filosofia

Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos

Humanistis-yhteiskuntatieteellinen tiedekunta

Jyväskylän yliopisto

Ohjaaja: Onni Hirvonen

Syksy 2019

Sivumäärä: 89

Tutkimukseni tehtävänä on selvittää kristillisen perinteen ja valistuneen uskonnottomuuden välistä konfliktia. Konfliktin ytimessä on 1) kristillisen etiikan metafysisen uskottavuuden kriisi ja 2) ateistisen järkeen pohjautuvan etiikan vakaumuksellisuus. Ajankohtaisen aiheesta tekee länsimaisen kulttuurin maallistuminen, jota vastaan uskonnollinen traditio kamppailee. Tätä jännitettä tutkin kreationismin ja uusateismin vastakkainasettelun kautta.

Konfliktin ratkaisumahdollisuuksien selvittämiseksi syvennyn Hegelin *Hengen fenomenologian* VI. luvun alalukuun B. Tässä alaluvussa Hegel esittää filosofisen analyysinsa valistuksen ja taikauskon välisestä kamppailusta. Metodini on eksegeesi, eli teen vaikeaselkoisesta ja raskaalla käsitteistöllä operoivasta tekstistä koherentin lähiluennan. Tukeudun tulkinnassani myös tunnustetuimpiin Hegel-kommentaattoreihin.

Tutkimustulokseni on kahtalainen: 1) järki yksin ei voi toimia kattavana perusteena etiikalle, mutta 2) vanhaan uskonnolliseen ajatteluunkaan ei ole paluuta. Tämän ongelman ratkaisemiseksi esitän niin kutsumani ”valistuneen taikauskon” position, jossa vakaumuksellinen etiikka sitoutuu itsekritiikkiin ja itsensä korjaamiseen.

Sisällys

Johdanto.....	1
1. Kreationismin ja uusateismin konflikti.....	4
1.1 Kreationismi	4
1.2 Uusateismi	7
2. Valistus ja taikausko Hegelin <i>Hengen fenomenologiassa</i>	10
2.1 Itsestään vieraantunut Henki. Kulttuuri.....	12
2.2 Usko ja puhdas oivallus.....	18
2.2.1 Usko.....	22
2.2.2 Puhdas oivallus.....	27
2.3 Valistuksen kamppailu taikauskoa vastaan	35
2.3.1 Valistuksen uskontokritiikki.....	36
2.3.2 Valistuksen kritiikki uskon näkökulmasta.....	43
2.3.3 Valistuksen positiivinen sisältö	48
2.3.4 Käsitteen negatiivisuus	52
2.3.5 Kertaus: kolme ristiriitaa	54
2.3.6 Lopputulema.....	58
3. Hegel-kommentaattoreiden näkemyksiä	62
3.1 Alexandre Kojève.....	62
3.1.1 Itsestään vieraantuneen Hengen maailma.....	62
3.1.2 Usko ja puhdas oivallus.....	63
3.1.3 Valistuksen kamppailu taikauskoa vastaan	64
3.2 Jean Hyppolite	66
3.2.1 Kulttuurin ja vieraantumisen maailma	66
3.2.2 Usko ja puhdas älyllisyys	67
3.2.3 Kamppailu valistuksen ja taikauskon välillä	68
3.3 Slavoj Žižek.....	71
3.3.1 Ideologinen subjekti	71
3.3.2 Žižekin hegeliläinen luenta kristinuskosta	76
4. Päätäntö	79
Lähteet	86

Johdanto

Opinnäytetyössäni käsittelen kristillisen perinteen ja valistuneen uskonnottomuuden välistä konfliktia. Uskonnollisuus ja uskonnottomuus ruumiillistuvat tekstissäni kreationismin ja uusateismin vastakkainasettelussa. Uusateistien uskontokritiikki on murskaavaa, se tuhoaa kreationistisen maailmankatsomuksen. Murskaavasta kritiikistään huolimatta uusateistit eivät pysty tarjoamaan uuden ajan ihmiselle täysin tyydyttävää maailmankatsomusta. Avoimiksi ongelmiksi jäävät nihilismin ja dogmatismien kysymykset, sekä yhtenäisen luontokäsityksen puute. Nihilismin ja dogmatismien kysymyksellä tarkoitan sitä yhteensopimattomuutta, joka syntyy Jumalan kuoleman jättämästä arvotyhjiöstä ja toisaalta sitoutumisesta käytännön eettiseen toimintaan. Voidaan ajatella, että Jumalan kuolema merkitsee myös objektiivisten arvojen katoamista. Kuitenkin ateismi sopii yhteen sellaisten elämäkatsomusten kanssa, jotka sisältävät dogmeja, eli todistamatta päteväksi oletettuja väittämiä. Ateistisessa humanismissa tällainen kyseenalaistamaton opinkappale on ihmisarvon käsite. Muita perustelematta päteväksi katsottuja arvoja ovat esimerkiksi tasa-arvo, luonnon itseisarvo ja eläinten oikeudet. Ateisti joutuu siis myöntämään, että hänen elämäkatsomukseensa kuuluu kyseenalaistamattomia lähtöoletuksia, samoin kuin uskonnollisellakin ihmisellä. Tällä tavoin uusateismin tiedeusko ja järki-ihanne ei riitä kattamaan kaikkea inhimillisen toiminnan aluetta.

Toinen ongelma uusateismissa on yhtenäisen luontokäsityksen puute. Mikäli arvoja tahdotaan johtaa luonnosta, kuten Sam Harris tekee, olisi luonto pystyttävä määrittelemään tarkasti. Filosofit Slavoj Žižek on esimerkiksi huomauttanut, että moraalifilosofisessa keskustelussa eri luontokäsityksillä on dramaattisia seurauksia. Tässä yhteydessä Žižek mainitsee Immanuel Kantin ja Markiisi de Saden. Kantille luonto on fenomenaalinen ja se toimii universaalien lakien mukaisesti. Markiisi de Sadelle taas luonto on muutoksessa olevaa itsenäistä materiaa, jota ei hallitse mikään jumalallinen taho. Kummallakin ajattelijalla on kuitenkin tämän peruskäsityksen lisäksi vielä toinen, täydentävä luontokäsitys. Kant ajattelee noumenaalista Luontoa eettisten päämäärien valtakuntana. Tämä on ideaalinen moraalikäskyjen alue, jonka ihminen voi löytää järkensä avulla. Markiisi de Sade puolestaan subjektivoi luonnon ilkeäksi luontoäidiksi, josta kaikki ihmisten pahat impulssit ovat peräisin. (Žižek, 2009, 93.) Sikäli kun valistus tuhoaa taikauskon ja pätevöittää luonnollisuuden teon perustelluksi oikeutukseksi, voidaan Markiisi de Saden luontokäsityksessä hylätä hyveellisyys taikauskona ja oikeuttaa murhaaminen yms.

luonnollisena. Näistä kahdesta luontokäsityksestä uusateistit näyttävät suosivan ensimmäisenä mainittua, he ovat siis kantilaisia. Kuinka tämä valinta perustellaan?

Näistä puutteistaan huolimatta uusateismi on joka tapauksessa kreationismia uskottavampi ja paremmin perusteltu maailmankatsomus. Kertaalleen kumottuun uskonnolliseen traditioon ei ole paluuta. Vanhan maailmankatsomuksen mukaan eläminen olisi parhaimmillaankin erittäin keinotekoista, eikä missään tapauksessa älyllisesti rehellistä. Mutta uusateismi joutuu tekemään juuri näin: elämään vanhojen arvojen ja dogmien mukaan, vaikkei niille ole kunnollista perustetta. Ongelma onkin, ettei synteesi näiden kahden (järjen ja vakaumuksen) välillä näytä mahdolliselta. ”Täydellinen kriittis-filosofinen reflektio ei voi koskaan tarjota täydellistä perustetta konkreettiselle eettiselle sitoumukselle. Tällaisen sitoumuksen, ollakseen todella sitova, on pohjaututtava *doxaan*” eli totuususkomukseen tai *vakaumukseen* (Žižek, 2009, 87, suomennos omani).

Näistä syistä kreationismin ja uusateismin konflikti näyttää jokseenkin ratkaisuttomalta. Tilanteeseen ei kuitenkaan tällaisenaan tarvitse tyytyä, vaan ongelmaan voidaan lähteä etsimään uusia näkökulmia filosofian avulla. Valitsemani filosofinen perinne ongelman käsittelyyn on saksalainen idealismi ja tarkemmin sanottuna Hegel ja hänen seuraajansa. Hegelin filosofia elää ristiriidoista ja hänen fenomenologisesta käsittelystään voidaan oppia jotakin uutta myös kreationismin ja uusateismin suhteen. Hegel eli yhteiskunnallisten mullistuksien aikana, jolloin uskonnollinen perinne ja vallankumouksellinen uskonnoton ajattelu kävivät veristä kamppailua. Tälle kamppailulle Hegel on antanut fenomenologisen kirjoitusasuun ja sen merkitys kreationismin ja uusateismin konfliktin ymmärtämisessä on odottamattoman suuri.

Hegelin seuraajat ovat tulkinneet häntä monin tavoin, eri lähtökohdista ja eri tarkoituksiin. Historiallisesti merkittävimpiä heistä ovat Jean Hyppolite ja Alexandre Kojève, jotka ovat tehneet lähtemättömän vaikutuksen moniin 1900-luvun filosofiin omilla Hegel-luennoillaan. Hegelin nykyaikaisista soveltajista yksi näkyvimpiä on Slavoj Žižek, joka tunnetaan mittavasta panoksestaan vasemmistolaiseen ideologiakritiikkiin. Žižek on tuonut esiin sovellutusta hegeliläisestä uskonnonfilosofiasta kristillisen ateismin muodossa. Kristillisessä ateismissa jumaluskon puute yhdistetään vakaumukseen egalitaarisesta yhteisöstä tavoittelemisen arvoisena poliittisena päämääränä.

Aloitan tutkielman kuvailemalla kreationismin ja uusateismin positiot luvussa 1. Luvussa 2 etsin näille positioille vastaavat tietoisuuden muodot *Hengen fenomenologiasta* ja esittelen

niiden välistä dialektiikkaa Hegeliä referoiden. Tämä on opinnäytetyöni varsinainen teoriaosuus ja metodinani on eksegeesi. Teen Hegelin vaikeaselkoisesta tekstistä mahdollisimman koherentin tulkinnan. Kolmannessa luvussa esittelen tärkeimpien Hegel-kommentaattoreiden näkemyksiä edellä käytyyn teoriaosuuteen. Päätäntöluvussa pohdin avoimeksi jääviä kysymyksiä ja esitän kreationismin ja uusateismin ratkaisuvaihtoehdoksi niin kutsuttua valistuneen taikauskon positiota.

1. Kreationismin ja uusateismin konflikti

Tässä luvussa esittelen ns. uusateistien ja kreationistien polemiikkaa. Määrittelen uusateismin ja kreationismin ilmiöt, sekä kuvailen niiden välistä poliittista jännitettä. Perinteisesti on ajateltu, että julistava ja filosofinen diskurssi eivät kohta. Esimerkiksi apostoli Paavali inhosi filosofista viisautta, eikä saanut kreikkalaisilta muuta vastakaikua, kuin naurunremakan levittäessään ilosanomaa ylösnousemuksesta (Badiou, 2011, 43). Ei ole kuitenkaan selvää, voidaanko kreationismia täysin samaistaa Paavalilaiseen subjektiiviseen uskollisuuteen totuutta kohtaan. Diskurssinsa puolesta kreationismi nimittäin tapaa tieteellistä ilmaisua. Kreationistit lähtevät argumentatiiviseen peliin mukaan, toisin kuin Paavali teki.

Käsittelen kreationismia ja ateismia varsin pintapuolisesti ja kertauksenomaisesti. Kreationismin ja uusateismin käsittely ansaitsisi vähintään oman gradunmittansa. Esimerkiksi Teemu Taira (2015) on uusateismia painottaen kirjoittanut aiheesta kattavan esityksen. Minun tarkoitukseni kreationismin ja uusateismin käsittelyssä on ensinnäkin pohjustaa graduni varsinaista filosofista sisältöä, joka on sovittelun etsiminen uskonnollisuuden ja ateismin ääripäille. Toiseksi tarkoitukseni on osoittaa, että Hegelin kuvaamia tietoisuuden muotoja on esillä nykyäänkin, eikä ongelma näin ollen koske vain valistuksen aikaa. En siis väitä esittäväni uusateistista tai kreationistista positiota kaikessa rikkaudessaan, vaan ennemminkin esittelen ne ikään kuin muistin virkistykseksi, jotta voin keskittyä paremmin itse konfliktin ratkaisumahdollisuuden tutkimiseen. Kreationismi toimii teesinä ja uusateismi antiteesinä. Tästä alkuasetelmasta on hyvä lähteä kehittämään filosofisesti kypsempää suhtautumista kristinuskoon ja ateismiin.

1.1 Kreationismi

Yksinkertaisimmillaan kreationismin käsite viittaa sellaiseen kristilliseen vakaumukseen, jossa sitoudutaan Raamatun luomiskertomukseen. Kreationismiksi nimitetään kuitenkin myös sellaista kokonaisvaltaisempaa fundamentalistista ja konservatiivista uskonnollis-poliittista vakaumusta, jossa sitoudutaan älykkääseen suunnitteluun, evoluutioteorian kieltämiseen ja Raamatun ”kirjaimelliseen tulkintaan”. Kirjaimellinen tulkinta on lainausmerkeissä siksi, että täysin kirjaimellinen tulkinta on jo itsessään ristiriitainen käsite, sillä jos teos voitaisiin ottaa ”kirjaimellisesti”, sitä ei silloin tarvitsisi tulkita. Tulkinnan välttämättömyys näkyy siinä, että eri tahot, jotka sanovat lukevansa Raamattua kirjaimellisesti, kiistelevät keskenään Raamatun tekstin merkityksestä (Rose, 2018, SEP).

Kreationistit käyttävät kirjaimellista lukutapaa esimerkiksi maapallon ikää laskettaessa. Raamatun sukupuiden avulla voidaan laskea sukupolvia aina Aatamiin ja Eevaan (maailman luomiseen) asti, josta päätellään, että maapallon ikä on noin 6000–10000 vuotta. Tämän näkemys on tietenkin nykyisen luonnontieteen valossa täysin kestämaton. Kreationisteista puhutaankin myös historian-, evoluution- ja tieteenkieltäjinä. Paradoksaalista on se, että kreationistit pyrkivät usein tieteellistä esitystapaa muistuttavaan ilmaisuun etsiessään väitteilleen tukea. Olennaista on kuitenkin se, että ”Pyhä Raamattu on Pyhän Hengen innoituksesta syntynyt Jumalan sana ja oppimme ainoa perusta” (Suomen Helluntaikirkko, 2014).

Älykäs suunnittelu on tieteellisenä teoriana esitetty näkemys maailmankaikkeuden synnystä ja alkusyystä. Älykkään suunnittelun kannattajat ovat sitä mieltä, että koska tiede ei pysty tyydyttävästi selittämään maailman ja elämän syntyä, on todennäköisin vaihtoehto se, että kaiken takana on älykäs suunnittelija (Taira, 2015, 136). Kreationistit käyttävät näkemystä älykkäästä suunnittelusta tehdäkseen omasta positiostaan tieteellisesti uskottavamman. Kreationismi ja älykäs suunnittelu sopivat hyvin yhteen, sillä älykkääksi suunnittelijaksi voidaan nimetä kuka tai mikä tahansa, vaikka Raamatun Jumala. Älykkään suunnittelun kannattaja voi kuitenkin myös kieltää kreationismin, sitoutua evoluutioteoriaan ja jättää älykkään suunnittelijan nimeämättömäksi. Tämä lisää älykkään suunnittelun argumentaatiovoimaa tieteellisessä diskurssissa. Älykäs suunnittelu ei kuitenkaan ole tieteellinen teoria, sillä se ei täytä tieteen kriteereitä. Älykkään suunnittelun hypoteesi ei ole testattavissa, eikä siten osoitettavissa oikeaksi tai vääräksi. Hypoteesin kehittäminen tapahtuu lisäksi tiedeyhteisön ulkopuolella, vailla tiedeyhteisön vertaisarviointia. (Taira, 2015, 142.)

Ihminen on kreationismin mukaan Jumalan luoma ja luonto on syntynyt suunnitelman pohjalta, luomistyön kautta. Historialliseksi narratiiviksi valitaan evoluution sijasta luomiskertomus. Luomiskertomus on kirjaimellisena ristiriidassa evoluution kanssa, sillä evoluution mukaan ihminen on kehittynyt vaihe vaiheelta nykyiseen muotoonsa pitkän ajan kuluessa, kun taas luomiskertomuksen mukaan Jumala loi ihmisen maan tomusta suoraan nykyiseen muotoonsa. Luomiskertomuksen näkemystä puolustetaan vetoamalla elämän synnyn epätodennäköisyyteen puhtaan sattuman kautta. Jos olosuhteet olisivat vähääkään erilaiset, mitään elämää ei maapallolle olisi syntynyt. Esimerkkinä¹ toimii kitara, joka on soittokunnossa vain silloin, kun se on juuri oikeassa vireessä. Maailmankaikkeuden on

¹ Lainattu Iso Kirja ry:n fifteen -leirivihkosesta vuodelta 2011. Ei sisällä tekijätietoja.

oltava vielä tarkemmin viritetty, jotta se voisi tuottaa elämää. Ja kuten kitara tarvitsee virittäjän, niin myös (ja vielä enemmän) maailmankaikkeus tarvitsee Luojan.

Kreationistit eivät siis usko, että elämä olisi syntynyt sattumalta, vaan asettavat kaiken taustalle Luojan, joka on luonut kaiken suunnitelmansa mukaisesti. Väitettä tuetaan argumentilla ”palautumattomasta monimutkaisuudesta” (Ruse, 2018, SEP). Ajatus on siinä, että evoluutio voi vain karsia valmiita biologisia organismeja, ei synnyttää niitä. Monet kreationistit hyväksyvätkin ns. mikroevoluution. He ajattelevat, että evoluutiota on voinut tapahtua sen kuluneen 6000-10 000 vuoden aikana, kun ihmiset ovat olleet olemassa. Makroevoluutiota he eivät kuitenkaan hyväksy. Toisin sanoen, evoluutio voi muovata jo valmiiksi olemassa olevia organismeja, mutta ei synnyttää niitä. Klassikkoesimerkki palautumattomasta monimutkaisuudesta helluntailaisessa kesäleirivihkosessa on koli-bakteeri: ”Koli-bakteeri liikkuu sähkömoottorin pyörittämän siiman avulla. Sähkömoottorin syntyminen evoluutioteorian avulla vaikuttaa nykytietämyksen mukaan mahdottomalta.”² Toinen kreationistien lemmikki on saksalaisen Ernst Haeckelin (1834–1919) kuva selkärankaisten sikiöiden yhdennäköisyydestä. Tässä vuoden 1874 kuvituksessa niin salamannerin, kanan kuin ihmisenkin sikiöt ovat varsin yhdennäköisiä. Saman vaiheen sikiöt (laryngaalivaihe) ovat sittemmin valokuvattu.³ Vuoden 1998 valokuvasta näkee, että Haeckelin hypoteesi ei vastaa kerättyä aineistoa. Koska 150 vuotta vanhaa piirrosta käytetään yhä biologian oppikirjoissa, ovat kreationistit nähneet aihetta epäillä tiedeyhteisön intressien vilpittömyyttä ja tutkimustulosten objektiivisuutta.

Evoluutioteorian kieltäminen ei ole vain yksityinen vakaumus kreationistin elämässä. Kreationistit pyrkivät osoittamaan vääräksi kaiken sellaisen modernin tieteen aineksen, joka ei sovi yhteen heidän fundamentalistisen uskomusjärjestelmänsä kanssa (Nakhnikian, 2004). Usko näkyy myös teoissa. Varhaisempi esimerkki tästä löytyy 1920-luvun puolivälistä, jolloin Tennesseeen osavaltiossa opettaja John Thomas Scopes tuomittiin evoluution opettamisesta koulussa. Hänelle määrättiin sadan dollarin sakkorangaistus. (Ruse, 2018, SEP). Viimeaikaisempi esimerkki löytyy vuodelta 2005, jolloin kreationismi saatiin Kansasin osavaltiossa biologian oppiaineen opetussuunnitelmaan tasavertaisena evoluution kanssa.⁴ Evoluution vastustamisen lisäksi kreationistit vastustavat aborttia, homoseksuaalisuutta ja ovat perinteisesti Israelin valtion vahvoja kannattajia (Ruse, 2018,

² Sama kuin yllä.

³ http://neuroclusterbrain.com/errors_of_evolution.html

⁴ <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/northamerica/usa/1498162/In-the-beginning-there-was-the-Flying-Spaghetti-Monster.html>

SEP). Kyselytutkimuksen mukaan jopa 42% Yhdysvaltojen väestöstä ajattelee Jumalan luoneen ihmisen nykyisessä muodossaan (Newport, 2014). Kreationistit ovat näin ollen vakavasti otettava ryhmä myös politiikassa. Kreationistinen maailmankatsomus muuntuu äänestyksessä konservatiivisten ja isänmaallisten puolueiden kannatuksiksi.

Suomessa kreationismin kannatus on hieman Yhdysvaltoja maltillisempaa. Tairan (2015, 148) mukaan 28% suomalaisista uskoo Jumalan luoneen maailman ja 13% suomalaisista kieltää evoluutioteorian väitteen ihmislajin kehittymisestä vuosimiljoonien saatossa. Näiden lukujen valossa voidaan todeta, ettei kreationismille löydy vahvaa kannatusta valtakirkon piiristä (Taira, 2015, 149). Suomessa kreationismia esiintyykin eniten herännäisliikkeissä. Mutta onpa kreationismilla joitain julkisiakin kannattajia. Esimerkiksi kansanedustaja Laura Huhtasaari on avoin kreationisti. Blogissaan hän kirjoittaa: ”**Minä en usko, että meillä kaikilla olisi sama kantamuoto.** Enkä sitä, että ihmisellä ja apinalla olisi sama esi-isä. Kristittynä uskon, että ihminen on luotu ihmiseksi.”⁵ Myös Jyväskylän yliopiston kasvatustieteen professoria Tapio Puolimatkaa pidetään kreationistina ja älykkään suunnittelun kannattajana (Taira, 2015, 150).

1.2 Uusateismi

Ateismi on kulttuurillinen ja filosofinen kanta, jossa hylätään teismi, eli jumalusko. Ateismissä ei sinänsä ole mitään uutta. Se on ollut varteenotettava filosofinen näkökulma jo pitkään. Kreikassa on puhuttu ateismista jo 2400 vuotta sitten (Bremmer, 2010, 33). Sosiaalisesti ilmiöksi ateismi muuttui 2000-luvun alussa neljän ’julkkisateistin’ julkaisujen myötä (Imbert, 2013). Richard Dawkins, Christopher Hitchens, Daniel Dennett ja Sam Harris julkaisivat vuosina 2004–2007 kukin kirjan, jotka vaikuttivat uusateismin syntyyn. Teosten myyntiluvut ovat nousseet miljooniin. Jo pelkästään Dawkinsin *Jumalharhan* (the God Delusion) sanotaan myyneen yli 3 miljoonaa kappaletta. Uutta uusateismissä ei olekaan sen filosofinen sisältö, vaan sen uusi konteksti (Taira, 2015, 12).

Uusi konteksti viittaa nykyaikaisiin yhteiskunnallisiin oloihin. Uusateismia voitaisiin parhaiten luonnehtia reaktioksi uuteen kulttuurilliseen ja poliittiseen ilmastoon. Taustalla ovat Imbertin (2013) mukaan uskonnollisuuden uusi näkyvyys länsimaissa, etenkin 9/11 -hyökkäykset, sekä kristillisen ja islamilaisen fundamentalismin nousu. Toisaalta sisäpoliittiset ongelmat ovat olleet omiaan nostamaan uskonnollista väittelyä julkisille alustoille. Uskonnolliset vakaumukset näkyvät herännäisliikkeiden pyrkimyksissä vaikuttaa

⁵ <https://www.laurahuhtasaari.fi/8>

aborttilainsäädäntöön, homoavioliittoihin, kantasolututkimuksiin ja peruskoulujen opetussuunnitelmaan (Shirver, 2006). Näiden kamppailujen näyttämönä toimii ensisijaisesti Yhdysvallat (Taira, 2015, 12), mutta myös Suomessa esimerkiksi ns. ”homoilta” aiheutti varsinaisen kirkosta eroamisen vyöryn, kun 40 000 ihmistä jätti evankelis-luterilaisen seurakunnan homojen avioliitto- ja adoptio-oikeutta käsitelleen ajankohtaisohjelman jälkeen (eroakirkosta.fi, 2011).

Juuri yhteiskunnallisen vaikuttamisensa vuoksi kreationismikin on saanut niin paljon kritiikkiä uusateisteilta. Uskomukset, jotka eivät muutu muiden ihmisten elämään vaikuttavaksi toiminnaksi, eivät myöskään motivoi kritikoita perehtymään niihin. Mutta kun usko alkaa näkyä teoissa, saavat toisinajattelijatkin motivaatiota tuoda esiin omia näkemyksiään. Uskonnollisten puheenvuorojen saadessa mediahuomiota uusateistit pyrkivät tuomaan uusia normeja julkiseen keskusteluun. He ”haluavat vakiinnuttaa diskursiivisen tilan, jossa kaikenlainen uskontokritiikki on hyväksyttyä samaan tapaan kuin esimerkiksi poliittisten kantojen arvostelu.” (Taira, 2015, 16). Tavoite on tehdä uskontodiskurssista läpinäkyvää ja muokata sitä (Taira, 2015, 15). Uskonnollisuuden ongelma on kriittisen keskustelun kannalta sen esoteerisuus. Uskonnollista tietoa ei saavuteta diskursiivisen prosessin kautta (Davis, 2011, 9), vaan vakaumuksen taustalla on ilmestys, tunne, yhteisö, perinne tai ”Hengen salattu vaikutus”. Esimerkiksi helluntailaisuudessa Pyhän Hengen ajatellaan vaikuttavan ihmisissä ”salatulla tavalla” (Suomen Helluntaikirkko, 2014, 12). Uusateistien tavoite on paljastaa kaikki salaisuudet, tuoda kaikki päivänvaloon.

Uusateismi on siis reaktio sellaiselle uskonnollisuudelle, joka pyrkii vaikuttamaan yhteiskunnalliseen elämään. Ateistien tärkein jumaluskon vastainen argumentti on, että uskonkappaleet ja oppisisällöt eivät ole totta. Ateisti ajattelee, että Jumalaa joko varmasti, todennäköisesti tai luultavasti ei ole. Uusateistille usko on taikauskkoa. Tällä tavoin uusateismi kytkeytyy valistuksen projektiin, jonka tavoitteena on tuoda järki uskon tilalle. Uusateistit tuovat esiin uskonnon nimissä tehtyjä vääryyksiä ja painottavat uskontojen varjopuolia. Uusateistille kreationismi on käsittämätön harha, joka opettaa pitäytymään omilla mielipiteillä ja kieltäytymään uudesta tiedosta, joka voisi korjata vääriä käsityksiä. ”Evoluution totuudet samoin kuin monet muut luonnontieteelliset totuudet ovat jännittävän kiehtovia ja kauniita; miten traagista onkaan kuolla tietämättä niistä mitään!” (Dawkins, 2011, 292).

Uusateisteihin on kohdistettu myös paljon kritiikkiä. Heitä syytetään yliyksinkertaistamisesta, väärinluonnehdinnoista ja ylimalkaisista argumenteista (Johnson, 2013). Uusateistien kritiikki voikin varsinkin julkisessa keskustelussa olla retorisisista syistä iskulausemaista ja yksinkertaistavaa. Tätä selittää toisaalta se, että heidän arkkivihollisensa on juuri kreationismi, joka itse on varsin yksisilmäinen ja joustamaton positio. Žižek (2012, 104) puolestaan on argumentoinut, etteivät ”vulgaariateistit” hahmota uskomusten monimutkaista toimintaa.

Uusateistit tahtovat jättää uskonnollisen diskurssin ja maailmankatsomuksen taakseen ja kääntää uuden lehden ihmiskunnan historiassa. Tällä uudella uljaalla uskonnottomalla ajalla järki ohjaa toimintaa ja taikausko on vaihdettu tieteeseen, eivätkä irrationaaliset uskomukset enää aiheuta ylimääräistä kärsimystä olemassa oleville tietoisuuksille. Joissain visioissa uskonnollinen toiminnan muoto on kuitenkin yhä säilytetty. Esimerkiksi Alain de Botton (2013) ehdottaa teoksessaan *Uskontoa ateisteille*, että ihmisten tulisi perustaa temppeleitä mietiskelylle sekä järjestää agape-ravintolailallisia ja näin maallistaa uskonnolliset rituaalit ja yhteisöllisyys. On kuitenkin vaikea nähdä, miksi ihmiset motivoituisivat tai sitoutuisivat tällaiseen uskonnonharjoittamiseen. Se mikä de Bottonilta puuttuu, on uskonnon subjektivoiva voima. Tämä voima löytyy artikuloituna Slavoj Žižekin filosofiasta.

Žižekin mukaan kristinuskosta on tehtävä ateistinen luenta. Kristinuskko on Žižekille pohjimmiltaan ateistinen uskonto ja hän on sitä mieltä, että rehellinen kristitty päätyy ateismiin. Žižek vie luentansa niin pitkälle, että hänen mukaansa ainoastaan ateistit ovat autenttisia uskovia. Tämä käsitys kristinuskosta pohjautuu Hegelin filosofiaan. Hegelin kristinuskon puolustus onkin omaperäinen ja avaa useita mahdollisia tulkintalinjoja, joista yksi on Žižekin sovellutus. Tähän palaan kolmannessa luvussa, Kojèven ja Hyppoliten kera. Ennen sitä on kuitenkin perehdyttävä Hegelin omaan tekstiin. Erityisen olennainen kappale kreationismin ja uusateismin vastakkainasettelun kannalta on luku valistuksen ja taikauskon dialektiikasta Hegelin *Hengen fenomenologiassa*. Tämä luku auttaa ajattelemaan konfliktia uudella tavalla, sillä se on kirjoitettu samankaltaisen kiistan vallitessa 1790- ja 1800-lukujen Saksassa. Voidaan ajatella, että nykyinen kreationismi – uusateismi -polemiikki on sama kiista kuin hieman yli 200 vuotta sitten, mutta uudelleenmuotoiltuna ja eri yleisölle osoitettuna.

2. Valistus ja taikausko Hegelin *Hengen fenomenologiassa*

Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831) kuuluu historian vaikutusvaltaisimpiin filosofiin. Hän oli Immanuel Kantin (1724–1804) aikalainen ja Kantin transsendentaalifilosofian intohimoinen kritisoija. Tiivistetysti sanottuna Kant oivalsi, että emme voi päästä havaintomme ulkopuolelle, emmekä voi saada tietoa asioista sellaisina, kuin ne ovat tietoisuutemme ulkopuolella. Hegel taas ajatteli, että havaintomme on jo osa oliota sinänsä ja että oman kehityspolkunsa päätepisteessä tietoisuus saavuttaa absoluuttisen tietämisen. Kantista alkanutta Jenan ja Königsbergin alueiden filosofista aikakautta kutsutaan nykyään saksalaiseksi idealismiksi. Saksalaiseen idealismiin kuuluu joukko ajattelijoita, mutta nykypäivänä Hegel pysyy näistä Kantin lisäksi luetuimpana.

Hegelin tunnetuimman teoksen, *Hengen fenomenologian (Phänomenologie des Geistes, 1807)* kuudennessa luvussa *Henki. B. Itsestään vieraantunut Henki, kulttuuri. Alaluku 2. Valistus* Hegel käy läpi valistuksen ja uskonnollisen tietoisuuden välistä dialektiikkaa. Tätä yli 200 vuotta vanhaa tekstiä ei ole integroitu osaksi julkista uskonnonfilosofista keskustelua. Tämä johtuu epäilemättä siitä, Hegelin kirjoitusasu on vaikeaselkoinen. Teksti saattaa ensimmäisellä lukukerralla vaikuttaa täysin käsittämättömältä eikä se välttämättä aukene vielä toisellakaan kerralla. Hegelin tyyli on tahallisen monimutkaista, sillä hän tavoitteli filosofiallaan lukijan oman ajattelun herättämistä pakottamalla tämän luomaan omia merkityksiä uusille ja vieraille käsitteille (Pinkard, 2000). Tämän vuoksi tekstin merkityksen selvittäminen on haastavaa. Tässä yhteydessä, kreationistien ja uusateistien kahakassa, Hegel kuitenkin tuo varsin mielekkään ja virkistävän ja ehdottomasti perehtymisen arvoisen näkökulman. Hegelin *Valistus* -kappaleen taustalla olevat kaksi tietoisuuden muotoa, uskonnollinen ja valistunut, sopivat nimittäin erikoisen hyvin yhteen meidän aikamme julkisen kreationisti–uusateisti -väittelyn kanssa.

Historiallisena taustana 1790-luvun Saksassa vaikutti niin kutsuttu panteismi-kiista, jossa Baruch Spinozan (1632–1677) ajatukset nähtiin perinteisten instituutioiden näkökulmasta uhkana. Spinozan ajatusta luonnollisesta Jumalasta pidettiin persoonallisen Jumalan kieltona, uskonnon kyseenalaistamisena ja askeleena kohti ateismia. Ateismi ja muu harhaoppisuus oli vaarallista hallitsijoille, sillä yhteiskunnallisia hierarkioita ylläpidettiin väkivallan ja nepotismin lisäksi protestanttisen uskon avulla. Myös Immanuel Kant osallistui keskusteluun. Kantin transsendentaalifilosofian myötä perinteiset teologiset käsitykset joutuivat kyseenalaistuksen kohteeksi. Kant kielsi tiedon Oliosta sinänsä ja perusti moraalin

uskonnon sijasta puhtaaseen järkeen. Yksi tapa hahmottaa panteismi-kiistan osapuolia on jako naturalisteihin ja supernaturalisteihin. Naturalistien mukaan Jumalan on oltava yhteensopiva inhimillisen järjen kanssa. Supernaturalistit taas puolustivat Raamatun pyhyttä ja jumalallisuutta. (Pinkard, 2000, 19–37.)

Teksti, jota seuraavaksi käsittelen, alkaa uskonnollisen ja valistuneen tietoisuuden muodon määrittelystä. Näistä käytetään ensisijaisesti termejä 'usko' ja 'puhdas oivallus'. Usko edustaa perinteistä uskonnollista tietoisuutta ja puhdas oivallus puolestaan ruumiillistaa valistuksen kriittisen asenteen. Hegelille tietoisuuden muodot ovat momenteja, tai vaiheita Hengen kehityksessä. Henki pyrkii korkeamman itsetietoisuuden tasoon ja Hengen liike kohti itseymmärrystä käy erilaisten tietoisuuden muotojen kautta, negatiivisen liikkeen voimalla. Tietoisuus on muutoksen tilassa ja kehittyy. Usko ja puhdas oivallus, tai kreationismi ja uusateismi eivät siis ole Hegelille vain mielipiteitä tai vakaumuksia, vaan tietoisuuden muotoja, Hengen itseymmärryksen tasoja.

Henki käsitteenä on monimuotoinen ja Hegel käyttää sitä laajasti (Subjektiivinen, Objektiivinen ja Absoluuttinen Henki). Yksinkertaisuudessaan Henkeä voisi ajatella materian suhteeksi itseensä. Materian itsestään vieraantuminen ilmenee partikulaarisena tietoisuutena, jolle Henki on universaali käsite. Hengen käsitteen avulla kuvataan myös näiden tietoisuuksien kollektiivista itseymmärryksen tasoa. Tällä tavoin käsite voidaan yhdistää sananparteen ajan hengestä. Ajatuksena on se, että Henki ei pysty pysymään harmonisessa passiivisuudessa, vaan jokin levottomuus ajaa sitä ulos itsestään, aktualisoimaan itsensä. Tämä näkyy konkreettisesti esimerkiksi itselleen ilmenevässä tietoisuudessa, yhteiskunnallisessa muutoksessa, tieteiden vallankumouksissa sekä uskonnollisen ajattelun uudelleenarvioimisessa ja miksei, hieman mahtipontisesti ilmaisten, maailmankaikkeuden olemassaolossa.

Kun tietoisuuden muodot ovat saaneet luonnehdintansa, siirryn esittelemään niiden välistä dialektiikkaa, eli käytännössä valistuksen uskontokritiikkiä. Hegelin käsittelyssä myös itse kritiikki saa oman kritiikkinsä. Monipuolisuutensa ansiosta teksti ei jätä lukijalle yhtä ainoaa oikeaa mielipidettä vaan tarkastelee ilmiöitä fenomenologisesti, eli siten kuin ne tietoisuudelle ilmenevät. Yksi Hegelin tavoitteista on päästä eroon ajattelun yksipuolisuudesta ja ymmärtää Henki kokonaisuutena. Tästä näkökulmasta kreationismia ja uusateismia voi kumpaakin syyttää ajattelun yksipuolisuudesta. Tavoitteena on siis ymmärtää, mistä ilmiöissä on kyse ja etsiä useamman näkökulman huomioon ottava ratkaisu vastakkainasettelulle.

Seuraavaksi esittelen tiivistetyssä ja mahdollisimman yleistajuisessa muodossa Hegelin *Hengen fenomenologian* kuudennessa luvussa (VI. *Henki*) esiintyvää uskon ja puhtaan oivalluksen dialektiikkaa⁶. Otsikot ovat suomennoksiani Hegelin omista otsikoista. Luvussa 2.1 käyn läpi Hegelin yleisesityksen kulttuurin muutoksesta itsestään vieraantuvan Hengen liikkeen tuloksena. Kulttuuri kokee muutoksen valistuksen myötä. Tämä luku on samalla myös yleisesitys ja johdanto uskon ja puhtaan oivalluksen dialektiikkaan. Luvussa 2.2 käsittelen tarkemmin uskon ja puhtaan oivalluksen tietoisuuden muodot ja luku 2.3 on omistettu näiden kahden tietoisuuden muodon dialektisen liikkeen kuvaamiseen.

Ensisijaisena lähteenäni käytän A. V. Millerin (1977) englannin kielistä käännöstä, johon myös viitataan käyttäen muotoa PS §... ja merkitsemällä lisäksi alkukielisen lähteen (Gesammelte Werke 9) muodolla PG ja sivunumero. Suomennokset ovat omiani. Teksti on paikoin vaikeaselkoista ja luettavuuden parantamiseksi olen epäselvissä kohdissa tukeutunut myös Terry Pinkardin (2018) uudempaan käännökseen. Hegelin *Hengen fenomenologian* omakohtaisessa ymmärtämisessä minua on myös suuresti auttanut Gregory B. Sadlerin *Half Hour Hegel* -videosarja, joka ansaitsee oman mainintansa.

2.1 Itsestään vieraantunut Henki. Kulttuuri

Hegel aloittaa valistuksen ja uskonnon konfliktin käsittelemisen luonnehtimalla kulttuurin syntyä ja muutosta yleensä. Hegelin tekstissä metafyyminen spekulatio yhdistyy konkreettiseen todellisuuteen sovellettaessa abstrakteja käsitteitä yksittäisiin ilmiöihin. Teksti etenee kertauksenomaisesti, ikään kuin jatkuvasti spiraalia piirtäen. Kertaus on toimiva tyyllinen valinta, sillä se tekee tekstin sanomasta koko ajan ymmärrettävämmän. Ensin Hegel esittelee koko tutkittavan aiheen yleisesti ja tiiviisti (luku 2.1). Tämän jälkeen hän pureutuu jokaiseen kohtaan erikseen ja tarkasti (luvut 2.2 ja 2.3). Seuraavaksi esittelen koko käsiteltävänä olevan aiheen sen yleisyydessään Hegelin tekstiä tarkasti seuraten.

Ennen vieraantumista tietoisuudella on ainoastaan välitön olemassaolo. Se on pelkkää itselleen-olemista, eli todellista vain subjektiivisesti. Kohde on tietoisuudessa välittömästi läsnä, abstraktiona, vailla konkreettisesti todellista olemassaoloa. Tämä välitön subjektiivinen ajatus voi olla esimerkiksi ihmisen käsitys itsestään, taiteilijan idea taideteoksesta, arkkitehdin ajatus rakennuksesta, käsityöläisen mielikuva seuraavasta tuotteesta, suunnitelma järjestettävistä juhlista tai vaikkapa ruokailijan ajatus sopivasta

⁶ Dialektiikassa asioita tarkastellaan niiden sisäisistä ristiriidoista käsin, kehittäen ilmiöistä johtopäätöksiä niiden omien jännitteiden perusteella.

etiketistä. Ulkoistamalla tämän ajatuksensa, siirtymällä ”tuumasta toimeen”, tietoisuus toteuttaa itsensä konkreettisesti todellisuudessa, aktualisoi itsensä. Tällä tavoin alkuperäinen abstraktio saa objektiivisen olemassaolon. Tätä periaatetta kuvaa kansanviisaus: ”teot puhuvat sanoja enemmän”.

“[...] minuus, jolla on absoluuttinen merkitys *välittömässä* olemassaolossaan, eli minuus, joka ei ole vieraantunut itsestään, on vailla substanssia [...]. Sen substanssi, näin ollen, on sen ulkoistuminen ja ulkoistuminen on substanssi [...]” (PS §484/PG 264–265).

Mutta toteuttaessaan itsensä, tietoisuus vieraantuu itsestään. Todellinen lopputulos ei koskaan täysin vastaa alkuperäistä ajatusta. Taiteilijan teos ei koskaan täsmälleen vastaa hänen alkuperäistä visiotaan. Siksi tietoisuus ei täysin tunnista itseään tuottamastaan kohteesta. Näin ollen se on itsensä toteuttamalla vieraantunut itsestään. Vieraantuminen ei kuitenkaan ole vain negatiivinen sivuvaikutus, vaan tietoisuuden aktualisoitumisen positiivinen ehto. Tietoisuuden on vieraannuttava itsestään tullakseen todelliseksi. Jollei se tee tätä, se jää epätodelliseksi abstraktioksi vailla konkreettista olemassaoloa: puheet omista aikeista jäävät vain puheiksi.

“[...] itsetietoisuudella [...] on *aktuaalisuus* vain sikäli, kuin se vieraantuu itsestään [...]” (PS §488/PG 267).

Tällä tavoin myös kulttuuri on itsestään vieraantuneen Hengen työn tulosta. Yhtäältä eettinen substanssi (*sittliche Substanz*, eli kulttuuri laajasti ymmärrettyinä: esim. instituutiot, lait, talous, uskonto, kieli, taide, käytännöt ja ajattelutavat (Stolzenberg, 2009)) on tietoisuudelle vieras ja näyttää siitä itsenäiseltä. Toisaalta eettinen substanssi on tietoisuuden työn tulosta ja oman toimintansa kautta ylläpitämää. Eli kulttuuri näyttää yksilön näkökulmasta olevan olemassa itsenäisesti ja yksilöistä riippumatta, mutta samaan aikaan se on yksilöiden toiminnan tulos ja kokonaisuutena riippuvainen heidän ylläpitävästä aktiivisuudestaan. Esimerkiksi pöytätavat näyttävät olevan olemassa itsenäisesti yksilöistä riippumatta. Yksilö ei voi kumota pöytätapoja, vaikka rikkoisi niitä esimerkiksi ryhtymällä ruokasotaan. Kuitenkin tämä etiketti on olemassa vain yksilöiden hienovaraisen paheksunnan ja sosiaalisten vihjeiden myötä, eli heidän sitä ylläpitävän toimintansa kautta. Yksilö ei kuitenkaan tunnista itseään pöytätapojen ylläpitäjänä, vaan ajattelee pöytätapojen olevan olemassa itsestään riippumatta.

“[...] sen olemassaolo on itsetietoisuuden työn tulosta, mutta se on myös valmiiksi läsnä oleva ja annettu vieras todellisuus, todellisuus, jolla on oma olemassaolonsa, ja josta se ei tunnista itseään.” (PS §484/PG 264).

Näin vieraantumalla itsestään, Henki saa konkreettisen olemassaolonsa. Sen toiminnan tulos näyttäytyy sille itsenäisenä kohteena, mutta todellisuudessa se on siitä riippuvainen. Tällä tavalla substanssi, tietoisuudesta riippumattomalta vaikuttava aines, on Henkeä. Pöytätavat siis vaikuttavat tietoisuudesta riippumattomalta, mutta ovatkin tietoisuuden toiminnan tulos, sen alkuperäisen abstraktion aktualisoituminen.

”Substanssi on tällä tavoin *Henki*, minuuden ja olemuksen itsetietoinen ykseys; kummallakin on toiselleen vieraantumisen merkitys.” (PS §485/PG 265).

Se, että henkisen substanssin määritelmä itsetietoisena ykseytenä sisältää kaksi eri elementtiä (minuus ja olemus), viittaa jonkinlaiseen sisäiseen kahtiajakoon. Tässä kahtiajaossa minuus viittaa tietoisuuteen, välittömästi läsnäolevaan subjektiiviseen kokemukseen itsestä. Olemus taas kuvaa sitä mikä on asioiden ja ilmiöiden identiteetin syvin kiintopiste: olemus on se asia, joka tekee asiasta sen mikä se on. Mutta koska minuus ja olemus mainitaan erikseen, ne eivät ole täysin yhteneväisiä, vaan toisistaan vieraantuneita. Tämä tarkoittaa sitä, että ihminen ei ole täysin identtinen oman itsensä kanssa, vaan hänen on toimittava saavuttaakseen yhtäläisyys minuutensa ja olemuksensa välillä. Aktuaalinen olemassaolo ei vastaa yksilön ymmärrystä siitä, kuinka asioiden pitäisi olla. Kuroakseen välimatkan umpeen, tietoisuuden on jälleen siirryttävä passiivisuudesta aktiivisuuteen. Esimerkiksi aloitteleva taiteilija voi ajatella olevansa nero, mutta hänen kokemattomuutensa vuoksi minäkuva ei ole vielä realisoitunut. Siispä hänen on ryhdyttävä töihin. Sama pätee uskonnolliseen ajatukseen taivasten valtakunnasta ja jumalallisesta moraalista. Uskonnollinen moraalit ilmenee uskovalle abstraktiona, joka hänen on toteutettava konkreettisesti todellisuudessa.

Tätä on siis Henki: se on yhtäältä välitön tietoisuus substanssista, mutta toisaalta sillä on ajatus olemuksesta, joka ei vastaa sen välitöntä tietoisuutta. Henki ensin aktualisoi itsensä vieraantumalla itsestään. Se ei kuitenkaan koe tuon aktuaalisuuden vastaavan omaa olemustaan: se ei tunnista itseään kohteestaan. Se on jakautunut: yhtäältä se on tietoisuutta objektiivisesta todellisuudesta, substanssista, toisaalta se on tietoisuutta olemuksesta, eivätkä nämä kaksi vastaa toisiaan. Toisin muotoiltuna: Henki on yhtäältä itsestään tietoiseksi tullut maailma (aktuaalinen tietoisuus), mutta toisaalta se sisältää arvostelmia siitä, kuinka asioiden pitäisi olla (puhdas tietoisuus).

“Henki on *tietoisuus* itseensä nojaavasta objektiivisesta maailmasta; mutta tämä tietoisuus kohtaa minuuden ja olemuksen ykseyden, *aktuaalinen* tietoisuus kohtaa *puhtaan* tietoisuuden.” (PS §485/PG 265).

Aktuaalinen tietoisuus on maailma sellaisena kuin se tietoisuudelle ilmenee, transsendentaalisten kategorioiden puitteissa. Puhdas tietoisuus taas on välittömästi läsnäolevan todellisuuden ylittävää ajattelua. Sen piiriin kuuluvat universaalit ja olemus, moraaliarvostelmat ja käsitteellinen ajattelu. Puhtaan tietoisuuden näkökulmasta aktuaalinen maailma ei ole sellainen kuin sen pitäisi olla. Maailma ilmenee puhtaalle tietoisuudelle moraalisesti epätäydellisenä. Tämän ristiriidan takia tietoisuus rakentaa itselleen dualistisen maailmankuvan. Yhtäältä on konkreettinen todellisuus, todellinen maailma, mutta sen vastapainoksi tietoisuus ajattelee tuonpuoleisen taivasten valtakunnan. Filosofisesti sivistyneempi (kantilainen) jako olisi fenomenaaliseen heteronomioiden alueeseen ja noumenaaliseen eettisten päämäärien valtakuntaan (Kant, 2014).

“[...] Henki ei rakenna itselleen vain maailmaa, vaan maailman, joka on kahtalainen, jakautunut ja itseään vastustava.” (PS §486/PG 265).

Tämän maailmankuvan mukaan kaikkeus ei lepää tasapainoisessa ykseydessä, vaan on hajonnut vastakohtien ääripäiksi. Maailman syvin olemus, Totuus, ei ole eheä ja harmoninen kokonaisuus, vaan rikkonainen ja itsestään vieraantunut todellisuus.

“Kokonaisuuden tasapaino ei ole itsessään pysyvä ykseys, eikä itseensä palaamisesta aiheutuva tyytyväisyys, vaan nojaa vastakohtien vieraantumiseen.” (PS § 486/PG 265).

Jakautuneen maailman yksi puoli on aktuaalinen todellisuus ja toinen puoli on tuonpuoleinen puhtaan tietoisuuden alue, joka on olemassa vain uskolle. Uskovan maailmankuvan mukaan maailma on siis rikkonainen ja jakautunut. Jaon ensimmäinen puoli on todellinen maailma, arkinen todellisuus, jossa elämä tapahtuu. Jaon toinen puoli on taivasten valtakunta, mielen abstraktio, jonne uskova sijoittaa totuuden, täydellisyyden ja olemuksen.

“[...] Se hajoaa kahdeksi alueeksi, yhteen, jossa niin *itsetietoisuus* kuin sen kohde on *aktuaalinen*, ja toiseen, *puhtaan* tietoisuuden alueeseen, joka ensimmäisen tuonpuoleisena, ei ole läsnä oleva aktuaalisuus, vaan on olemassa vain Uskolle (*Glauben*).” (PS §486/PG 265).

Usko siis löytää puhtaan tietoisuuden alueelta taivasten valtakunnan, täydellisen maailman, olemuksen, josta todellinen läsnä oleva maailma on vieraantunut. Tämä tuonpuoleinen tuo uskovalle lohdun, se on pakoa pahasta ja epäoikeudenmukaisesta aktuaalisuudesta, sillä siellä Jumalan oikeudenmukaisuus toteutuu. Mutta tuonpuoleinen ei ole vain lohtua, se on uskovalle todellinen maailma. Tuonpuoleisen todellisuuteen usko perustaa kaiken maallisen halveksuntansa. Tämänpuoleinen maailma tuomitaan turhana ja uskovan tavoite on orientoitua kohti tuonpuoleista kaikessa toiminnassaan. Tällä tavoin usko, tietoisuuden

muotona, edustaa dogmaattista metafysiikkaa. Se sitoutuu uusplatoniseen kristilliseen dualismiin, jossa yhtenä osapuolena on todellinen maailma ja toisena jumalallinen täydellisyyden valtakunta.

Uskon dualistinen maailmankuva, tämän- ja tuonpuoleinen, hajoaa puhtaaseen älylliseen ymmärrykseen (*reinen Einsicht*, tästä eteenpäin 'puhdas oivallus'). Puhdas oivallus on uskolle vastakkainen tietoisuuden muoto. Se ei uskon tavoin tee jaottelua tämän- ja tuonpuoleiseen, vaan omaksuu kaiken lähtöpisteeksi oman tietoisuutensa. Tämän tietoisuuden muodon pohjana on descartesilainen metafysiikka, jota saksalaiset idealistit kehittivät eteenpäin. Tavoitteena oli ylittää kristillinen dualismi, johon idealistit kehittivät erilaisia ratkaisuvaihtoehtoja. Päällimmäisenä Hegelillä mielessä lienee tässä Immanuel Kant, jonka transsendentaalifilosofia mullisti filosofian historian. Kantin transsendentaalifilosofia on naiivin realismin mahdottomaksi tekevä doktriini, jossa kaikki tietoisuudelle ilmenevä ilmenee tietoisuuden omissa puitteissa. Kantin mukaan ihmisellä ei ole pääsyä asioihin sellaisina kuin ne todella, tietoisuudesta riippumattomina ovat. Ihmisellä on pääsy vain siihen, kuinka asiat hänelle ilmenevät. Koska asiat ilmenevät tietoisuudelle tiettyjen sen omien reunaehtojuksen mukaan (esim. aika ja avaruus), eikä meillä ole tietoa asioista sellaisina kuin ne ovat itsessään, tietoisuudesta riippumatta, voidaan ajatella, että ihmisellä on tietoa ilmiöistä vain sellaisina, kuin ne hänen oma tietoisuutensa puitteissa hänelle ilmenevät: ei siis sellaisina, kuinka ne todella objektiivisesti ovat. Hieman kärjistäen, Kantin transsendentaalisen horisontin mukaan tietoisuudella on pääsy vain oman tietoisuutensa piiriin. Siksi puhdas oivallus, tietoisuuden muotona, Kantin oivalluksen ruumiillistajana, ymmärtää kaiken minuutena ja pyyhkii pois kaikkien asioiden objektiivisen olemassaolon. Asiat ovat vain tietoisuudelle, eikä pääsyä niiden sisäiseen, tietoisuudesta riippumattomaan olemassaoloon ole.

”[...] nämä henkiset maailmat [...] hajoavat puhtaaseen älylliseen ymmärrykseen (*reinen Einsicht*). Tämä oivallus, minuutena, joka *ymmärtää* itsensä, saattaa päätökseen tämän kulttuurin vaiheen; se ei ymmärrä muuta kuin minuuden ja kaiken minuutena, eli se *ymmärtää* kaiken, pyyhkii pois asioiden objektiivisuuden ja muuntaa kaiken *sisäisen* olevan *itselle*-olevaksi.” (PS §486/PG 266).

Kantilaisen filosofian ruumiillistava tietoisuuden muoto, puhdas oivallus, linkitettyinä ajatussuuntaukseen, edustaa valistusta. Puhdas oivallus on valistusta määrittävä tietoisuuden muoto, aatteen partikulaarinen airut. Se pitää uskonnollista uskoa verrannollisena taikauskoon ja vastustaa ajatusta taivasten valtakunnasta.

“Vastustaessaan uskoa ja ajatusta vieraasta, tuonpuoleisesta *olemuksen* alueesta, se on valistus (*Die Aufklärung*).” (PS §486/PG 266).

Puhdas oivallus hyökkää uskonnollisen perinteen kimppuun ja osoittaa uskovan filosofisten sitoumusten hataruuden. Tämän tehdessään se tuottaa itselleen uuden kohteen, joka korvaa vanhan uskonnollisen sisällön. Uusi kohde on tiedon ulottumattomissa oleva *absoluuttinen Oleva*, eli Kantin noumena, sekä *hyödyn* periaate.

”Tässä negatiivisessa toiminnassa puhdas oivallus samaan aikaan toteuttaa itsensä ja tuottaa oman kohteensa, tiedon ulottumattomissa olevan *absoluuttisen Olevan* ja *hyödyn* periaatteen.” (PS §486/PG 266).

Valistuksen absoluuttinen Oleva on fantasia transsendentaalisen horisontin ulkopuolisesta perimmäisestä totuudesta tai paljastetusta salaisuudesta, oliosta sinänsä. Hyödyn periaate taas viittaa siihen, että uskomuksista tulee käytännön kysymyksiä. Uskomus ei enää itsessään riitä toiminnan periaatteeksi, vaan toiminta, uskomukset ja moraali tulee muotoilla järjen avulla. Tehokkuus ja voiton maksimointi ajavat arvojen ja uskomusten edelle toimintaa ohjaavina motiiveina, sillä tehokkuus ja saavutettu hyöty voidaan mitata empiirisesti, kun taas abstraktit arvot (kuten ihmisoikeudet) ovat olemassa vain ajattelussa. Koska abstraktioilla ei ole konkreettista olemassaoloa, voisi joku kutsua niitä jopa taikauskoksi. Jumalallista moraalialia ei yksinkertaisesti ole, se on vain ihmisen ennakkoluuloa, evolutiivinen jäännös, uskonnon kahle, taikauskoa kuten haamut. Tehokkuudesta sen sijaan voidaan tehdä objektiivinen laskelma. Esimerkiksi tauon voidaan ajatella parantavan työntekijän tuottavuutta. Taukoa, tai vapaapäivää ei siis enää perustella vetoamalla uskonnolliseen traditioon (Jumala lepäsi viimeisenä päivänä), vaan hyötyyn (työntekijän tuottavuus paranee alkavalla tunnilla 10%, jos sitä ennen on ollut 5min tauko). Uskomukset voidaan siis laittaa objektiivisesti paremmuusjärjestykseen niiden tuottaman hyödyn perusteella, mutta paras uskomus on sellainen, jota tukevat todisteet ja johon ei siksi tarvitse uskoa, vaan se tarvitsee vain tietää. Juuri tähän tietoon yrittävät uusateistit perustaa moraalinsa.

Hegel jatkaa analyysiaa tästä vielä Ranskan vallankumoukseen, jossa uskon dogmaattisen järjestelmän murskaaminen tuhoaa myös ajan sosiaalisen hierarkian. Teologinen kyseenalaistaminen johtaa vallan legitimoitidiskurssin murenemiseen. Uudesta ajattelutavasta syntyy uusi järjestys: Ranskan vallankumous.

”Tämä vallankumous synnyttää absoluuttisen vapauden [...]” (PS §486/PG 266).

Absoluuttinen vapaus viittaa yhteiskunnallisten olojen uudelleenmuotoiltavuuteen. Ei ole mitään välttämätöntä syytä siihen, että asiat ovat niin kuin ovat. Siksi ne voisivat olla toisinkin. Absoluuttinen vapaus on kutsu kuvittelemaan uutta järjestystä, mutta myös käsky ihmisen vastuunottamiseen itsestään. Vapaa ihminen ei voi vedota vain perinteisiin, vaan hänen on astuttava autonomiseen itseään korjaavaan itsensä kehittämisen prosessiin. Henki ymmärtää itsensä modernin aikakaudella puhtaan järjen ilmentymäksi ja legitimoii itsensä kaiken totuuden pohjana (Stolzenberg, 2009). Kaiken on siis perustuttava järkeen: uskomukset tai traditio eivät enää kelpaa.

“Henki [...] on hylännyt tämän kulttuurin alueen ja siirtyy seuraavaan, *moraalisen tietoisuuden* alueeseen.” (PS §486/PG 266).

Ihminen siirtyy henkisen alaikäisyyden tilasta ja vapaaehtoisesta holhouksenalaisuudesta kantilaiseksi omaehtoiseksi lainsäätäjäksi. Ihmisestä on tullut oman itsensä herra; vanhan eettisen substanssin kahleista vapautunut moraalinen sankari, ”Totuuden pappi” (Pinkard, 2000, 95). Moraalisen tietoisuuden ristiriidat ja solmukohdat saavat fenomenologisen käsittelynsä luvun *Henki* viimeisessä osassa, mutta se ei enää kuulu tämän opinnäytetyön fokukseen. Siispä siirryn seuraavaksi käsittelemään uskoa ja puhdasta oivallusta tarkemmin.

2.2 Usko ja puhdas oivallus

Tässä vaiheessa *fenomenologiaa* Henki on siis vieraantunut itsestään ja rakentanut itselleen kahtalaisen maailman. Ensimmäinen vieraantuminen oli tietoisuuden synty, substanssin ilmeneminen itselleen Henkenä. Toinen vieraantuminen oli Hengen kulku ulos sisäisyydestään, itsensä aktualisoiminen, joka synnytti kulttuurin. Nyt kulttuurin maailma ilmenee välittömänä todellisuutena, josta Henki ei täysin tunnista itseään. Tämä on kolmas vieraantuminen, kulttuurin aktuaalisuuden ja puhtaan ajattelun, olemuksen, epäsuhta; siis se, että asiat eivät ole, niin kuin niiden pitäisi tietoisuuden mielestä olla. Puhdas ajattelu on kuitenkin abstraktiota ja siksi ’epätodellista’ verrattuna vallitsevaan kulttuuriin, todelliseen maailmaan.

“Itsestään-vieraantumisen Hengellä on olemassaolonsa kulttuurin maailmassa. Mutta koska tämä kokonaisuus on vieraantunut itsestään, on tuon maailman tuolla puolen *puhtaan tietoisuuden*, tai *ajattelun* epätodellinen maailma.” (PS §527/PG 286).

Vaikka Hegel kuvaa ajattelun maailmaa epätodelliseksi, eli sellaiseksi, jolla ei ole aktuaalisuutta, on puhtaalla tietoisuudella kuitenkin valtava merkitys ulkoisen todellisuuden kannalta. Esimerkiksi oikeusjärjestelmän taustalla on abstraktioita (kuten oikeudenmukaisuus tai tasavertaisuus lain edessä), joita ei löydetä luonnosta. Vaikka

abstraktiot ovat epätodellisia, olemassa vain ajattelussa, ne kuitenkin otetaan vakavasti. Puhdas tietoisuus siis sisältää uskomuksia ja arvostelmia, joiden mukaan ihmiset ohjaavat toimintaansa.

“Kyseessä olevassa tietoisuudessa olemus, vaikkakin aktuaalisen maailman tuolla puolen, lasketaan kuitenkin aktuaalisena olemuksena. Samalla tavoin, mikä on lakiasäättävän Järjen piirissä sisäisesti oikein ja hyvää [...] näilläkään ei ole aktuaalisuuden luonnetta.” (PS §527/PG 287).

Yksilöt toimivat ajattelussaan ilmenevien arvostelmien mukaan, koska he pitävät niitä todellisina. Arvostelma voi olla esimerkiksi muotoa: kivun tuottaminen on väärin. Arvostelman mukaan toimiminen muokkaa todellista maailmaa ja siten puhtaan ajattelun epätodellinen maailma saa osittaisen todellistumisensa. Mutta arvostelman velvoittavuus, abstraktion todellisuus, vaatii puhtaan tietoisuuden. Aktuaaliselle tietoisuudelle kyseessä on tuonpuoleinen epätodellinen maailma, joka on olemassa vain mielikuvissa. Mielikuvat ovat toissijaisia, ja vain todellisuus on todellista. Puhtaalle tietoisuudelle tästä ajattelun epätodellisesta alueesta tulee pakopaikka, jonne ajattelijä voi unohtaa itsensä välttääkseen julman maailman todellisuuden. Aktuaaliselle tietoisuudelle tämä puhtaan ajattelun maailma on todellisuuspelkoa ja eskapismia.

”[...] tämä olemuksen aktuaalisuus on samaan aikaan aktuaalisuutta vain *puhtaalle*, ei *aktuaaliselle*, tietoisuudelle [...] se sijaitsee jälkimäiselle sen oman aktuaalisuuden tuolla puolen, sillä se on pako tästä todellisuudesta.” (PS §527/PG 287).

Todellisuutta pakeneva puhtaan ajattelun maailma on Hegelin mukaan uskonnollista uskoa. Hegel esittää tässä yhteydessä ajatuksen uskonnon kehityksestä. Hänen mukaansa tässä kulttuurin vaiheessa ilmenevä uskonto ei ole vielä täydellisen kehittynyt. Se ei ilmene vielä sellaisena kuin se on itsessään ja itselleen. Tämä tarkoittaa, että kulttuurin kehityksen myötä myös uskonto saa täydellisemmän muodon.

“*Uskonto* – sillä se on ilmiselvästi uskonto, josta on kyse – tässä ilmenevässä muodossaan, kulttuurin maailmaan kuuluvana uskona, ei vielä ilmene kuten se on itsessään ja itselleen.” (PS §528/PG 287).

Tässä kohtaa kehitystään uskonto ilmenee uskona, joka on ”olemuksen asettamista aktuaalisen maailman tuolle puolen, puhtaan tietoisuuden elementissä” (PS §528/PG 287). Vaikka tämän tuonpuoleiseen asetetun olemuksen vaikutus aktuaalisuuteen on tunnustettu, eli että uskonnollinen usko vaikuttaa yksilön toimintaan ja sitä kautta todelliseen maailmaan, jää uskon alue kuitenkin suhteessa aktuaalisuuteen epätodelliseksi. Toisin sanoen Henki on aktualisoinut itsensä, tehnyt itsensä todelliseksi vieraantumalla itsestään ja tästä on

todisteena kulttuurin maailma, johon usko kuuluu. Usko ei siis tässä mielessä ole vain tietoisuuden kuvitteellinen prosessi, joka pakenee omaan sisäisyyteensä, vaan sillä on myös todellistumisen hetki eettisessä substanssissa. Kuitenkin puhtaan tietoisuuden piirissä, tuonpuoleiseksi asetettuna olemuksena, usko on määritelmällisesti vastakkainen todellisuudelle. Yksinkertaistettuna: taivasten valtakunta on olemassa vain uskovan ajattelussa, tuonpuoleiseksi asetettuna olemuksena, ja tällaisena se on todellisuudelle vastakkainen. Paratiisi ei ole osa todellisuutta, se on vain mielikuva, se on pelkkä uskomus.

“On totta, että se ei näin ollen ole enää tietoisuuden ei-aineellinen prosessi, mutta sillä on yhä antiteesin määrite aktualisuuteen *tänä* aktualisuutena yleensä, ja etenkin antiteesin luonne itsetietoisuuteen. Se on näin ollen olemuksellisesti vain uskomus.” (PS §528/PG 287–288).

Nyt asiat kääntyvät pääläelleen. Koska puhdas tietoisuus, vastakkaisena aktualisuudelle, on pakoa todellisesta maailmasta ja sen antiteesi, se itse asiassa tarvitsee sitä identiteettinsä pitimiksi. Puhdas tietoisuus on määritellyt itsensä *suhteessa* aktualisuuteen ja näin ollen se kantaa tätä vastakohtaa mukanaan. Tällä tavoin puhdas tietoisuus ei ole täysin sinut itsensä kanssa, sillä antiteesi on osa sitä. Se määrittää itsensä suhteessa siihen mitä se ei ole. Se, mitä se ei ole, on tullut osaksi sen identiteettiä.⁷ Tästä syystä puhdas tietoisuus on todellisuuden lisäksi vieraantunut myös itsestään.

“[...] näyttää siltä, että puhtaalle tietoisuudelle vastakkaisena on vain aktualisuuden *maailma*; mutta koska se on pakoa tästä maailmasta ja näin ollen sillä on *antiteesin* määrite suhteessa siihen, se kantaa tätä maailmaa itsessään; puhdas tietoisuus on näin ollen omassa itsessään vieraantunut itsestään, ja usko koostaa vain sen yhden aspektin.” (PS §529/PG 288).

Puhtaaseen tietoisuuteen kuuluu siis uskon lisäksi myös negatiivisuus. Negatiivisuutta voidaan tässä yhteydessä ajatella kyvyksi kritisoida ja kyseenalaistaa. Tämä kyky on Käsitteellistä (*Begriff*) ajattelua, mikä on Hegelille Hengen itsekritiikin korkein muoto. Negatiivisuus on käsitteellisen ajattelun moottori, jonka voimalla tietoisuus tuo ajattelun ristiriidat päivänvaloon. Negatiivisuus ei jätä itsetietoisuutta rauhaan, vaan painostaa sitä ajattelun ongelmilla. Tässä mielessä se ei ole ainoastaan kyky, vaan myös vaiva. Negatiivisuus on tavallaan tietynlaista kyvyttömyyttä; kyvyttömyyttä tyytyä vallitsevaan tilanteeseen, pakkomielle etsiä ristiriitoja ja ongelmia. Tällaisena se päättyy tilanteeseen, jossa ainoa kiistämättömästi aktualinen asia on se itse (Stolzenberg, 2009). Se (puhdas

⁷ Tämä ilmiö on nähtävissä myös politiikassa. Toisiaan vastustavat ryhmät muotoutuvat reaktionona toisilleen, saaden oman paikkansa poliittisesta kentästä toisen vastustamisen kautta. Identiteetiksi tulee negaatio. Esim: ”Me emme ole rasisteja.” Tällöin puolue vaatii vihollisen oman asemansa ylläpitämiseksi. Siitä, mitä vastaan se kamppailee, tulee sen oman olemassaolon ehto.

ajattelu negatiivisuudessaan) siis kieltää objektiivisen maailman ja asettaa sen paikalle itsensä. Tämän tehdessään se joutuu kuitenkin olettamaan kieltonsa kohteen. Negatiivisuus puhtaassa tietoisuudessa (järki) joutuu siis kohteensa kieltääkseen ennalta olettamaan itse tuon kiellettävän kohteen. Näin se on umpikujassa, ristiriidassa itsensä kanssa. Tämän ristiriidan tietoisuus ratkaisee olettamalla objektiivisuuden alkuperän tietoisuuteen. Puhtaan ajattelun negatiivisuus siis sanoo kaiken olevan itsestään lähtöisin.

”Siitä on siis löydettävissä varmuus, joka välittömästi tietää itsensä olevan totuus, puhdas ajattelu *absoluuttisena Käsitteenä negatiivisuuden* mahdissaan, joka tuhoaa kaiken objektiivisen, joka oletetusti on tietoisuudelle vastakkainen, ja tekee siitä olevan, jolla on alkunsa tietoisuudessa.” (PS §529/PG 288).

Tämäkin on paradoksaalista, sillä negatiivisuus itsessään ei ole mitään muuta kuin se itse: negatiivisuus. Se on siis vain itse oma sisältönsä. Sisältönä se on kuitenkin melko vaatimaton: pelkkää kritisointia ja ongelmien etsimistä, pelkkä negatiivinen asenne. Sisällön sen kritiikille, substanssin puhtaan ajattelun piiriin, tuo usko. Uskon sisältö tosin on vailla negatiivisuuden kritiikkiä, vailla ymmärrystä ja tällä tavalla se on oman sisältönsä naiivia hyväksyntää.

“[...] uskolle [...] kuuluu sisältö, mutta vailla ymmärrystä.” (PS §529/PG 289).

Niinpä usko rakentaa henkisiä maailmojaan, joita ajattelun negatiivisuus sitten kritisoi. Tällä tavoin usko ottaa kantaa olioon sinänsä, eli siihen, kuinka asiat ovat itsessään, tietoisuuden ulottumattomissa. Negatiivinen itsetietoisuus taas on vain itselleen, sen alue on sen oma tietoisuus. Se kieltää kaiken tiedon oliosta sinänsä, koska sen mukaan tietoisuudella on pääsy vain itsensä piiriin.

Nämä puhtaan tietoisuuden kaksi hetkeä, itsessään- ja itselleen-oleminen, sisältö ja kritiikki, usko ja negatiivisuus, ovat siis toisistaan vieraantuneet. Ne jakautuvat kahdeksi tietoisuuden muodoksi, uskoksi ja puhtaaksi oivallukseksi. Nämä tietoisuuden muodot saavat seuraavaksi ensin tarkat määritelmänsä ja sen jälkeen sisäisten liikkeidensä ja ilmenemisensä kuvaukset. Näiden tietoisuuden muotojen ilmenemistä ja liikettä voidaan tarkastella kolmesta eri näkökulmasta. Kummatkin ovat ensinnäkin (A) itsenäisiä olevia. Toiseksi (B), ne ovat suhteessa aktuaaliseen maailmaan. Kolmanneksi (C), kumpikin on puhtaassa tietoisuudessa suhteessa toiseensa.

2.2.1 Usko

Määritelmä

Usko on puhdasta tietoisuutta olemuksesta, eli oliosta sinänsä, tai itsessään-olevasta. Pohjimmiltaan puhdas tietoisuus ja näin ollen myös usko on ajattelua.

”[...] usko on puhdasta tietoisuutta olemuksesta, eli *yksinkertaisesta sisäisestä olevasta*, ja on näin ollen ajattelua [...]” (PS §529/PG 289).

Olemus on ajattelulle välittömästi läsnä, sillä olemus on puhdasta ajattelua. Tämä välittömyys muuttuu kuitenkin uskovan mielessä tietoisuuden tuonpuoleiseksi objektiiviseksi olevaksi. Usko asettaa olemuksen ajattelussaan tietoisuuden ulkopuolelle.

”Läsnä olevan olemuksen *välittömyys* siinä johtuu siitä, että sen kohde on *olemus*, eli *puhdasta ajattelua*. Tämä *välittömyys*, kuitenkin, [...] saa tietoisuuden tuonpuoleisessa sijaitsevan objektiivisen *olevan* merkityksen.” (PS §529/PG 289).

Uskova alkaa siis kuvitella ajattelunsa kohteen joksikin todelliseksi, tietoisuuden ulkopuolella sijaitsevaksi olevaksi. Uskon olemus ei tällöin enää ole puhdasta ajattelua, vaan se on laskeutunut mielikuvituksen tasolle. Se on ryhtynyt kuvittelemaan sisältöä transsendentaalisen horisontin ulkopuolelle, eli tietoisuuden rajojen ulkopuolelle, sinne, mihin tietoisuudella ei ole pääsyä. Uskova tietoisuus kuvittelee uskonsa kohteeksi yliluonnollisen maailman, joka on siitä erillinen, ikään kuin se olisi jotakin objektiivisesti todellista, eikä tietoisuuden omaa keksintöä.

“[...] uskon olemus ei ole enää [puhdasta] ajattelua, vaan redusoituu jonkin kuvittelun tasolle, siitä tulee yliaistillinen maailma, joka on olemuksellisesti *'toinen'* suhteessa itsetietoisuuteen.” (PS §529/PG 289).

Ilmeneminen

1.A) Itsessään- ja itselleen-olemisen aspekti on uskolle sen absoluuttinen kohde. Tämä viittaa tiettyyn itsenäisyyteen, tai jopa itsერიitaisuuteen, sillä itsessään- ja itselleen-olemisen kolmiosta puuttuu toiselle-oleminen. Itselleen-oleminen on itsetietoisuutta ja toiselle-oleminen on olemista jonkun toisen tietoisuuden kohteena. Toiselle-oleminen viittaa objektiivisuuteen, kun taas itselleen-oleminen pysyy subjektiivisena. Itsessään-oleminen on puolestaan kaikista yksinkertaisin mahdollinen olemassaolon muoto.

”*Uskovan* tietoisuudessa, *itsessään- ja itselleen-olemisen* aspekti on sen absoluuttinen kohde [...]” (PS §531/PG 289).

Uskovan tietoisuudessa absoluuttin merkityksen saa Hegelin mukaan sen itsessään- ja itselleen-oleva ajattelun kohde. Tässä tapauksessa itsessään-oleva on puhtaassa ajattelussa oletettu olemus, joka ilmenee tietoisuudelle. Mutta sikäli kuin kyseessä on itsessään-olevan

itselleen-oleminen, on uskovan tietoisuudessa itse uskon kohde määritelmän mukaan tullut itsestään tietoiseksi. Tämä ajatus Hengen itsetietoisuudesta saattaa ensisilmäyksellä vaikuttaa erikoiselta, mutta se on itse asiassa yllättävän tuttu. Sen tuttuus tulee luontoa painottavasta näkökulmasta, jossa materian ajatellaan ihmisessä tulevan itsestään tietoiseksi. Kyse on siis vain näkökulman muutoksesta materialismista idealismiin. Uskovan tietoisuudessa uskon kohde (itsessään-oleva) on siis saavuttanut itsetietoisuuden (itselleen-olemisen). Uskova ei kuitenkaan vielä tiedä tätä: “*Uskonto* [...] ei vielä ilmene kuten se on itsessään ja itselleen.” (PS §528/PG 287). Uskova pitää kohdettaan itsestään erillisenä. Kohteesta tulee uskovan yksilön itseidentiteetin absoluuttinen kiintopiste, jonka kautta se saa varmuuden itsestään ja omasta yksilöllisestä olemassaolostaan.

Kuinka uskova sitten saavuttaa tietoisuuden kohteestaan? Itsessään-olevan kohteen täytyy, kuten luvussa 2.1. kuvailtiin, vieraantua itsestään. Luvun 2.2. mukaisesti Henki, tai subjekti-substanssi, on jakautunut kahtalaiseksi maailmaksi: aktuaaliseksi ja puhtaaksi tietoisuudeksi. Tämä jakautuminen on synnyttänyt dualismin, luonnon ja tietoisuuden epäsymmetrian. Nyt itsestään ja toiseudestaan (objektiivisesta todellisuudesta, luonnosta) tietoisena usko alkaa artikuloida uskonsa kohdetta siten kuin se hänelle ilmenee. Kuinka se sitten hänelle ilmenee? Se heijastuu hänelle todellisuudesta.

”[...] uskon Käsitteen mukaan se ei ole mitään muuta kuin aktuaalinen maailma kohotettuna puhtaan tietoisuuden universaaliuteen. Tämän maailman artikulointi, näin ollen, perustaa uskon maailman järjestyksen.” (PS §531/PG 289).

Uskovan Käsitteen (*Begriffe*) mukaan uskon kohteessa on kyseessä todellinen maailma kohotettuna puhtaan tietoisuuden universaaliuteen. Todellisuus ilmenee epätäydellisenä, moraalisesti vajavaisena. Tämän täydellisyyden puutteen uskova paikkaa ajattelussaan täydellisyyden ideaalilla. Mutta jotta todellisuus voisi ylipäättään ilmetä epätäydellisenä, on uskovan täytynyt jo ennalta olettaa täydellisyys sen kontrastiksi. Todellisuuden ilmeneminen epätäydellisenä on siis uskovalle ensimmäinen merkki tuonpuoleisesta täydellisyydestä, sillä tämänpuoleinen ei voi ilmetä epätäydellisenä, ellei sitä verrata johonkin parempaan. Ainekset uskovan kuva-ajatteluun (esim. millaiseksi hän kuvittelee Jumalan) saadaan kuitenkin todellisuudesta. Epätäydelliset maalliset valtiot muuttuvat puhtaassa ajattelussa täydelliseksi taivaiden valtakunnaksi, epäoikeudenmukaiset hallitsijat vaihtuvat oikeudenmukaiseen tuomariin ja nälkä ja kärsimys poistuvat ylitsevuotavan yltäkylläisyyden tullessa niiden tilalle jne. Epätäydellinen todellisuus ylevöitetään tuonpuoleisessa täydellisyydessä. Tällä tavoin uskovalle hänen ajattelunsa kohde (tuonpuoleinen) on jopa todellisempi kuin todellinen maailma. Tuonpuoleinen sisältää

uskovan ajattelussa todellisen maailman olemuksen, josta maanpäällinen todellisuus näyttää vieraantuneen. Näin mahdollistuu todellisuuden kritisoiminen 'vain maallisuutena' ja 'turhuutena'. Tämän kehityskulun ulkopuolisille tarkkailijoille tapaus vaikuttaa kuitenkin vain uskonnollisen tietoisuuden vieraantumiselta todellisuudesta.

”Niiden siirtymisen liike on näin ollen vain *meille* vieraantuminen [...]” (PS §531/PG 289).

Mutta tässä vieraantumisessaan se (Absoluuttinen Oleva, tai olemus) jo omaa aktualisoitumisen momentin. Sillä ajattelun kohteena oleminen vaatii kohteen toiselle-olemista. Jotta jokin voisi olla ajattelun kohde, se ei voi olla vain itsessään, yksinkertaisena substanssina, vaan sen on oltava myös toiselle; sille, joka kohdetta ajattelee. Toisin sanoen uskovan vieraantuminen todellisuudesta on uskon kohteen ilmenemisen ehto.

”[...] sillä jos olemus pysyisi liikkumattomana ensimmäisen yksinkertaisen substanssin muodossa, se pysyisi itsetietoisuudelle vieraana.” (PS §533/PG 290).

Jollei uskova olisi vieraantunut todellisuudesta, ei hänellä olisi tietoisuutta uskonsa kohteesta. Metafyisiikan kielelle muotoiltuna: absoluuttisen Olevan on pitänyt luopua itsessään-olemisestaan ja tulla itselleen- tai toiselle-olevaksi. Vain tällä tavoin absoluuttinen Oleva voi olla uskovan tietoisuuden kohde. Ilmentyäkseen tietoisuudelle, olemuksen on vieraannuttava itsestään.

”Mutta tämän substanssin ulkoistuminen, jolloin siitä tulee Henki, sisältää aktuaalisuuden momentin ja näin se tekee itsestään osallisen uskovan itsetietoisuudessa, tai uskova tietoisuus kuuluu todelliseen maailmaan.” (PS §533/PG 290).

Tietoisuuden muodon ilmenemisen ensimmäinen momentti, itsenäinen oleminen, vaatii ilmetäkseen toista momenttia, suhdetta aktuaalisuuteen. Substanssin on astuttava pois sisäisyydestään, ulkoistettava itsensä, vieraannuttava itsestään, jotta se voisi ilmetä itselleen. Itsestään vieraantumalla Henki tulee aktuaaliseksi. Nämä vaiheet ovat välttämättömiä Hengen kehityskulussa, jotta se voisi ilmetä itselleen. Absoluuttisen Olevan on siis astuttava ulos itsestään tullakseen tietoisuuden kohteeksi. Samoin uskova saa todellisen olemassaolonsa vieraantumisen, ulkoistumisen, oman toimintansa kautta. Uskovan on astuttava itsessään- ja itselleen-olevasta sisäisyydestään todelliseen maailmaan, toiselle-olemiseen: hänen on alettava toimia omien uskomustensa pohjalta. Tällä tavoin uskovan tietoisuus ei jää pelkäksi puhtaaksi ajatteluksi, vaan jättää jälkensä todelliseen maailmaan. Oman toimintansa seurauksena uskova tulee muokanneeksi eettistä substanssia ja näin se saa osittaisen todellistumisensa kulttuurin maailmassa.

”[...] uskovalla tietoisuudella on osittain aktuaalisuutensa kulttuurin todellisessa maailmassa [...]” (PS §534/PG 290).

1.B) Uskovan tietoisuus ei jää siis ainoastaan todellisuuden pakoiluksi, vaan siihen kuuluu myös todellistumisen momentti. Usko kohtaa oman toimintansa tuloksen todellisessa maailmassa, uskontona, osana kulttuuria. Uskovalle ulkoinen todellisuus, aktuaalisuus, on kuitenkin vain olemukseton olemassaolo (maallista ja katoavaista) ja näin ollen turhuutta. Uskonto kulttuurin osana on toissijaista verrattuna taivasten valtakuntaan. Siksi kaikki maallinen on ylitettävä; on siirryttävä elämään Jumalan yhteydessä.

”[...] uskova tietoisuus kohtaa tämän oman aktuaalisuutensa jonakin arvottomana, ja on sen ylittämisen prosessi. [...] verrattuna ajattelunsa seesteiseen alueeseen, todellinen maailma on sieluton olemassaolo, joka on näin ollen ylitettävä ulkoisella tavalla.” (PS §534/PG 290).

Todellisuuden voittamiseen uskovalla on monia keinoja: jumalanpalvelus, sakramentit, rukous, ylistys, paasto, pyhiinvaellus jne. Näillä keinoin uskova unohtaa maalliset murheet ja pääsee yhteyteen absoluuttisen Olevan kanssa.

”Tämä palveluksen ja ylistyksen tottelevaisuus, asettamalla aistitiedon ja toiminnan syrjään, tuottaa tietoisuuden ykseydestä absoluuttisen Olevan kanssa [...]” (PS §534/PG 290).

Saavutettu ykseys ei kuitenkaan ole täysin tyydyttävä, sillä tuonpuoleinen ja todellisuus eivät vieläkään täysin kohtaa. Hetken hurmiosta joudutaan aina palaamaan takaisin todellisuuden pariin. Eläkkeeseen Jumalan kanssa ykseydessä, uskovan on jatkuvasti tuotettava ykseys uudelleen ja uudelleen. Hän ei kuitenkaan koskaan saavuta pysyvää yhteyttä absoluuttiseen Olevaan.

”[...] palvelus on vain tuon ykseyden tuottamisen jatkuva prosessi, prosessi, joka ei täysin saavuta päämääräänsä nykyhetkessä.” (PS §534/PG 290).

Uskonnollinen yhteisö sen sijaan saavuttaa tämän ykseyden, sillä sen ja absoluuttisen Olevan sosiaaliantologinen status on sama. Ne kummatkin ovat olemassa ajattelussa ja ovat sikäli kuin tietoisuudet niitä olevina pitävät. Tämä ei kuitenkaan lohduta Jumalaa etsivää yksilöä, sillä hänen tavoitteensa jää yhä saavuttamatta. Puhtaan ajattelun valtakunta, sellaisena kuin se uskovalle ilmenee, rajautuu aktuaalisen maailman tuolle puolen, uskovan yksilön ulottumattomiin.

”[Uskonnollinen] yhteisö, tämä on totta, tekee niin, sillä se on universaali itsetietoisuus; mutta yksilölliselle itsetietoisuudelle, puhtaan ajattelun alue välttämättä pysyy aktuaalisen maailman tuolla puolen [...]” (PS §534/PG 290).

Kuitenkin uskovan toiminnasta jää jälki todellisuuteen ja se saa paikkansa kulttuurin maailmasta. Uskovan itseilmaisun kautta syntyy maalauksia, ikoneita, virsiä, hymnejä, veistoksia, pienoismallikrusifikseja, arkkitehtuuria, yhteisöllistä toimintaa yms. Tällä tavoin tuonpuoleinen abstraktio saa konkreettisen ilmaisunsa todellisessa maailmassa. *Oikeusfilosofiassa* taas Hegel (1994, 217–218) muotoilee asian siten, että sikäli kun kirkko instituutiona on olemassa ja toiminnallinen, on se jo siirtynyt uskon sisäisyydestä ulkoiseen todellisuuteen ja näin asettanut itsensä valtion lakien alaiseksi.

”[...] tämä tuonpuoleinen, ikuisen Olevan ulkoistumisen kautta, on astunut aktuaaliseen maailmaan [...]” (PS §534/PG 290).

Tällä kaikella on kuitenkin vain aistillinen olemassaolo, eikä se täytä uskovan tavoitetta katoavaisen maailman ylittämässä. Päinvastoin, tuonpuoleinen tuleekin maalliseksi, kun uskova itsensä aktualisoimalla sijoittaa sen aikaan ja paikkaan esimerkiksi maalauksen muodossa.

“[...] tuonpuoleinen on vain saanut ajallisuuden ja tilallisuuden lisämääreet.” (PS §534/PG 290).

Ykseys absoluuttisen Olevan kanssa ei siis toteudu. Sen sijaan uskova antaa uskon kohteelleen aistillisen ilmaisun. Kuilu tämän- ja tuonpuoleisen välillä jää kuromatta umpeen ja uskova saa tyytyä tämänpuoleiseen. Uskovalla ei kuitenkaan ole sopivaa ajatusmallia tämän dualismin selittämiseksi. Todellisuus jää uskovalle käsittämättömäksi, käsitteellistämättömäksi (*unbegriffne*) aistilliseksi todellisuudeksi, jota se ei pysty ymmärtämään.

”[...] aktuaalisuus on käsittämätön, aistillinen aktuaalisuus.” (PS 534/PG 290).

Henki on läsnä itselleen todellisena uskovan tietoisuudessa, mutta todellisuus jää kuitenkin hengettömäksi, kylmäksi ja kolkoksi, katoavaiseksi todellisuudeksi. Usko ei pysty näkemään Henkeä maailmassa, vaan olettaa sen tuonpuoleiseksi. Siksi synteisiä ei synny. Miksi näin on, sitä ei uskova voi ymmärtää. Näin Hengen itseymmärrys, *Käsite*, (*Der Begriff*) jää uskovan tietoisuuden muodossa vajavaiseksi.

“Käsite, Hengen todellinen läsnäolo itselleen, pysyy uskovan tietoisuudessa *sisäisenä olevana*, joka on kaikki ja toiminnallinen, mutta ei itse astu esiin.” (PS §534/PG 290).

1.C) Puhtaassa oivalluksessa todellisuus sen sijaan ymmärretään, mutta objektiivisuuden kieltämisen hinnalla. Puhtaalle oivallukselle vain käsite on aktuaalinen. Se siis ratkaisee dualismin ongelman idealismilla. Siinä missä usko pakeni maailmasta, puhdas oivallus kielsi

sen. Näin sille jäi pelkkä puhtaan ajattelun valtakunta. Mutta puhtaassa ajattelussa uskon sisäinen liike saa kolmannen ilmenemismuotonsa. Siinä se ilmenee suhteessa puhtaaseen oivallukseen. Tämä on se suhde, jossa usko filosofisen tutkimuksen kohteena todella ilmenee.

”*Puhtaassa oivalluksessa*, toisaalta, yksin Käsite on aktuaalinen; ja tämä Uskon kolmas aspekti, kohteena oleminen puhtaalle oivallukselle, on todella se tosi suhde, jossa Usko tässä ilmenee.” (PS §535/PG 290–291).

Puhdas oivallus käy uskonnollisen tietoisuuden sisäisten hetkien yhteensopivuuden järjestelmällisesti läpi ja antaa niistä oman arvionsa. Tämän suhteen yksityiskohtaisempaan analysointiin on omistettu alaluvun 2.2.2 osio 2C.

2.2.2 Puhdas oivallus

Määritelmä

Puhdas oivallus on tietoisuuden muoto, henkinen prosessi, jonka ydin on itsetietoisuus. Se suhteuttaa itsensä ulkopuolisiin sisältöihin; objektiivisuuteen ja kuva-ajatteluun, joita se pitää itselleen vastakohtana.

”Jälkimmäinen on *puhdas oivallus* henkisenä prosessina, joka keskittää itsensä *itsetietoisuudessa*. Se on prosessi, joka kohtaa tietoisuuden kautta sen mikä on positiivista, objektiivisuuden tai kuva-ajattelun muodon, ja joka kääntyy sitä vastaan [...]” (PS §529/PG 288).

Puhtaalla oivalluksella ei ole sisältöä omasta takaa. Se on itsessään vastakkainen kaikille määritteille, joten sen määritteeksi tulee negatiivisuus. Tässä negatiivisuudessa se kuitenkin tuntee itsensä, on itselleen, vastakohtana kaikelle muulle.

”Puhtaalla oivalluksella ei, tästä syystä, ensiksi, ole omaa sisältöään, sillä se on negatiivista itselleen-olemista [...]” (PS §529/PG 288–289).

Siinä missä uskon kohde oli absoluuttinen Oleva (kuva-ajattelua ja objektiivisuutta), on puhtaan oivalluksen kohde puhdas ‘minä’ (negatiivisuutta, itsetietoisuutta). Minuus on negatiivisuutta siinä määrin kuin se ei voi identifioitua mihinkään ulkoiseen kohteeseen.

”[...] puhtaan oivalluksen oma kohde on pelkkä *puhdas ’minä’*.” (PS §529/PG 288).

Koska puhdas oivallus on sisällötön negatiivinen henkinen prosessi, eikä sillä ole muuta kohdetta kuin minuus, antaa se myös objektiivisuudelle negatiivisen merkityksen. Tämä tarkoittaa, että kaikki objektiivisuuskin on sille vain minuutta, tai kohde on totta sikäli kuin se on minuuden muodossa.

“Puhtaassa oivalluksessa [...] objektiivisuus saa pelkän negatiivisen sisällön merkityksen [...] eli vain minuus on todella minuuden kohde, tai kohteella on totuus vain sikäli kuin sillä on minuuden muoto.” (PS §529/PG 289).

Puhdas oivallus on siis Hegelin antama erisnimi sille filosofian lähtöpisteelle, joka oli saksalaisen idealismin peruspilareita. Sen taustalla on kartesiolainen subjekti (*cogito ergo sum, ajattelen, siis olen*), joka toimi pohjana idealistien uusille muotoiluille. Kantin transsendentaalinen horisontti rajoitti tietoisuuden pelkkään minuuteen, jolle kohteet ilmenivät sen oman tietoisuuden rajoissa. Fichte taas muotoili tietoisuuden periaatteen, jossa minuus asettaa itselleen ei-minän, mutta joka on kuitenkin sen itsensä asettama ja se itse. Schelling puolestaan kehitti absoluuttisen identiteetin filosofiaa, jossa kartesiolainen dualismi pyrittiin ratkaisemaan subjekti-objektilla, joka edeltää kaikkia jaotteluita henkeen ja ruumiiseen ja on siten lähtöpisteenä absoluuttinen.

Ilmeneminen

2.A) Siinä missä usko tunsu Hengen olemuksena, on puhdas oivallus tuon olemuksen itsetietoisuutta. Se ajattelee olemuksen absoluuttisena minuutena. Uskolle olemus ilmeni objektiivisena olemassaolona, kuva-ajattelun muodossa, mutta puhdas oivallus taas pitää *itseään* olemuksena. Siksi olemus ilmenee sille minuutena ja minuus on sille absoluuttinen olemus.

”Kuten usko on seesteinen, puhdas *tietoisuus* Hengestä *olemuksena*, niin on puhdas oivallus Hengen *itsetietoisuus* olemuksena; näin ollen sen tuntee olemuksen, ei *olemuksena*, vaan absoluuttisena *minuutena*.” (PS §536/PG 291).

Tällä tietoisuuden muodolla on varmuus omasta totuudestaan. Se on itsetietoista järkeä, joka pohjaa oman tietoteoreettisen varmuuden itsestään itseensä. Varma tieto on saavutettu järjestelmällisen epäilyn metodilla, jonka lopputuloksena oli kartesiolainen subjekti. Puhtaalle oivallukselle minuus on kaiken lähtöpiste ja varma perusta.

”Puhdas oivallus ei ole vain itsetietoisuuden Järjen varmuutta siitä, että se on kaikki totuus: se *tietää*, että se on.” (PS §536/PG 291).

2.B) Puhdas oivallus siis kohottaa oman itsetietoisuutensa absoluutin asemaan. Tästä seuraa, että se ottaa tehtäväkseen tuhota kaiken itsetietoisuuden ulkopuolisen itsenäisyyden, oli sitten kyse aktuaalisista, tai itsessään-olevista asioista. Tämä tuhoaminen tarkoittaa kuva-ajattelun virheellisyyden kaatamista, sekä vääristä ennakkoluuloista irti päästämistä. Transsendentaalinen positio päihittää naiivin realismin ja metafyyssisen dogmatismen. Puhtaan oivalluksen lopullinen tavoite on saavuttaa täydellinen ymmärrys kaikesta,

käsitteellistä jokainen asia. Tämä tapahtuu siirtämällä kaikki ilmenevä itsetietoisuuden piiriin ja ajattelemalla niiden olemuksen olevan itsetietoisuuden oma olemus.

”Näin ollen se aikoo tuhota kaiken muun kaltaisen itsenäisyyden, paitsi itsetietoisuuden, oli kyse sitten aktuaalisuuden itsenäisyydestä, tai sellaisen, joka omaa *sisäisen* olevuuden, ja antaa sille *Käsitteen* muodon.” (PS §536/PG 291).

Kaiken ymmärtämisen projektin lisäksi puhdas oivallus tahtoo laajentaa tämän ymmärryksen koskemaan jokaista itsetietoisuutta. Projektin taustalla on oletus jaetuista järjen kyvyistä kaikkien ihmisten kesken. Puhdas oivallus uskoo jokaisen ihmisen olevan kykenevä käsitteelliseen ajatteluun, se uskoo järjen sisäiseen potentiaaliin jokaisessa yksilössä. Näin puhtaasta oivalluksesta tulee valistuksen aate. Valistuksen tavoite on ajattelun vallankumous jokaisessa itsetietoisuudessa.

”Sillä on, alkajaisiksi, *puhtaan oivalluksen universalisoinnin* intentio, eli tavoite tuoda kaikki aktuaalinen Käsitteen piiriin, ja kaikki yhden ja saman Käsitteen piiriin jokaisessa itsetietoisuudessa.” (PS §537/PG 291).

Tässä kohtaa kannattaa palauttaa mieleen *Hengen fenomenologian* kirjoitus- ja ilmestymisajankohta. Hegel eli yhteiskunnallisten mullistusten aikaa. Vanha uskonnollinen hierarkia tarkkoine säätyjakoineen oli uhattuna aatehistoriallisista ja poliittisista syistä. Ranskan vallankumous ajoi radikaalia sosiaalista uudistusta väkivaltaisain keinoin. Hegel itse oli myötämielinen Napoleonin ja vallankumouksellisia kohtaan. Nepotismi Saksan yliopistoelämässä 1790- ja 1800-luvuilla, sekä tiukat säätyajat vallitsevassa kulttuurissa kaiversivat Hegeliin vahvat epäoikeudenmukaisuuden arvet. Vuonna 1807 Hegel otti vastuun bambergilaisen uutislehden julkaisemisesta, jonka poliittinen linja oli selkeästi Napoleonin ja Ranskan puolella (Pinkard, 2000, 243–244). Myös ajatus kulttuurillisesta kultivoitumisesta, koulutuksellisesta oppineisuudesta, sivistyksestä (*Bildung*) oli Hegelille tärkeä. Bildungin periaatteena oli jokaisen ihmisen mahdollisuus sivistyä koulutuksen ja kasvatuksen kautta. (Pinkard, 2000, 289). Tämä ajatus on myös suomalaisen koulutusjärjestelmän taustalla. Vallankumouksellista ajatuksessa on sen yhdenvertainen asennoituminen kaikkiin ihmisiin. Ja juuri Bildungin, koulutuksellisen sivistyksen kautta valistus pyrki lyömään ajattelun vallankumouksen läpi.

Valistuksen mukaan ihmiskunnan on aika vapautua taikauskon ja harhaluulon kahleista ja kansan on aika päästä eroon epäoikeudenmukaisen hierarkian ikeestä. On siirryttävä aikakauteen, jossa kukin voi omaa järkeään käyttäen löytää totuuden, eikä yhteiskuntaluokka tai syntyperä saa määrätä ihmisen asemaa. Vanhassa uskontoon pohjautuvassa hierarkiassa maallinen valta oikeutettiin vetoamalla Raamatun selvään sanaan tai Jumalan

oikeudenmukaiseen tuomioon. Totuus ja vallitsevien olojen oikeutus saatiin pyhistä teksteistä, jotka olivat harvojen saatavilla, latinaksi, ja vain lukutaitoisille. Totuuteen pääsivät käsiksi vain pieni joukko, johon kuuluminen ratkaistiin tavanomaisimmin sukulaissuhtein ja syntyperän mukaan. Poikkeuksellinen lahjakkuus, synnynnäinen nerous, saattoi kohottaa ihmisen pappissäätöyn, mutta muuten säätyjaot olivat melko joustamattomat. Tällä tavoin älykkyys, erityiskyvyt ja taidot tulivat kriteereiksi ymmärtää todellisuutta. Rahvaalla ei ollut asiaa vaivata päätään kysymyksillä, joissa oppineetkin saivat kinnan aikaiseksi. Totuudesta kiistelivät pieni joukko, mutta panokset olivat sitäkin kovemmat. Ne, jotka saivat määrittää totuuden, saivat myös määrittää oman asemansa. Teologiset erimielisyydet aiheuttivat valtavia käytännöllisiä seurauksia. Esimerkiksi reformaatio sytytti sotia ympäri Eurooppaa vallankumouksellisten talonpoikien järjestäytyessä valtaapitävää eliittiä vastaan. Nyt, 300 vuotta myöhemmin, ranskan vallankumoukselliset olivat jälleen uudistamassa yhteiskunnallisen elämän.

”Nerous, taito, erityiskyvyt yleisesti, kuuluvat aktuaaliseen maailmaan [...] jossa yksilöt, hämmennyksen ja keskinäisen väkivallan keskellä, pettävät toisiaan ja kamppailevat aktuaalisen maailman olemuksesta.” (PS §537/PG 291).

Valistuksen aatteeseen kuuluu universaalius; valistus kuuluu jokaiselle. Siksi syntyperällä, latinankielentaidolla tai erityislahjakkuudella olennaista merkitystä tilanteessa, jossa totuuden etsintää motivoi tyytymättömyys väitteisiin, joiden funktio on vain vahvistaa lausujansa asemaa. Valistunut yksilö tahtoo sivistää itseään, eikä hänen toimintansa lähtökohta ole oman henkilökohtaisen edun etsiminen muiden kustannuksella, vaan aidon ymmärryksen löytäminen. Totuuden etsinnässä kaikilla on yhtäläiset mahdollisuudet kehittää ajatteluaan. Erot synnynnäisissä lahjakkuuksissa, erityiskyvyissä ja taidoissa ovat tässä tapauksessa määrällisiä, eivät laadullisia eroja. Erot menettävät merkityksensä tekijöinä, jotka määrittäisivät ihmisen kyvyn etsiä totuutta. Ne eivät ole enää olemuksellisia ominaisuuksia, vaan ne muuttuvat määrällisiksi eroiksi, kuten lukunopeus tai sanaston laajuus, tai tehokkaiden opiskelutuntien päivittäinen määrä.

”Näillä eroilla, tämä on totta, ei ole paikkaa tässä maailmassa rehellisenä *lajina*; yksilöllisyys ei ole tyytyväinen epätodelliseen ’käsillä olevaan asiaan’ itseensä, eikä sillä ole *partikulaarista* sisältöä ja päämäärää omasta takaa. Päinvastoin, se lasketaan vain jonakin universaalisti tunnustettuna, eli koulutettuna yksilöllisyytenä; ja eroissa kysymys on enemmästä tai vähemmästä energian määrästä, eli *kvantitatiivisesta* erosta, se on, olemuksettomasta erosta.” (PS §537/PG 291).

Ainoa laadullinen ero tietoisuuksien välillä on valistuksen mukaan siirtymä uskon epätodellisesta maailmasta puhtaaseen oivallukseen, jossa kuilu itseyden ja toiseuden välillä

kurotaan umpeen ymmärtämällä kummankin osapuolen absoluuttinen identiteetti. Puhdas oivallus ei joudu harmittelemaan katkosta itsensä ja absoluuttisen Olevan välillä, sillä tämä jaottelu kumotaan oivaltamalla tietoisuuden kohde minuutena. Toisin sanoen valistuksen piirissä älylliset erot ajatellaan määrällisinä eroina, kun taas uskon piirissä totuuteen pääsi käsiksi jumalallisen ilmoituksen, profetian kautta, jolloin tietoisuuksien erot saivat laadullisen määritteen. Ainoa ero, jota valistus pitää laadullisena, on juuri siirtymä uskonnollisesta tietoisuudesta valistuneeseen tietoisuuden muotoon. Tämä on siirtymä dogmaattisesta metafysiikasta transsendentaalifilosofiaan.

”[...] tietoisuuden täysin sekasortoisessa tilassa ero vaihtui absoluuttisen kvalitatiiviseen eroon. Siinä, mikä on ’minulle’ ’toinen’ on vain ’minä’ itse. Tässä äärettömässä arvostelmassa kaikki alkuperäisen itselleen-olemisen yksipuolisuus ja omalaatuisuus hävitetään; minuus tuntee itsensä *puhtaana* minuutena omana kohteenaan; ja tämä kahden puolen absoluuttinen identiteetti on puhtaan oivalluksen elementti.” (PS §537/PG 291–292).

Laadullinen loikka, tietoisuuden kehitys, on universaalien työn tulosta, eli kulttuurin kehityksen seurausta. Tämä kehitys on tapahtunut asteittain yhden tietoisuuden jättäessä työn kesken ja toisen jatkaessa siitä. Työtä on tehty yksilöiden kesken jaetusta tietoisuuden muodosta käsin. Työ on poikanut hedelmää, joka nyt poimitaan ajattelun vallankumouksena. Tuloksena on aate, joka ei tee laadullista erottelua ihmisten välillä, ja tietoisuuden muoto, joka ei tee eroa kohteen ja itsensä välillä. Tämä saavutus asettuu sosiaaliseen substanssiin ja on tällä tavoin kaikkien saatavilla.

”Puhdas oivallus on näin ollen yksinkertainen olemus, joka ei sisällä eroa itsessään, ja yhtä lailla universaalien *työn* tulosta tai saavutus ja universaalialta omaisuutta.” (PS §537/PG 292).

Esipuheessa *Hengen fenomenologiaan* Hegel sanoo, että saavuttaakseen täydellisen itseymmärryksen Hengen on käytävä matkansa monien tietoisuuksien kautta ja uusien yksilöiden on aina voitava jatkaa edellisten työtä. Edistyäkseen tiede ei voi olla vain harvojen esoteerista omaisuutta, vaan se on oltava yhtä lailla kaikkien saavutettavissa. Tietoisuuksien työn tuloksena Henki kehittyy historian saatossa ja omaksuu eri muotoja. Uuden yksilön, joka tahtoo jatkaa hengen itseymmärryksen prosessia, on käytävä nämä edelliset muodot läpi ja jatkettava tällä ”kärsimyksen ja pitkämielisyyden tiellä”. (PS §11–30/PG 14–26).

Itsetietoisuus saa tietoisuuden omasta yksilöllisyydestään jokaisessa tietoisuutensa kohteessa ja ylläpitää tätä tietoisuutta toiminnallaan. Tämä on samalla myös yksi vastaus skeptismin ongelmaan. Koska itsetietoisuus määrittää itsensä suhteessa siihen mitä se ei ole, eli piirtää rajat itsensä ja toiseuden välille, niin skeptikko, luopuessaan näistä

määritteistä, menettää epäillessään myös oman itsensä, epäilyn lähtökohdan. Tämä itsetietoisuuden itsemäärittäminen on tietoisuuden universaali piirre. Tällä tavoin valistus uskaltautuu julistautua jokaisen oikeudeksi. Se asettaa tietoisuudelle universaalisen olemuksen, ja rohkaisee sitten jokaista olemaan tämän olemuksen mukainen eli järkevä.

”Tässä *yksinkertaisessa* henkisessä substanssissa, itsetietoisuus antaa itselleen ja säilyttää itselleen jokaisessa kohteessa tietoisuuden tästä sen omasta *partikulaarisesta olemisesta* tai sen omasta *toiminnasta*, kuten vastaavasti, itsetietoisuuden yksilöllisyys on siinä *itseidenttistä* ja universaalista. Tämä puhdas oivallus on näin ollen Henki, joka kehottaa *jokaista* tietoisuutta: olkaa *itsellenne* mitä olette *itsessänne – järkeviä*. (PS §537/PG 292).

2.C) Puhtaassa tietoisuudessa puhtaan oivalluksen hyökkäyksen kohden on usko. Koska usko ja puhdas oivallus ovat kumpikin puhdasta tietoisuutta, saman Hengen kaksi eri ilmenemismuotoa, voidaan Hegeliä tässä kohdin tulkita sijoittamalla kumpikin tietoisuuden muoto yhteen ja samaan yksilöön.

”Omintakeinen kohde, jota vastaan puhdas oivallus suuntaa Käsitteen voiman, on usko, joka on puhtaan tietoisuuden muoto, joka on sitä vastassa samassa elementissä.” (PS §538/PG 292).

Tämä henkilö, jolle Käsitteen negatiivisuus ei anna lepoa; jota ajattelun ristiriidat jäävät vaivaamaan, kohtaa valistuksen myötä oman maailmankuvansa mullistuksen. Puhtaan oivalluksen myötä uskon maailma joutuu sekasortoon ja kaaokseen. Usko siirtyy tuskallisen ja epätoivoisen ymmärryksen tilaan, jossa se oivaltaa olevansa täysin kyvytön puolustamaan itseään valistuksen uskontokritiikiltä. Tätä voi ajatella joko historiallisesti, pitäen mielessä Jakobiinien pappivainon, tai uskovan yksilön kohdalta, jonka mieli murtuu sen oivaltaessa uskomustensa heikon ja hataran pohjan.

”[...] jälkimmäisellä on kivuliain tunne ja totuudellisin ymmärrys itsestään: tunne, että sen puolustus on sortunut ja jokainen osa sen olemisesta on kidutettu piinapenkissä ja jokainen luu murtunut [...]” (PS §539/PG 292).

Samaan aikaan, huomatessaan oman surkuteltavan tilansa, usko alkaa artikuloida tapahtunutta. Valistuneena usko alkaa itse tuomita itseään, se löytää iloa älynväläyksistään, jotka nimeävät vikoja sen maailmankatsomuksesta. Se alkaa pilkata edellistä tietoisuuden muotoaan, saaden nautintoa omasta älyllisyydestään arvostellen vanhoja vääriä uskomuksia. Puhdas oivallus ei kuitenkaan voi tehdä tätä ilman alkuperäistä sisältöä, siksi se vaatii edellisen muodon sisällön myös uuden muodon sisällöksi. Toisin sanoen valistunut tietoisuus tarvitsee valistuksensa kohteeksi taikauskon. Koska usko ja puhdas oivallus kumpikin kuuluivat puhtaan tietoisuuden piiriin, voidaan ajatella, että yhdessä ja samassa

tietoisuudessa uskon sisältö saa puhtaan oivalluksen ajattelumuodon. Tällä tavoin usko omaksuu puhtaan oivalluksen kriittisen ajattelun ja alkaa tuomita omia ajatuksiaan.

”[...] se on myös tämän tunteen kieli ja välkky puhe, joka lausuu arvostelman tilansa jokaisesta aspektista. Tässä, näin ollen, puhtaalla oivalluksella ei voi olla toimintaa ja sisältöä omasta takaa, vaan se voi toimia vain oman maailmanymmärryksensä ja omintakeisen kielensä muodollisena ja uskollisena *käsittämisenä*.” (PS §539/PG 292).

Uskonsa hylänneen valistuneen yksilön puhe on häiriintyneen mielen puhetta. Tietoisuuden muotojen vaihdoksen, subjektiivisen siirtymän vuoksi, mieli on järkyttynyt, se on ottanut vastaan kovan iskun ja saanut psyykkisen vamman. Mielen tavanomaisen toiminnan rikkonut uusi tietoisuuden muoto on hetken aikaa hyvin raskas taakka mielelle. Tietoisuus huomaa tulleen petetyksi ja yrittää kääntää tilanteen omaksi edukseen. Se purkautuu hallitsemattomana julistuksena yrittäen varmistaa oman ajattelunsa oikeellisuuden. Tämä on kuitenkin loppujen lopuksi vain häiriintyneen mielen höpinää, vain siirtymävaihe. Siirtymän vie loppuun kolmas muoto, joka ei ole usko, eikä välivaihe, vaan ymmärrys, joka tekee tietoisuuden kulkemasta polusta yleisesityksen. Tällä tavoin hajanaisen ja sirpaloituneen mielen palaset kerätään yhteen yhdeksi kokonaiskuvaksi. Yksittäisistä oivalluksista ja ajattelun palasista kootaan mosaiikin kaltainen järjestelmällinen yleisesitys, joka muovaa hajanaiset osat uskomusten, ideoiden, asenteiden ja pyrkimysten kokonaiskuvaksi. Näin syntyy uusi, kypsempi maailmankatsomus.

“Koska tämä puhe on poissa tolaltaan olevan mielen puhetta, ja tämä julistaminen vain hetkessä hourittua höpinää, joka jälleen nopeasti unohtuu, ja on olemassa kokonaisuudessaan vain kolmannelle tietoisuudelle, tämä jälkimmäinen voidaan erottaa *puhtaana* oivalluksena vain, jos se tuo nämä erillään olevat osa yleiseksi kuvaksi ja tekee niistä oivalluksen kaikille.” (PS §539/PG 292).

Tällä tavoin puhdas oivallus siivoaa ajattelun sekasotkun ja tuo hämmennyksen tilalle selkeyden. Yksittäisten älykköjen neronleimaukset ja oivaltavat huomiot uskonnollisista ongelmista muuttuvat valistuksen filosofiseksi järjestelmäksi. Tämä uusi järjestelmä, aate, tekee samoja ajatuksia jakavista yksilöistä ideologisen ryhmän. Mutta puhtaan oivalluksen olemus ei ole näissä ryhmissä tai Käsitteissä, vaan sen substanssi, sen olemisen sisällöllinen tuki on keskustelun, väittelyn ja kritiikin Hengessä. Näiden valistuneiden ryhmien kiinnostuksen kohde on argumentointi ja jutustelu. Ylläpitääkseen toimintaansa, nämä ryhmät ja valistuneet kaverukset tarvitsevat pohdintoilleen aiheen. Jos jutun juurta ei löydy, myös aiheen käsittelyyn sitoutuneet ryhmät raukeavat tyhjiin. Puheenaihe kuitenkin löytyy ja se löytyy tietenkin uskonnosta. Toisin sanoen, valistus on ideologia olemassa vain sen

kritiikin pohjalta, jota se esittää uskolle. Tässä mielessä Hegelin kuvaus valistuneesta ryhmästä voidaan yhdistää 2000-luvun uusateismiin.

”Näillä yksinkertaisilla keinoilla se selvittää tämän maailman hämmennyksen. Sillä olemme saaneet selville, että tämän aktuaalisuuden olemus ei ole ryhmässä ja tietyissä Käsitteissä ja yksilöllisyyksissä, vaan että tällä on substanssinsa ja tukensa yksin Hengessä, joka on olemassa arvostelemisen ja keskustelun *kautta*, ja että intressi tämän argumentoinnin ja rupattelun sisällön pitämiseen yksin säilyttää kokonaisuuden ja ryhmät, joihin se on artikuloitu.” (PS §540/PG 293).

Valistuksen aate sisältää yksittäisten kulttuurikriitikoiden terävimmät huomiot ja arvostelmat puheenaiheestaan. Tällainen yleisesitys on kattavampi yhdenkään älykön omia neroneimauksia. Siksi älykkö ei voi saada enää omaa turhamaista nautintoaan omista oivalluksistaan. Valistuneet väittelijät huomaavat 'paremmin tietämisen' ja 'arvostelmien tekemisen' olevan jotakin universaalia. Tämä on se affekti, jonka ihminen kokee ensin luultuaan keksineensä jotakin oivaltavaa ja omaperäistä ja sitten huomattuaan aiheesta olevan monen sadan vuoden ajatteluperinne, joka on hänen omaa ajatteluaan huomattavasti pidemmällä. Näin valistuneet jutustelijat ymmärtävät, etteivät he olekaan niin poikkeuksellisia, että näitä samoja asioita on ajateltu jo aikaisemminkin. He huomaavat omien juttutuokioidensa ja puheenaiheidensakin olevan turhia. Heidän kiinnostuksensa uskon kritisoimiseen raukeaa. Tällöin järkyttynyt tietoisuus rauhoittuu ja muuttuu leppoisaksi.

”Kun leppoisasti ymmärtävä tietoisuus tekee kokoelman kaikesta tämän erinomaisen puheen osuvimmista ja parhaiten sattuvista versioista, kokonaisuutta yhä ylläpitävästä sielusta, niin sitten nokkelan arvostelukyvyn turhamaisuus häviää tuon toisen turhamaisuuden, olemassaolon turhuuden kanssa. Kokoelma osoittaa suurimmalle osalle parempaa tietoa tai kaikille ainakin monipuolisempaa tietoa, kuin heidän omansa ja osoittaa heille, että 'paremmin tietäminen' ja 'arvostelu' ovat yleensäkin universaaleja ja nyt universaalisti tiedettyjä. Tämän myötä, jäljellä ollut intressi hävitetään ja yksilöllinen arvostelukyky ratkeaa universaaliin ymmärrykseen. Kuitenkin, tietoa olemuksesta pidetään yhä vahvasti parempana tyhjään tietoon verrattuna, ja puhdas oivallus osoittaa omaa omintakeista toimintaansa vain sikäli, kuin se vastustaa uskoa.” (PS §540/PG 293).

Yksilöllisestä arvostelujen tekemisestä tulee aate, partikulaarista universaali. Kuitenkin tietoa olemuksesta pidetään parempana kuin tyhjää tietämistä ja puhdas oivallus on siksi tyhjää, ettei sillä ole omaa sisältöään. Se siis tarvitsee ajattelulleen kohteen. Puhdas oivallus voi ilmentää toimintaansa vain sikäli, kun se vastustaa uskoa. Kuinka se tämän tekee, se selvitetään seuraavaksi.

2.3 Valistuksen kamppailu taikauskoa vastaan

Nyt kun keskenään konfliktissa olevat tietoisuuden muodot on määritelty, alkaa Hegel tutkia itse tätä konfliktia. Tässä alaluvussa käsitelen Hegelin näkemystä valistuksen ja taikauskon välisestä kamppailusta. Kaikki tämän alaluvun alaotsikot ovat oma lisäykseni tauottamaan ja jaottelemaan alkuperäistä lähdetekstiä. Johdantona (Kamppailun kulku) Hegel antaa käsiteltävänä olevasta aiheesta yleiskuvan. Johdannon jälkeen (2.3.1) Hegel esittelee tulkintansa valistuksen uskontokritiikistä. Tulkinnan mukaan valistuksen kritiikistä löytyy oivalluksia, mutta myös epäjohdonmukaisuuksia. Valistuksen uskontokritiikin esittelemistä seuraa (2.3.2) vastine kritiikille uskon näkökulmasta. Teksti jatkuu (2.3.3) tutkimalla mitä valistuksella olisi tarjota uskon tilalle. Valistuksen oman sisällön erittelemisen jälkeen (2.3.4) Hegel siirtyy kuvailemaan negatiivisuutta subjektin ytimessä, eli sitä Käsitteen mahtia, joka tuo ristiriitoja esiin jokaisesta tietoisuuden muodosta. Hegelin sanoma on, että vaikka valistus ei olisi täydellinen, ei myöskään naiviin uskonnollisuuteen enää valistuksen jälkeen ole paluuta. Lopussa (2.3.5) Hegel vielä kertaa konfliktin ydinkohdat ja (2.3.6) päättää kappaleen näkökulmalla, jonka mukaan valistus kritiikkinsä ansiosta auttaakin itse asiassa kehittämään uskonnollista tietoisuutta kohti korkeampaa itseymmärrystä.

Kamppailun kulku

Puhdas oivallus on kantilainen fenomeeneihin juuttunut tietoisuuden muoto. Se ei pääse käsiksi asioihin sellaisina kuin ne ovat, vaan joutuu tyytymään asioihin sellaisina kuin ne ilmenevät. Koska ilmeneminen tapahtuu mielen välttämättömien ehtojen puitteissa, on yksi tulkinta transsendentaalisesta idealismista sellainen, että tietoisuudella ei ole pääsyä kuin oman tietoisuutensa piiriin. Tämä tietoisuus, jolle ilmiöt ilmenevät, organisoi saatua aistidataa, liittää siihen käsitteitä ja muodostaa niistä ymmärrettäviä kokonaisuuksia. Tämä tietoisuuden ykseys (tai minuus) on välttämätön ennakoehdo ilmiöiden ilmenemiseksi ja siksi se saa absoluutin määritelmän. Tämä minuus absoluuttina kattaa koko todellisuuden. Jotta edessäni oleva kahvikuppi voisi ilmetä minulle sellaisena kuin se ilmenee, vaaditaan tietoisuus, jossa se ilmenee.

”[...] puhdas oivallus [...] sekä tuntee tietoisuuden puhtaan *minuuden* absoluuttina, että sisällyttää tuon minuuden puhtaaseen tietoisuuteen kaiken aktuaalisuuden absoluuttisesta olemuksesta.” (PS §541/PG 293)

Usko ja puhdas oivallus kuuluvat samaan puhtaaseen tietoisuuteen, eli ajattelun piiriin. Mutta uskon ja puhtaan oivalluksen ajatukset ovat erilaiset. Usko ei hyväksy tätä ajatusta minuudesta kaiken ilmenevän perustana. Päinvastoin, uskon mukaan olemus on täysin

vastakkainen itsetietoisuudelle. Jumala ei ole uskolle minuutta, vaan jotakin tuonpuoleista täydellisyyttä. Puhdas oivallus taas katsoo kaikkien kohteiden, niin kahvikupin kuin Jumalankin, olemuksen olevan minus. Nämä kaksi ovat siis puhtaassa tietoisuudessa toisilleen vastakkaisia.

”[...] usko ja oivallus ovat samaa puhdasta tietoisuutta, mutta muodon osalta ne ovat vastakkaiset – olemus on uskolle [vain] *ajattelua*, ei *Käsite*, ja on näin ollen *itsetietoisuuden* täydellinen vastakohta, kun taas puhtaalle oivallukselle olemus on *minus* – niiden luonto on sen kaltainen, että kumpikin on toiselleen toisensa täydellinen negaatio.” (PS §541/PG 293).

Usko tuo mukanaan sisällön, uskonnollisen kuva-ajattelun ja opinkappaleet, ja puhdas oivallus on tästä riippuvainen. Puhdas oivallus on pelkkä ajattelun muoto, se tarvitsee jotakin ainesta, johon omaa ajatteluaan soveltaa. Puhdas oivallus saattaa olla olemassa vain sikäli kuin sen antiteesi on olemassa. Mutta kritiikkinsä ja arvostelmiensa kautta puhdas oivallus tuhoaa kaiken sisällön. Se osoittaa opinkappaleet vääriksi ja kuva-ajattelun kestäättömäksi. Ensinäkemältä se tulee tällä tavoin tuhonneeksi myös itsensä, sillä se on riippuvainen kohteestaan. Kuitenkin tämän negatiivisen liikkeen kautta se toteuttaa itsensä ja luo itselleen oman itsenäisen sisältönsä.

”Puhdas oivallus, kuitenkin, on ensin vailla sisältöä ja on oikeastaan sen puhdasta häviämistä; mutta negatiivisen liikkeen kautta, kohti sitä mikä on negatiivista *sille*, se toteuttaa itsensä ja antaa itselleen sisällön.” (PS §541/PG 294).

2.3.1 Valistuksen uskontokritiikki

Hegelin mukaan valistus katsoo uskonnollisen uskon olevan samalla viivalla taikauskon kanssa. Valistuksen näkökulmasta uskonto on virheajattelun verkosto, ennakko- ja harhaluulojen pesäke, joka vastustaa järkeä ja totuutta. Uskonnolliset ihmiset takertuvat heitä lohduttaviin opinkappaleisiin, joilla ei ole mitään todellisuus pohjaa. Uskovalla on välitön 'tunne' siitä, että on jotakin 'suurempaa', eivätkä he koskaan vaivaudu ajattelemaan asiaa sen tarkemmin, vaan pitävät omaa päähänpistoaan täysin päteväenä todellisuuden kuvauksena. Tilannetta pahentaa se, että uskonnollinen vakaumus voi syntyä ns. väärän oivalluksen kautta. Oivallus kuvaa vahvaa älyllistä kokemusta jonkin asian oikeasta laidasta, syvällisestä ymmärtämisestä ja totuuden löytämisestä. Oivalluksen kokemus ei kuitenkaan ole missään yksiselitteisessä yhteydessä asioiden todelliseen laitaan. Siksi väärät oivallukset ovat mahdollisia. Ihminen voi saada saman muodollisen oivalluksen kokemuksen, vaikka sisällöllisesti mentäisiin aivan metsään. Kirsikkana kakun päällä on puhtaan oivalluksen vastustaminen, eli älyllisen rehellisyyden kieltäminen takertumalla omiin, väärin oivalluksiin perustuviin opinkappaleisiin. Voidaan esimerkiksi tehdä kiellettyjen kirjojen

lista, luettelo ajatuksista, jotka ovat vaarallisia ja joihin ei kannata perehtyä. Tällä tavoin usko sulkee itsensä omien muuriensa sisään, jotta sen ajatusrakennelmat eivät hajoaisi kriittisen tarkastelun kohteena.

”Se tietää, että usko vastustaa puhdasta oivallusta, Järkeä ja totuutta. Aivan kuten se näkee uskon ylipäättään olevan taikauskosten, ennakkoluulojen ja virheiden verkosto, niin se myös näkee tietoisuuden tästä sisällöstä olevan järjestynyt virheiden valtakunnaksi, jossa ihmisjoukoille tavanomainen väärä oivallus on välitön, naiivi ja refleктоimatton [...]” (PS §542/PG 293–294).

Hegelin kuvauksen mukaan valistus näkee asian seuraavalla tavalla. Paremmassa asemassa olevat ottavat kaiken hyödyn irti rahvaan taikauskoisuudesta. Vallankäyttäjät ylläpitävät uskonnollisia virheajatuksia ja hyväksikäyttävät sinisilmäisten ihmisten hyväuskoisuutta. Tällä tavoin uskoon kuuluu myös pahuutta. Tämän pahuuden ruumiillistaa ja konkretisoi papisto, joka aktiivisesti pettää kansaa. Papit pidättävät yksinoikeuden totuuteen ja liittoutuvat hallitsijoiden kanssa ajaakseen omia etujaan. Latinankielisillä raamatuilla oikeutetaan epäoikeudenmukainen yhteiskunnallinen hierarkia lukutaidottoman ja syntymästään köyhyyteen tuomitun kansan kustannuksella. Itsevaltiaat saavat käyttää valtaansa miten parhaaksi näkevät tyydyttääkseen oikkunsa ja mielitekonsa.

”Ihmisjoukot ovat *papiston* petoksen uhreja. Papisto, mustasukkaisessa omahyväisyydessään, pitää itseään oivalluksen ainoana omistajana ja tavoittelee muitakin omia itsekkäitä päämääriään. Samaan aikaan se juonittelee *despotismin* kanssa, [...] joka nauttii häiritsemättömän hallinnan etuoikeutta ja omien halujensa ja oikkujensa täyttymystä [...]” (PS §542/PG 294).

Tällä tavoin Hegel katsoo valistuksen kritisoivan vallitsevia oloja. Hegelin mukaan valistuksen ensisijainen päämäärä ei kuitenkaan ole ottaa moraalipoliisin asemaa ja tehdä valtiosta oikeudenmukaisempi. Valistuksen toiminnan ensisijainen päämäärä on sen sijaan aktualisoida rationaalisen itsetietoisuuden *Käsite* jokaisessa yksilössä. Tämä tarkoittaa, että vääristä uskomuksista, harha- ja ennakkoluuloista on luovuttava ja niiden tilalle on otettava tiedon itsensä korjaavuuden periaate. Ihmisten on alettava käyttää omaa järkeään ja tehtävä itsestään ”omia aivojaan käyttäviä”, auktoriteeteista riippumattomia, autonomisia toimijoita.

”Pettävän papiston ja alistavan itsevaltiaan tahto ei ole sen toiminnan suora kohde; sen kohde on tahdosta vaillinen oivallus, jolla ei ole erillistä yksilöllisyyttä, rationaalisen itsetietoisuuden *Käsite*, jolla on olemassaolonsa ihmisjoukoissa, mutta joka ei ole vielä läsnä siellä *Käsitteenä*.” (PS §543/PG 294).

Taikauskon tilalle on rakennettava järjenmukainen, hyvin perusteltu, kaikenkattava ja koherentti maailmankatsomus. Tässä maailmankuvassa ihminen on oman itsensä herra ja

järki on hänen työkaluistaan arvokkain. Kaikki on ihmisen tiedettävissä, sillä maailma on rationaalinen ja jos jokin ei sovi yhteen järjen kanssa, sitä ei ole olemassa.

”Mikä ei ole rationaalista, sillä ei ole totuutta, tai, mitä ei ymmärretä käsitteellisesti, sitä ei ole.” (PS §548/PG 296).

Toistaiseksi asiat ovat hyvin ja valistuksen kritiikki näyttää käyvän järkeen ja voittavan uskon. Hegelin fenomenologisessa tarkastelussa puhtaasta oivalluksesta löytyy kuitenkin vielä jotakin ei-ajateltua, jotakin ristiriitaista.

Ristiriita puhtaassa oivalluksessa...

Koska kumpikin tietoisuuden muoto kuuluu puhtaan ajattelun piiriin, on kummankin olemus valistuksen näkökulmasta sama. Usko pitää absoluuttista Olevaa jonakin itsestään riippumattomana, erillisenä olevana, kun taas puhdas oivallus ajattelee tämän uskon kohteen olevan itsetietoisuutta. Puhtaan oivalluksen näkökulmasta kummankin olemus on siis itsetietoisuutta. Uskolla tämä olemus on vain piilevänä ja sen on tuotava se esiin.

”[...] usko on puhtaalle oivallukselle *itsessään* puhdasta *itsetietoisuutta* ja sen on vain tultava tältä osin *itselleen* eksplisiittiseksi. Puhtaalla oivalluksella on tässä itsetietoisuuden Käsitteessä elementti, joka väärän oivalluksen sijasta toteuttaa itsensä.” (PS §544/PG 295).

Tällä tavoin puhtaasta oivalluksesta löytyy itsensä toteuttava elementti. Mutta tämä itsensä toteuttaminen tulee puhtaan oivalluksen tapauksessa olemaan ”väkivaltaista kamppailua antiteesin kanssa” (PS §546/PG 296). On nimittäin niin, että jos puhdas oivallus toteuttaa Käsitteensä, jonka mukaan *itsetietoisuus* on absoluuttinen olemus, niin se joutuu sulauttamaan osaksi itseään kaiken, mukaan lukien sen minkä vastakohtaksi se määrittä itsensä. Puhdas oivallus määrittä itsensä vastakkaisena positiivisiin sisältöihin, objektiivisuuteen ja kuva-ajatteluun. Sen omaksi olemukseksi tuli pelkkä negatiivisuus. Mutta, jos sillä kerran ei ole pääsyä oman tietoisuutensa ulkopuolelle, on kaiken objektiivisen oltava itsetietoisuudesta lähtöisin. Tämä tarkoittaa, että kaikki mitä vastaan se taistelee, kuuluukin sen piiriin: epätotuudesta ja järjettömyydestä, pappien petkutuksesta ja itsevaltioiden juonittelusta tulee osa puhdasta oivallusta.

”Puhdas oivallus ja intentio, joka omaksuu negatiivisen asenteen, voi olla vain – sillä sen Käsite on kaikki olemuksellisuus, eikä mitään ole sen ulkopuolella – itsensä negatio. Oivalluksena, näin ollen, siitä tulee puhtaan oivalluksen negatio, epätotuus ja järjettömyys, ja intentiona, siitä tulee puhtaan intention negatio, valhe ja epärehellisyys.” (PS §547/PG 296).

Näin puhdas oivallus on ristiriidassa itsensä kanssa. Yhtäältä se väittää kaiken olevan itsetietoisuutta, mutta toisaalta se määrittelee itsensä kaiken objektiivisen vastakohtaksi. Se

sanoo kaiken alkuperän olevan itsetietoisuudessa, mutta kuitenkin ajattelee uskon olevan jotakin itsestään erillistä ja itselleen vierasta. Se tuomitsee uskon virheeksi ja valheeksi ja sanoo kaiken totuuden olevan itsetietoisuudessa. Mutta jos kaikki kuuluu itsetietoisuuteen, niin myös uskon virheet ja valheet kuuluvat siihen! Puhdas oivallus ei kuitenkaan hyväksy tätä, vaan ylläpitää erottelua itsensä ja uskon välillä. Näin tehdessään se ei seuraa omia periaatteitaan loppuun saakka. Se ei pysty omaksumaakaan omien lähtökohtiensa seurauksia ja jää kiinni epäjohdonmukaisuudesta.

”Se sotkee itsensä tähän ristiriitaan osallistumalla erimielisyyteen ja se kuvittelee, että se hyökkää kohti jotakin muuta kuin itseään. Se vain kuvittelee tämän, sillä sen olemus absoluuttisena negatiivisuutena implikoi, että se sisältää toiseuden itsessään.” (PS §548/PG 296).

Teknisemmin Hegel ilmaisee tämän käyttämällä kategorian käsitettä. Kantin filosofiassa kategoria viittaa puhtaisiin ymmärryskäsitteisiin (esim. moneus, syy, olemassaolo), joita tietoisuus soveltaa saamaansa aistidataan. Kategoriat ovat Kantille välttämättömiä tapoja ajatella kohdetta. Jokaisen ilmiön on ajan ja avaruuden lisäksi ilmennyttävä kvantiteettina, kvaliteettina, relaationa ja modaaliteettina. (Kannisto, 2014). Kategoria on siis mielen toiminnan, ilmiöiden mielletäväksi muodostamisen työkalu. Tällainen puhdas ymmärryskäsite eli kategoria saa Hegelin filosofiassa absoluuttisen Käsitteen määrittymisen. Kategorioita voi siis ajatella ilmiöiden (sellaisina, kuin ne meille ilmenevät) ehtona ylipäättään ja jos kategoria on ilmiöiden välttämätön ehto, on se absoluuttinen. Tämä absoluuttinen kategoria, ilmenemisen ennakkoehto, on puhtaassa oivalluksessa *minus* (apperseption synteettinen ykseys). Minuus on kategorian itsetietoisuutta; se tietää itse olevansa ilmenevän välttämätön ja absoluuttinen ennakkoehto. Ilmentyvää edeltävänä se edeltää myös erottelua itseen ja toiseen. Absoluuttisessa Käsitteessä eroa minään ja toiseen ei ole.

Toisin muotoiltuna: Absoluutti on viitepiste, jonka ajattelu tarvitsee, jotta se voi tehdä erottelun subjektin ja objektin välillä. Subjektin ja objektin erottelu merkitsee tietoisuutta. Tietoisuus on subjekti ja materia objekti. Absoluuttinen viitepiste itse ei kuitenkaan ole subjektiivinen tai objektiivinen. Se edeltää tätä jaottelua ja on sen ehto. Se on ajattelun ja olemisen ykseys, ns. ”subjekti-objekti,” eli tietoisuus, joka on itselleen kohde: subjekti, joka on itselleen objekti. (Pinkard, 2000, 158). Absoluutissa eroa subjektiin ja objektiin ei ole: subjekti ja objekti ovat yksi ja sama. Näin ollen, kun puhdas oivallus julistaa absoluuttisen olemuksen olevan itsetietoisuus, se todella on kaikenkattava, eikä voi tehdä erottelua itsensä

ja kohteensa välille. Siispä uskoa vastaan kamppaillessaan, se viime kädessä ja Käsitteensä mukaan, yrittääkin voittaa vain itsensä.

”Absoluuttinen Käsite on kategoria; tuossa Käsitteessä, tietäminen ja tiedetty kohde ovat sama. Vastaavasti, mitä puhdas oivallus lausuu olevan itselleen toinen, mitä se väittää virheeksi tai valheeksi, ei voi olla mitään muuta kuin sen oma minuus; se voi tuomita vain mitä se on itsessään.” (PS §548/PG 296).

Mutta itseä vastaan kamppailun voidaan ajatella olevan itsensä aktualisoimista. Taistelemalla itseään vastaan negatiivisuudessa, puhdas oivallus tekee itsestään konkreettisesti todellisen. Sillä aktualisoituminen ei tapahdu välittömästi, vaan vaiheiden kautta. Aktualisoitumisen ensimmäinen vaihe on vieraantuminen. Joten kun puhdas oivallus ei tunnista itseään kohteestaan, sen ollessa vieraantumisen tilassa, on se jo astunut kehityskulkuun, jonka lopputuloksena tästä vieraantumisesta päästään eroon. Todellistumisen prosessin toisessa vaiheessa vieraantuminen ylitetään, kun puhdas oivallus tekee itsestään oman kohteensa. Tämän tehdessään sen itseyttä on kehittänyt ja se on tullut oman Käsitteensä mukaiseksi; absoluutti on saavuttanut itsetietoisuuden.

”Tällä kamppailulla antiteesinsa kanssa on, näin ollen, myös oivalluksen *aktualisaation* merkitys. Sillä tämä koostuu juurikin momenttien kehityksen prosessista ja niiden ottamisesta takaisin itseen. Yksi osa tätä prosessia on erilaistuminen, jossa älyllinen oivallus kohtaa oman minuutensa *kohteena*; sikäli kuin se pysyy tässä suhteessa, se on vieraantunut itsestään. Puhtaana oivalluksena siltä puuttuu kaikki *sisältö*; sen todellistumisen prosessi koostuu siitä, että se tekee *itsestään* sisältönsä; sillä mikään muu ei voi tulla sen sisällöksi, koska se on kategorian itsetietoisuutta.” (PS §548/PG 296–297).

Mutta mitä tapahtuu sitten kun absoluutti tulee itsetietoiseksi? Toisin sanoen, mitä merkitsee se, että puhdas oivallus ottaa itsensä omaksi kohteekseen, tunnistaa itsensä uskossa? Voiko puhdas oivallus enää tuomita uskoa, raukeaako valistuksen kritiikki tyhjiin? Hegelin mukaan lopputuloksena ei ole uskon päteväyttäminen sillä perusteella, että se kuuluu itsetietoisuuden piiriin. Sen sijaan on hyväksyttävä, että tietoisuuden piiriin kuuluu negatiivisuus ja että tuo negatiivisuus on puhtaan oivalluksen aktuaalisuuden, todellisen olemassaolon, ehto. Tietoisuuden on erottauduttava itsestään, jotta se voisi saada konkreettisen ilmiön. Sen on vieraannuttava, jotta se voisi ilmetä itselleen. Tämä tarkoittaa, että puhtaan oivalluksen todellinen olemassaolo on sen absoluuttisessa negaatiossa: jos puhdas oivallus menettää vastakohtansa, se menettää myös itsensä.

”Sen tulos ei kuitenkaan ole sen vastaan taistelemien virheiden uudelleen-vakiinnuttaminen, tai vain sen alkuperäinen Käsite, vaan oivallus, joka tunnistaa absoluuttisen negaationsa olevan sen itsensä aktuaalinen olemassaolo, olevan sen oma minuus, tai oivallus, jonka Käsite tunnistaa oman itsensä.” (PS §548/PG 297).

...ja valistuksessa

Siispä, kun valistus kamppailee taikauskoa vastaan, se kamppaileekin vain itseään vastaan. Mutta itseään vastaan kamppaillessaan, se ei tunnista itseään, vaan pitää kohdettaan itsestään erillisenä. Tämä on valistuksen kamppailun sisäinen luonne, mutta valistus ei itse tätä ymmärrä. Tämän ristiriidan vuoksi usko ei voi ottaa valistuksen kritiikkiä täydestä. Usko pitää valistusta järjettömyytenä ja katsoo sen antavan väärin motiivien ohjata toimintaansa.

”Tämä valistuksen kamppailun luonto, se, että se virheitä vastustaessaan taistelee itseään vastaan ja että se tuomitsee niissä sen, minkä se itse asettaa, on *meille* eksplisiittistä, tai mitä valistus ja sen kamppailu on *itsessään*. [...] usko [...] näin ollen oppii tuntemaan sen vääryytenä, järjettömyytenä ja tarkoitusten epärehellisyytenä, aivan kuten valistus pitää uskoa virheenä ja ennakkoluulona.” (PS §548/PG 297).

Valistus siis syyttää uskoa virheellisyydestä ja valehtelusta, mutta ei itse pysty seuraamaan omia periaatteitaan loppuun asti. Valistus kritisoi uskoa siitä, että sen kohteen alkuperä on tietoisuudessa: absoluuttinen Oleva on mielikuvituksen tuotos. Mutta juuri tätä, kaiken alkuperän sijoittamista tietoisuuteen valistus on itse julistanut! Valistus on siis oikeassa siinä, että uskon kohde, absoluuttinen Oleva, ei ole mikään tuonpuoleinen objektiivinen entiteetti. Mutta miten valistuksen tulisi suhtautua siihen, että tuo tuonpuoleisena ilmenevä olemus onkin sen omasta, puhtaasta ajattelusta peräisin? Puhtaan oivalluksen ilmenemisen 2.B) -osion lopussa todettiin, puhdas oivallus säilyttää ja ylläpitää itsensä jokaisessa kohteessaan. Tästä syystä valistuksen kritiikki, että uskon kohde on sen omaa tietoisuutta, on valistukselle itselleen kiusallinen. Kuinka se voi selittää sen, että uskonnollinen kuva-ajattelu kumpuaa sen omasta tietoisuudesta? Sillä myös valistuksen oma kohde, absoluuttinen olemus itsetietoisuutena on juuri sitä: tietoisuutta.

”[...] valistus [...] sanoo, että mikä on uskolle absoluuttinen Oleva, on sen oman tietoisuuden Oleva, sen omaa ajattelua, jotakin, mikä on tietoisuuden itsensä luomus. Joten minkä valistus väittää olevan virhettä ja kuvitelmaa, on täsmälleen sama asia kuin mitä valistus itse on.” (PS §549/PG 297).

Puhtaan oivalluksen ei tule ainoastaan tunnistaa itseään omassa kohteessaan (että se uskoa kritisoidessaan kritisoikin itseään). Sen on ymmärrettävä itsensä tietoisuutena, joka alun perinkin luo tuon jaottelun itsen ja ulkopuoliseen objektiiviseen sisältöön. Puhtaan oivalluksen on käsitettävä itsensä tuon erottelun pohjana, oma tietoisuutensa kaiken sisällön välittävänä väylänä, liikkeenä, joka tuottaa oman kohteensa. Se ei siis ainoastaan ole yhtäläinen kohteensa kanssa, vaan se on yhtäläinen sen toiminnan kanssa, joka tuottaa tuon

kohteen ilmentyksen itselleen vieraana. Vain tämän ymmärtämällä siitä tulee oman Käsitteensä mukainen.

”Puhtaan oivalluksen Käsite ei ainoastaan implikoi, että tietoisuus tunnistaa itsensä oman oivalluksen kohteessaan [...] se implikoi lisäksi, että tietoisuus on tietoinen itsestään *välittävänä* liikkeenä, tietoinen itsestään kohteen tuottavana toimintana. Tämä itseyyden ykseys *minuuden* ja kohteen ykseytenä on näin ollen eksplisiittinen sille ajattelussa.” (PS §549/PG 298).

Tietoisuus on siis kohteensa tuottavaa toimintaa. Samoin on myös uskon laita. Usko tuottaa kohteensa oman toimintansa kautta. Jumalanpalveluksessa, paastossa ja ylistyksessä ynnä muussa uskonnollisessa toiminnassa uskova luo varmuuden absoluuttisesta kohteestaan. Hegelin mukaan uskon absoluutti ei ole tuonpuoleinen Jumala, vaan uskonnollisen yhteisön Henki. Uskonnollisessa yhteisössä abstraktio (täydellinen Jumala, moraalilaki, opinkappaleet, rakkaus) yhdistyy yksilöihin heidän toiminnassaan. Yksilöt siis kohtaavat abstraktin olemuksen ja toteuttavat sen toiminnassaan, luoden uskonnollisen yhteisön (sama kuvio, kuin kulttuurin syntyä kuvaavassa luvussa 2.1).

”[...] uskon absoluuttinen Oleva ei olemuksellisesti ole *abstrakti* olemus, joka olisi olemassa uskovan tietoisuuden tuolla puolen; päinvastoin, se on [uskonnollisen] yhteisön Henki, abstraktin olemuksen ja itsetietoisuuden ykseys.” (PS §549/PG 298).

Yksilöt luovat seurakunnan⁸ eettisen substanssin, joka sisältää opinkappaleet, toimintatavat, jumalakäsityksen, hierarkiat jne. Eettinen substanssi puolestaan muovaa uudet yksilöt vastavuoroisesti uskonnollisiksi subjekteiksi. Uudet subjektit jälleen muokkaavat ja ylläpitävät seurakuntakulttuuria omalla toiminnallaan. Tämä vastavuoroinen toiminta siis tuottaa ja ylläpitää uskonnollisen yhteisön Henkeä, joka on uskovan absoluuttinen Oleva. Uskonnollisen yhteisön Henkeä ei ole ilman sitä tuottavia tietoisuuksia.

”Se on tämä Henki, *vain* tietoisuuden *tuottamana*; tai ennemmin se *ei* ole olemassa yhteisön Henkenä *ilman*, että tietoisuus olisi sen tuottanut.” (PS §549/PG 298).

Tämän perusteella näyttää siltä, että valistuksessa on ristiriita. Se väittää kahta vastakkaista asiaa samaan aikaan. Yhtäältä se sanoo papiston petkuttavan kansaa ja syöttävän sille pajunköyhtä omaa etuaan ajaen. Toisaalta se sanoo Jumalan olevan uskovan *omaa* mielikuvitusta ja että sen alkuperä on uskovan tietoisuudessa. Valistus tyrmää Jumalan tuonpuoleisuuden (tietoisuuden ulkopuolisen objektiivisen konkreettisen olemassaolon) osoittamalla sen olevan uskovan omaa keksintöä. Mutta valistus on epäjohdonmukainen väittämällä myös, että Jumala on pelkkä pappien juoni oman etunsa tavoittelemiseksi.

⁸ Uskonnollinen yhteisö tosin ei välttämättä tarkoita Hegelille vain seurakuntaa. Uskonnollis-eettinen yhteisö voi nähdäkseni olla jopa valtion tai valtioiden liiton laajuinen.

Kumpi se siis on, pappien petos, vai itsetietoisuuden olemuksen heijastus? Kuinka kyse voi olla sekä uskovan oman itsetietoisuuden varmuudesta, että vallan väärinkäyttäjien salajuonesta?

”[...] se myös julistaa uskon olemuksen olevan jotakin tietoisuudelle vierasta, että se ei ole sen olemus, vaan tilalle ujutettu vaihdokas. Mutta tässä valistus on typerä [...]. [...] samaan aikaan se sanoo, että tämä on tietoisuuden olemus [...]. Joten minkä se väittää olevan tietoisuudelle *vieras*, se suoraan julistaa olevan *tietoisuuden itsensä sisäisin luonto*. Kuinka sitten on mahdollista puhua petoksesta ja harhasta?” (PS §550/PG 298–299).

Koska valistus tällä tavoin kuvaa uskoa ristiriitaisella tavalla, ei usko voi aluksi ottaa sen kritiikkiä todesta, vaan kokee kritiikin epäoikeudenmukaisena. Usko katsoo valistuksen ymmärtäneen kritiikkinsä kohteen väärin: jos se olisi ymmärtänyt uskon kunnolla, se ei ajautuisi epäjohdonmukaiseen argumentointiin. Usko ei siis aluksi suostu vastaanottamaan valistuksen rakentavaa palautetta, vaan torjuu sen väärinkäsityksenä. Seuraavan osion Hegel omistaa uskovan kritisoidun tietoisuuden fenomenologiseen tarkasteluun.

2.3.2 Valistuksen kritiikki uskon näkökulmasta

Usko kokee valistuksen kritiikin kolme eri vaihetta. **1)** Absoluuttinen Oleva puhtaan ajattelun kohteena itsessään ja itselleen. **2)** Uskon epistemologinen perusta. **3)** Uskovan toiminnan suhde absoluuttiseen Olevaan.

1) Uskonnollisen tietoisuuden absoluuttinen olemus on itsensä kohteeksi asettanut puhdas ajattelu. Tämä kohde ilmenee sille jonakin ulkoapäin annettuna, objektiivisena olevana, mutta se on pelkkä tyhjä muoto.

”Puhdas oivallus omaksuu negatiivisen asenteen uskovan tietoisuuden absoluuttiseen Olevaan. Tämä Oleva on puhdasta *ajattelua* ja puhdas ajattelu asetettuna itsessään kohteena tai *olemuksena*; uskovassa tietoisuudessa, tämä ajattelun *sisäinen oleva* hankkii samaan aikaan tietoisuudelle itsessään olemisen merkityksen, – objektiivisuuden tyhjän muodon [...]” (PS §552/PG 299).

Jotta usko voisi representoida absoluuttista olemusta muille, sen on etsittävä tyhjälle muodolle sisältö. Mutta kun uskova antaa absoluuttiselle olemukselle konkreettisen ilmaisun, materiaalisen muodon, se menettää alkuperäisen puhtaan ajatusmuodon. Tällöin viesti ei mene perille, vaan muuttuu matkalla. Toisin sanoen uskova ei voi suoraan jakaa kokemustaan muille, vaan sen on välitettävä se jonkin kautta. Tuonpuoleisen representoimisessa uskon on turvauduttava tämänpuoleisiin, aistimellisiin kohteisiin. Usko käyttää alttaritauluja, krusifikseja, arkkitehtuuria, hymnejä ynnä muuta ilmaistakseen taivasten valtakunnan totuuden ja kauneuden.

Puhtaalle oivallukselle nämä ovat vain aistimellisiä kohteita, aivan yhtä arkipäiväisiä kuin mitkä tahansa maalliset taideteokset tai muut sellaiset. Krusifiksissa ei ole puhtaalle oivallukselle mitään erityistä, se on sille pelkkä puupalanen (joskin taitavasti muotoiltu sellainen). Uskonnollisen symbolin pyhyys ei sen mukaan ole missään muualla kuin uskovan ajattelussa ja tämän ajattelun se tuomitsee. Puhdas oivallus syyttää uskoa absoluuttisen Olevan inhimillistämisestä, siitä, että se ei tosiasiallisesti pysty heijastamaan tuota oletettua tuonpuoleista tämänpuoleisissa kohteissa. Ainoa mihin usko puhtaan oivalluksen mukaan pystyy, on muokata tämänpuoleista materiaa uuteen muotoon, mutta siihen se sitten jääkin. Tuonpuoleinen itsessään-oleva olemus pysyy uskovan mielikuvituksessa, se ei tavoita todellisuutta.

”[...] tällainen varsinainen kohde sinänsä on puhtaalle oivallukselle tavanomainen aistivarmuuden Asia, joka vain on. Tämä kohde ilmenee sille uskon *kuva-ajattelussa*. Se tuomitsee tämän kuva-ajatuksen ja siinä sen oman kohteen.” (PS §552/PG 299).

Tätä kritiikkiä usko ei pidä oikeutettuna. Sillä eihän usko palvo puunpalasia tai tauluja vaan nimenomaan absoluuttista Olevaa. Krusifiksi ei ole Jumala, vaan se kuvastaa uskonnollista kokemusta, tekee siitä konkreettisen. Uskova ei ole koskaan väittänytään, että mikään partikulaari maalaus tai ikoni olisi itsessään jumalallinen. Siispä puhdas oivallus tekee uskon mielestä väärin syyttäessään sitä antropomorfismista.⁹

”Mutta jo ymmärtäessään uskon kohteen oivalluksen omana kohteena, se tekee uskolle vääryyttä. Sillä se sanoo uskon absoluuttisen Olevan olevan kivenmurikka, puunhalko [...]” (PS §552/PG 300).

Se, millä tavoin usko ilmaisee uskoaan konkreettisissa kohteissa, on periaatteessa täysin toissijaista. Olennaista on alkuperäinen ajatus, eivätkä yksittäiset maalliset esineet. Absoluuttinen Oleva on uskolle läsnä ajattelussa ja taide ynnä muu on vain tapa, jolla usko yrittää tulla ymmärretyksi. Puhdas oivallus ei kuitenkaan sitä ymmärrä ja tuomitsee sen väärin. Tästä syystä valistus ei uskon näkökulmasta tiedä mistä se puhuu.

”[...] usko ei kuitenkaan pidä tällaisten asioiden, kuten kivien jne. omaavan *sisäistä* olemassaoloa, päinvastoin, millä on uskolle sisäinen olemassaolo on vain puhtaan ajattelun olemuksellinen oleva.” (PS §553/PG 300).

2) Jos ajatellaan tietoisuutta tiedonhankinnan välineenä, niin se on juuri sitä: väline. Yhtälön vasemmalla puolella on tiedettävä asia, keskellä tietämisen väline ja oikealla tietävä subjekti. Mutta sikäli kun kyse on ajattelun omasta kohteesta, on tiedettävä asia tietoisuuden piirissä,

⁹ Antropomorfismi merkitsee inhimillisten piirteiden heijastamista elottomiin asioihin ja tässä tapauksessa myös Jumalan ymmärtämistä näiden heijastettujen piirteiden kautta.

tietämisen väline tietoisuus ja itse tietäjäkin tietoisuutta. Tällä tavoin absoluuttinen Oleva on uskolle ajattelussa välittömästi läsnä. Kuitenkin samaan aikaan se on jotakin itsestä erillistä, jotakin, josta saadaan tietoa tietoisuuden kautta. Tietoisuus siis välittää itselleen tietoa kohteestaan ja tällä tavoin itsetietoisuudesta tulee uskon tietoteoreettinen perusta.

”Sillä uskolle, ajattelevana, puhtaana tietoisuutena, tämä Oleva on *välittömästi* läsnä; mutta puhdas tietoisuus on yhtä lailla varmuuden *välitetty* suhde totuuteen, suhde, joka koostaa uskon *perustan*.” (PS §554/PG 300).

Valistuksen mukaan tietoa absoluuttisesta Olevasta on hankittava tieteellisellä menetelmällä. Objektivistista tietoa Jumalasta voidaan yrittää hankkia esimerkiksi historian tutkimuksen avulla. Tällöin tietoa absoluuttisesta Olevasta kerätään aistimellisten kohteiden kautta. Tällaisia kohteita ovat esimerkiksi vanhat tekstit, jotka toimivat lähteinä historiallisista tapahtumista. Valistus katsoo, että usko saa tietoa Jumalasta täysin sattumanvaraisten asioiden ja tapahtumien perusteella. Uskova uskoo, niin kuin uskoo, kontingenttien historiallisten sattumien vuoksi: tietyt tekstit säilyivät ja toiset tuhoutuivat, tietyt uskomukset saivat poliittista kannatusta ja toiset eivät jne., eikä tähän ole mitään välttämätöntä syytä. Ehkä jokin uskonnollinen totuus jäi unholaan, koska savitaulu hajosi, pergamentti repesi, muste loppui tai sulkakynä katkesi!

”Valistukselle tästä perustasta tulee yhtä lailla satunnaista *tietämistä satunnaisista* tapahtumista.” (PS §554/PG 300).

Mutta jälleen valistus on väärinymmärtänyt uskon. Sillä tietoisuutena, joka välittää itselleen tietoa sen omasta kohteestaan, usko on viimekädessä tietoa itsestään. Tätä puhdas oivallus ei tunnu ymmärtävän, sillä se ei itse ymmärrä itseään. Se näkee kaikki kohteet itselleen vieraina, jonakin *toisena*, itsestä erillisenä, vaikka kaiken perusta on sen mukaan itsetietoisuudessa.

”Mutta tiedon perusta on *tietoinen* universaali, ja sen totuudessa on absoluuttinen Henki, joka abstraktissa puhtaassa tietoisuudessa, tai ajattelussa sinänsä, on vain absoluuttinen Oleva, mutta itsetietoisuutena, se on *tietoa* itsestä. Puhdas oivallus luonnehtii tätä tietoista universaalia, *yksinkertaista, itsensä tietävää Henkeä*, yhtä lailla itsetietoisuuden negaatioksi. On totta, että puhdas oivallus on itse puhdas välitetty, eli itse-välitetty ajatus, puhdas tietäminen; mutta koska se on *puhdas oivallus, puhdas tietäminen*, se ei vielä tunne itseään, eli ei ole tietoinen siitä, että se on tämä puhdas välittävä liike. Välitys, kuten kaikki muukin, joka on itsessään oivallusta, näyttäytyy sille ’toisena’.” (PS §554/PG 300).

Puhdas oivallus ei ole vielä ymmärtänyt, että jos se on oikeassa, myös uskon on toimittava sen periaatteiden mukaisesti. Eli jos absoluuttinen Oleva on olemuksellisesti itsetietoisuutta, on tiedon siitä oltava lähtöisin itsetietoisuudesta. Uskovan tietoisuudessa “Henki itse toimii

todistajana itselleen” (PS §554/PG 301). Pitää kyllä paikkansa, että tämä itsensä oikeaksi todistava vakaumus ei ole kovin pitkälle kultivoitunut. Siitä huolimatta on väärin väittää, että usko perustuisi sattumanvaraisiin historiallisiin tapahtumiin, kuten tekstien säilymiseen, kopioitsijoiden rehellisyyteen tai muuhun tällaiseen. Usko ei perustu näihin, sillä sen tietoisuus on sen tiedon lähde ja perusta. Usko perustuu tietoisuuteen uskon kohteesta ja kohteen alkuperä on tietoisuudessa.

”Varmuudessaan usko on sofistikoitumaton suhde absoluuttiseen kohteeseensa, puhdasta tietämistä siitä, joka ei sekoita kirjaimia, paperia ja kopioijia tietoisuudessaan absoluuttisesta Olevasta, eikä tuo itseään suhteeseen sen kanssa tuon kaltaisten keinojen kautta. Päinvastoin, tämä tietoisuus on tietonsa itse-välittävä perusta; se on Henki itse joka toimii todistajana itselleen [...]” (PS §554/PG 301).

Saksan kielen sanan *Glauben* toinen vastine suomen kielessä on uskon lisäksi vakaumus. Vakaumus sopii tässä kuvaamaan Hegelin tarkoittamaa *Glaubenia*, sillä vakaumus merkitsee juuri jotakin sellaista varmuutta asioiden oikeasta laidasta, jolle ei odoteta tarvittavan, tai jolle on vaikea löytää tieteellisiä todisteita. Perustavanlaatuisuudessaan vakaumus edeltää tieteellistä ajattelua. Vasta kun subjekti on omaksunut merkityksellisen kehyksen tai linssin, jonka kautta katsoa maailmaa, järjestäytyy toiminnan kenttä hänelle mielekkäällä tavalla. Tällainen vakaumus/usko ei perustu todisteisiin, vaan se edeltää niitä. Jos usko halutaan oikeuttaa todisteilla, on silloin jo ajauduttu pois uskon piiristä. Aito vakaumus ei perustu todisteisiin, sillä se todistaa itse itsensä oikeaksi. Tässä mielessä kreationismin voidaan ajatella olevan esimerkillinen tapaus huonosta uskosta (*mauvaise foi*). Se tahtoo jälkikäteen vakuuttaa itsensä faktoilla, mutta päätyy itsepetokseen ja kaunaan (*ressentiment*). Kauna näkyy kateutena toisella tavalla eläviä ihmisiä kohtaan. Se on mielipahaa siitä, että he eivät alistu uskonnolliselle auktoriteetille, vaan elävät kuten itse tahtovat. Tällainen usko on läpeensä korruptoitunut. ”Autenttiset fundamentalistit” sen sijaan ”eivät kadehdi lähimmäistensä erilaista nautintoa” (Žižek, 2001, 68, suomennos omani).

”Jos usko tahtoo vedota historiallisiin todisteisiin saadakseen sisällölleen sen kaltaisen perustan, tai edes vahvistuksen [...] niin silloin se on jo antanut valistuksen korruptoida itsensä; ja sen pyrkimykset vakuuttaa ja lohduttaa itseään tällä tavoin ovat vain todisteita sen korruptoituneisuudesta, jonka valistus on saanut aikaan.” (PS §554/PG 301).

3) Kolmas vaihe valistuksen kritiikistä, jonka uskova tietoisuudessaan kokee vääräksi, on suhde absoluuttiseen Olevaan toiminnassa. Uskonnollisessa toiminnassa yksilö luopuu omasta itsekkyydestään, omasta partikulaarisuudestaan ja kokee ykseyttä absoluuttisen Olevan kanssa.

”Tämä toiminta on yksilön partikulaarisuuden, tai sen luonnollisen itselleen-olemisen tavan sivuun asettamista, josta kumpuaa sen varmuus, että se on puhdas itsetietoisuus, että se on, sopusoinnussa toimintansa kanssa, eli itsenäisenä yksilönä, yhtä absoluuttisen Olevan kanssa.” (PS §555/PG 301).

Tällainen toiminta ilmenee valistukselle mielettömänä: kuinka yksilö voi yksilönä pyrkiä mihinkään, jos sen toiminnan tavoite on juuri päästä eroon yksilöllisyydestään (omista luonnollisista tarpeistaan ja haluistaan)? Miten uskova voi olla henkilökohtainen varmuus itsestään yksilönä yhteydessä Jumalan kanssa, jos hän tuossa yhteydessä ylittää oman yksilöllisyytensä? Valistunut ihminen ei voi ymmärtää tällaista. Hänelle todellista on vain itselleen-oleminen ja kaikki toiminta on suhteessa siihen. Toisin sanoen puhdas oivallus ei voi käsittää, miksi kukaan kieltäisi itsensä, luopuisi maallisista nautinnoista. Sille nimenomaan nautinto, mielihyvä ja omaisuus ovat järkeviä syitä toimia. Näistä luopuminen on valistuksen mukaan mielettömiä ja väärin.

”[...] valistus pitää typeryytenä sitä, kun uskova antaa itselleen yliveraisen luonnollisista nautinnoista ja mielihyvästä vapautuneen tietoisuuden *todella* kieltämällä itseltään luonnolliset nautinnot ja mielihyvät, ja osoittamalla tekojensa kautta hänen halveksuntansa niitä kohtaan olevan aitoa, eikä valhetta.” (PS §556/PG 301–302).

Hegel piirtää kuvan valistuksesta opportunistisena ja itsekkäänä. Valistus ei voi käsittää, miksi kukaan luopuisi yhdestäkään saatavilla olevasta nautinnosta jonkin korkeamman päämäärän vuoksi: se ei ymmärrä uhrausta. Tässä kohtaa valistus on jälleen vastakkain itsensä kanssa. Valistuksen tavoite oli rationaalisen itsetietoisuuden vapauttaminen jokaisessa yksilössä. Nyt se kuitenkin asettaa impulssit ja nautinnot omaksi päämääräkseen. Tällöin rationaalisuudesta tulee täysin välineellistä ja alisteista, milloin millaisillekin mielen oikuille. Sillä ei ole mitään omaa tavoitettaan, sen tehtävä on vain tyydyttää yksilön päähänpistoja.

”[...] se julistaa aterian tai sen kaltaisten asioiden omistamisen olevan päämäärä itsessään, ja näin ollen se itse asiassa julistaa itsensä olevan todella epäpuhdas intentio, joka kohtelee tämän kaltaista nautintoa ja omistamista jonakin täysin olemuksellisenä.” (PS §556/PG 302).

Uskolle valistus näyttäytyy petoksena, sillä yhtäältä se vaatii yksilöä kasvamaan henkisesti, toteuttamaan oman potentiaalinsa rationaalisenä toimijana, mutta toisaalta se on täysin itsekuriton ja omien tarpeidensa armoilla. Valistus vaatii ihmistä vapautumaan itseaiheetetusta alaikäisyydestä, mutta siitä itsestä tulee omien himojensa orja. Usko katsoo valistuksen puhuvan yhtä ja tekevän toista. Pitäisi kehittyä ihmisenä, mutta tätä kehitystä ei saa osoittaa teoissa.

”[...] puhdas oivallus on oikeasti petosta, joka teeskentelee ja vaatii *sisäistä* ylevöitymistä, mutta julistaa, että on pinnallista, typerää ja jopa väärin olla vakavissaan tämän suhteen, laittaa tämä ylevöityminen *varsinaiseen käytäntöön* ja *osoittaa sen totuus.*” (PS §556/PG 302).

Tällä tavoin valistuksen kritiikki näyttäytyy uskolle. Se ilmenee epäjohdonmukaisena ja virheellisenä. Mutta tämä on vain kritiikkiä, vain negatiivisuutta. Mitä positiivista sisältöä valistuksella olisi tarjota uskon tilalle, jos kritiikkiä pidettäisiin pätevänä? Mitä sisältöä puhdas oivallus ajattelisi, jos taikauskosta luovuttaisiin? Seuraava alaluku on omistettu näiden kysymysten tutkimiselle.

2.3.3 Valistuksen positiivinen sisältö

Jos absoluuttinen Oleva *ei* ole alttaritauluja, krusifikseja, arkkitehtuuria, hymnejä, tai muita aistillisia kohteita, niin mitä se sitten *on*? Valistuksen oman sisällön momentit ovat **1)** absoluuttinen Oleva tyhjiönä, **2)** itsetietoisuus, eli absoluuttinen Oleva itsessään ja itselleen ja **3)** näiden kahden edellisen suhde, eli yksilön suhde absoluuttiseen Olevaan.

1) Koska valistus ei voi antaa absoluuttiselle Olevalle mitään määritteitä, jää se määritteettömäksi. Siitä tulee tyhjiö, johon ei voi liittää mitään attribuutteja. Tätä tyhjiyyttä ei voi kuvailla millään sanoilla, sillä se on kaiken äärellisen negatio. Mikään maallinen ei voi kaapata sen identiteettiä. Tämän määrittelemättömyys on niin absoluuttista, että määritteiden antamisesta tulee tuomittavaa. Valistus katsoo, että taikauskon hirveydet, kuten mielikuvat helvetin kauheuksista, ovat syntyneet juuri tällaisen yhdistelmän kautta. Tyhjiys on täytetty mielikuvituksella.

”Lähestyessään sitä, mikä uskolle on absoluuttinen Henki, se tulkitsee kaiken löytämänsä *määrittynisyyden* puuna, kivenä, jne. yksittäisinä, todellisina asioina. Koska se tällä tavoin ymmärtää yleensäkin *kaiken määrittynisyyden*, eli kaiken sisällön ja täyteen, jonakin *äärellisenä*, *ihmisentiteettinä* ja [*pelkkänä*] *ideana*, absoluuttisesta Olevasta tulee sille *tyhjiö*, jolle ei voida antaa ainuttakaan määritettä tai predikaattia attribuutiksi. Predikaattien antaminen tällaiselle tyhjiölle olisi itsessään tuomittavaa; ja juuri tämän kaltaisessa liitossa taikauskon hirveydet ovat tuotettu.” (PS §557/PG 303).

Tähän sopii seurakunnista tuttu viisaus siitä, miten jokaisen ihmisen sydämessä on tyhjä kohta, ja että jos tuota tyhjää kohtaa ei täytä Jeesus, niin sen täyttää jokin muu (kuten työnarkomania, päihtet, rahapelit jne.). Vaikka viisaus sydämen tyhjistä kohdasta pitäisi paikkansa, ei kuitenkaan ole älyllisesti rehellistä täyttää tuota tyhjiyyttä millä tahansa uskonnollisella mielikuvalla. Tyhjiyyttä ei niinkään tarvitse täyttää, vaan ennemminkin tunnustaa Jumalan etsimisessä ollaan ikään kuin paniikissa tyhjiyden tyhjiydestä. Siksi ryhdytään epätoivoisesti etsimään helpotusta, täytettä ja sisältöä. Vastaus löytyy kuitenkin

lähempää kuin olisi arvannut. Etsijä ei aluksi löydä Jumalaa, koska hän etsii jotakin positiivista todellisuutta; hän löytää vain tyhjyyden. Mutta heti kun hän ymmärtää juuri tyhjyyden, jota hän yritti paikata, olevan absoluuttinen, niin hän on jo löytänyt etsimänsä.¹⁰ Tai hän huomasi jo löytäneensä sen, mitä ei tiennyt etsivänsä.

2) Toisaalta valistus puhuu sellaisesta absoluuttisesta olevasta, joka on itsessään ja itselleen. Tämä oleva on ajattelun ja olemisen ykseys, tietoisuus, joka on kohde itselleen. Absoluuttisuus viittaa sen välttämättömyyteen, metafysisiseen ensisijaisuuteen itsetietoisuuden ennakkoehtona. Jotta ajattelua voisi ilmetä, on sen absoluuttisena edellytyksenä itsessään- ja itselleen-oleva tietoisuus, subjekti, joka on itselleen objekti. Tämä itsetietoisuus pitää kaikkia aistimellisiä kohteita itselleen negatiivisena. Se ei voi identifioitua mihinkään konkreettiseen asiaan, vaan sen on toteutettava itsensä vieraantumalla itsestään toiminnan kautta. Tämä absoluuttinen Oleva ei ole tuonpuoleinen tyhjiö, vaan tämänpuoleinen kaiken ajattelun lähtöpiste.

”Vastakkaisena tälle tyhjälle Olevalle on [...] tietoisuuden ja kaiken olevan yksittäisyys ylipäättään, yksittäisyys, joka on ulossuljettu absoluuttisesta Olevasta *absoluuttisen itsessään- ja itselleen-olemisen* muodossa.” (PS §558/PG 303).

Tämä itsessään- ja itselleen-oleva tietoisuus on välittömästi läsnä itselleen ja tietoinen itsestään. Se määrittää itsensä toiseuden kautta ja näin aistitieto merkitsee sille varmuutta itsestään ja ulkomaailmasta. Alun perin toiseus oli sille havainto, ulkomaailma, josta sillä ei ollut täyttä varmuutta. Tällöin Henki ymmärsi itsensä skeptikkona. Huomattuaan kontrastin itsen ja toiseuden väillä, se ymmärsi määrittävänsä itsensä tuon toiseuden kautta. Negatiivisesta tuli osa sen identiteettiä. Sen kohteessa se ymmärsi itsensä toiseuden kautta. Näin se koki skeptisismien ylitetyksi ja tuli tietoiseksi itsestään absoluuttina.

”Sillä aistivarmuuden positiivinen totuus on sen omassa itsessä Käsitteen itsensä *välitön* itselle-oleminen kohteena, ja tämäkin toiseuden muodossa – se positiivinen totuus, että jokainen tietoisuus on *absoluuttisen varma*, että se on, ja että on muita todellisia asioita sen ulkopuolella, ja että sen *luonnollisessa* olemisessa se, kuten nämä asiat, on *itsessään ja itselleen* tai *absoluuttinen*.” (PS §558/PG 303).

Käsitteen itselleen-oleminen kohteena tarkoittaa subjektin ja objektin ykseyttä, idealismin ja materialismin synteisiä ja dualismin ylittämistä. Mutta tämä tapahtuu yhä toiseuden muodossa, vieraantuneisuudessa, sillä käsite on itselleen kohde toiseuden muodossa. Tällä tavoin toiseus, josta aikaisemmin voitiin esittää sivistyneitä epäilyksiä, muuttuu nyt

¹⁰ Tämä tyhjyys toimii sivumennen sanoen metafysisenä perustana ihmisen vapaudelle, mutta tämän aiheen tutkimiseen minulla ei ole tässä tekstissä tilaa.

merkitykseltään ja ontologiselta statukseltaan absoluuttisen varmaksi, sillä se on substanssi, itsestään vieraantuneen Hengen muodossa.

3) Puhdasta oivallusta voidaan siis ajatella itsetietoisena yksilönä, jolle havainnot ilmenevät toiseutena. Mutta se kurottaa myös tämän toiseutensa ylitse, kohti tuonpuoleista, tai sitä, mitä se ajattelee olevan aistihavainnon ”takana”. Aistihavainnon takaa se löytää tyhjyyden, johon se suhteuttaa aistillisen todellisuuden.

”Oivallus, puhtaana oivalluksena siitä mikä on *identtistä* tai *rajoittamatonta*, kulkee myös sen *tuolle puolen*, mikä *ei* ole identtistä, eli äärellisen todellisuuden tuolle puolen, tai itsensä tuolle puolen pelkkänä toiseutena. Tämän toiseuden tuonpuoleisena sillä on *tyhjyys*, johon se näin ollen suhteuttaa aistillisen todellisuuden.” (PS §559/PG 304).

Se, miten yksilö kokee tämänpuoleisen maailman, aktuaalisen todellisuuden, riippuu siitä, miten hän suhteuttaa sen tuonpuoleiseen tyhyyteen. Todellinen maailma näyttäytyy erilaisena riippuen siitä, mitä tietoisuus tuonpuoleiseen asettaa. Tuonpuoleisen määrittäminen on itse asiassa todellisen maailman asettamista sellaiseksi, miten se tietoisuudelle ilmenee. Toisin sanoen yksi ja sama kohde näyttäytyy ihmiselle erilaisena riippuen siitä, millaiseen metafysiikkaan hän sitoutuu. Esim. ovatko eläimet Jumalan ihmiselle lahjoittamaa ravintoa, itseisarvoisia tietoisia olentoja, vai jotakin muuta?

”Mutta suhteen *muoto*, [...] voi olla valintakysymys; [...] *aktuaalisen maailman* suhde *itsessään-olevaan tuonpuoleisena*, on yhtä lailla aktuaalisen maailman *negatoimista* kuin *ennalta-asettamista*. Äärellinen todellisuus voidaan näin ollen, tarkalleen ottaen, ottaa juuri niin kuin on tarpeen.” (PS §559/PG 304).

Koska valistuksella Hegelin mukaan on tuonpuoleisenaan pelkkä tyhjyys, ei valistunut henkilö voi enää ottaa uskonnollista moraalia vakavasti. Valistuneessa tietoisuuden muodossa ei ole objektiivista moraalia, tarkkaan määritettyä hyvää ja paha. Kun jumalallisen moraalin takaavan olennon sijasta tuonpuoleisessa on pelkkä tyhjyys, menettävät uskonnollisessa tietoisuuden muodossa määriteltyjen hyvän ja pahan käsitteet merkityksensä. Uskonnolliselle tietoisuudelle hyvä ja paha olivat määrättyjä käsitteitä; sisällöllisesti määriteltyjä ja ehdottomia. Valistuksessa näin ei enää ole. Hyvän ja pahan käsitteistä siirrytään itsessään- ja toiselle-olemisen abstraktioihin. Tällöin ei tarvitse huolehtia jumalallisen moraalin noudattamisesta, vaan todellisuutta voidaan hyödyntää omiin tarkoituksiin aina tarpeen mukaan.

”Siinä missä edellisessä tietoisuuden muodossa antiteesin *Käsitteet* määriteltiin hyväksi ja pahaksi, puhtaan oivalluksen tapauksessa, toisaalta, niistä tulee *itsessään-olemisen* ja *toiselle-olemisen* puhtaampia abstraktioita.” (PS §559/ PG 304).

...on hyöty

Valistuksen omaksi sisällöksi muodostuu Hegelin mukaan hyöty. Kaikki asiat ovat suhteessa johonkin, ne eivät ole ainoastaan itsessään, vaan myös toiselle. Tämä toiselle-oleminen määrittää kohteen käyttöarvon. Hyvyys tai pahuus eivät enää merkitse mitään. On vain hyödyllisyyttä ja haitallisuutta ja nämä määrittyvät suhteessa valittuihin päämääriin. Kahvin loppuminen maapallolta on itsessään neutraali asia, mutta kahvista nauttiville se aiheuttaa harmia. Teenmyyjille se taas on taivaan siunaus. Näin itsessään-olevan neutraalius muuttuu hyödyn ja haitan arvostelmaksi toiselle-olemisesään. Arvostelma on negatiivinen tai positiivinen riippuen arvostelmaa tekevän tietoisuuden omasta projektista (kahvin juominen vai teen myyminen). Mutta valistuneelle ihmiselle hyvää tai pahaa ei ole. On vain erilaisia päämääriä ja niitä estäviä tai edistäviä asioita.

”[...] kaikki on tällä tavoin yhtä lailla jotakin *itsessään* kuin *'toiselle'*; toisin sanoen, kaikki on *hyödyllistä*.” (PS §560/PG 304).

Hyödyllisyyden metsästämisessä ihminen voi kuitenkin mennä liian pitkälle. Jos nautinto merkitsee yksilölle hyödyllisyyttä, voi hän myös satuttaa itseään nauttimalla liikaa (esim. alkoholi). Tämä vaara avaa paikan puolestaan järjelle olla hyödyllinen. Järjestä tulee työkalu, jonka avulla ihminen rajoittaa omaa käyttäytymistään, jottei hän tulisi tuhonneeksi itseään nautintojensa keskellä (Käypä hoito -annossuositukses).

”[...] hänen sisäisesti hyvä luonto on *myös* sillä tavoin rakentunut, että liika mielihyvä tekee sille harmia [...]. Tämän välttääkseen, Järki on hänelle hyödyllinen väline, jonka avulla hän pitää tämän liiallisuuden aisoissa, tai ennemmin säilyttää itsensä astuessaan rajojensa yli [...].” (PS §560/PG 305).

Nautintojen rajoittamisen lisäksi järjen avulla voidaan laskelmoida paras ja tehokkain tapa nauttia. Eli kuinka saadaan paras hyötysuhde: pisin nautinto vähimmällä vaivalla ja pienimmillä haitoilla. Järjen välineellisyys, sen työkalumaisuus nautintojen rajoittamisessa ja tehostamisessa, on kuitenkin varsin pieni rooli ihmisen kenties mahtavimmalle kyvyille. Kysymyksenä on, kuinka saisimme laajennettua järjen toimialaa. Kärjistäen sanottuna nyt se palvelee vain ihmisten oikkuja ja päähänpistoja. Mutta kuinka tehdä noista itse päähänpistoista järkeviä?

Joka tapauksessa, valistuksen lopputuloksena on Hegelin mukaan hyöty. Jopa uskonnosta tulee yksi hyödyllinen asia muiden joukossa. Tässä mielessä on ymmärrettävää, miksi zen-buddhalaisuus ja meditointi ovat modernissa suoritus- ja tehokkuuskulttuurissa muodikkaampia kuin konservatiivinen kristillisyytes. Vanhoillisuus yrittää jarruttaa kehitystä ja pitää asiat ennallaan. Se ei siis tästä näkökulmasta ole hyödyllistä. Länsimaalainen

buddhalaisuus ja erityisesti meditointi taas on todettu erittäin tehokkaaksi keinoksi lievittää stressiä, parantaa työkykyä ja keskittymistä. Jopa siis itse uskonto, yksilön maailmankatsomuksellinen vakaumus, valitaan valistuneessa ajassa hyödyllisyyden perusteella. Mutta kuinka valitaan päämäärä, johon kaikki, jopa uskonto, suhteutuu hyödyllisenä/haitallisena? Eikö juuri tämä ole ideologian/uskonnon paikka?

”Tämä [valistunut] oivallus, joka ei näe absoluuttisessa olevassa muuta kuin vain *absoluuttisen* Olevan, *korkeimman Olennon*, tai tyhjyyden – tämä *intentio* pitää kaikkea välitöntä olevaa *sisäisen olemassaolon* omaavana tai hyvänä, ja lopulta, pitää yksittäisen tietoisien olennon *suhdetta* absoluuttiseen Olevaan, *uskontoa*, täydellisesti ilmaistuna hyödyllisyyden Käsitteessä [...]” (PS §562/PG 305).

2.3.4 Käsitteen negatiivisuus

”[...] – kaikki tämä on uskolle kertakaikkisen inhottavaa.” (PS §562/PG 305).

Uskolle Jumalan korvaaminen hyödyn käsitteellä on ymmärrettävästi täydellinen kauhistus. Usko vain tahtoo olla harmonisessa ykseydessä kohteensa kanssa. Valistus riistää siltä tämän kieltämällä siltä sen kohteen. Tälle usko ei voi mitään, sillä ”epä-identtisyyden oikeus”, negatiivisuuden voima, kuuluu puhtaan ajattelun piiriin. Epä-identtisyyden oikeutta voisi ajatella inhimillisenä oikeutena ja mahdollisuutena muuttua, olla pysymättä samana. Tässä yhteydessä se voisi tarkoittaa lupaa luopua ’lapsen uskosta’, kulkea sinne, minne järki johdattaa. Ja koska usko on samaa tietoisuutta, johon tämä oikeus kuuluu, se ei voi sysätä valistusta syrjään.

”[...] valistus vääristää kaikki uskon momentit, muuttamalla ne joksikin erilaiseksi kuin mitä ne ovat siinä. [...] väärä, jonka se tekee, on *epä-identtisyyden* oikeus [...]” (PS §563/PG 305–306).

Valistuksen kritiikki ei tule ulkoapäin, vaan se käyttää periaatteita, jotka löytyvät myös uskosta. Yksi tällainen periaate on totuuden asettaminen kaikkein korkeimpaan asemaan. Itse asiassa puhtaan oivalluksen voisi sanoa ottavan uskon jopa vakavammin kuin usko itse, sillä uskon tutkiminen johtaa sen luopumaan siitä. Tämä on totuuden ottamista erittäin vakavasti: se johtaa omasta maailmankatsomuksesta luopumiseen. Uskolla on siis implisiittisesti samat ajatukset kuin valistuksella, mutta tiedostamattomina. Sen minkä usko työnsi syrjään ja jätti ajattelematta toi valistus päivänvaloon.

”Sillä valistus ei käytä itselleen vieraita periaatteita hyökätessään uskoa kohtaan, vaan periaatteita, jotka ovat julkilausumattomana uskossa itsessään. Valistus vain esittää uskolle sen *omat* ajatukset, joiden usko tiedostamattaan antaa hajota, mutta jotka valistus tuo yhteen [...]” (PS §564/PG 306).

Usko ei tunnista kritiikistä itseään, vaan pitää kiinni vanhasta asenteestaan ja katsoo valistuksen vain saastuttavan sen mielen valheilla ja pahuudella. Hegelille totuus ei kuitenkaan ole mikään yksittäinen, yksipuolinen fakta, vaan Hengen momenttien kokonaisuus. Siksi toiseutta, joka uskolle ilmenee valistuksen negatiivisuudessa, ei voi sulkea pois. Mutta jos usko sisällyttää kritiikin itseensä, se joutuu luopumaan omasta tietoisuuden muodostaan. Tästä syystä valistus näyttyy väittelyn voittajana.

”Uskalle se näyttää olevan perversio ja valhe, koska se osoittaa sen momenttien *toiseuden*; näin tehdessään, se näyttää tekevän niistä suoraan jotakin muuta kuin mitä ne ovat erillisyydessään; mutta tämä ’toinen’ on yhtä lailla olemuksellinen ja, toden totta, läsnä uskovassa tietoisuudessa itsessään. Tämä ei vain ajattele sitä, vaan laittaa sen pois jonnekin. Näin ollen, se ei ole uskalle vieras, eikä usko voi kiistää sitä.” (PS §564/PG 306).

Valistus on kuitenkin yhtä kapeakatseinen kuin usko, sillä sekin kieltää toiseuden, eikä integroi sitä osaksi itseään: se pysyy epä-identtisenä, se ei mahdu omaan määritelmäänsä itsestään. Valistus ei sovita ristiriitaa, vaan jää yksipuoliseksi asenteeksi, joka ei tuo vastakohtia yhteen.

”Kuitenkin valistus itse, joka muistuttaa uskoa sen erillisten momenttien vastakkaisesta aspektista, on yhtä vähän valistunut itsestään. [...] se ei näin ollen tunnista itseään tässä negatiivisessa, uskon sisällössä, eikä tästä syystä tuo näitä kahta ajatusta yhteen [...]. Vastaavasti, valistus ei tuota kummankin ykseyttä niiden *ykseytenä*, eli Käsitettä [...]” (PS §565/PG 306–307).

Vaikka valistuksella ei ole täydellistä itseymmärrystä, on se kuitenkin jo askeleen lähempänä sitä kuin usko. Valistus, vaikkakin tiedostamattaan, tulee käyttäneeksi Käsitteen mahtia, negatiivisuutta, joka erottelee kokonaisuudesta osat ja osoittaa niiden väliset ristiriidat. Usko vain tukahduttaa tämän voiman itsessään. Vaikka valistus uskon mukaan kritisoi sitä epäoikeudenmukaisesti ja väärin ymmärtäen, on valistuksen kritiikki kuitenkin pätevä. Auktoriteetin valistus saa Käsitteen ansiosta. Käsite on tietoisuuden momenttien suhteutumista toisiinsa, joka paljastaa niiden väliset ristiriidat. Valistuksen auktoriteetti ei perustu siihen, että valistuksessa itsessään Käsite olisi aktualisoitunut. Auktoriteetti perustuu siihen, että usko itse on tuota momenttien liikettä. Valistus tuo vain uskon momenttien väliset ristiriidat päivänvaloon, tuo esille sen, mikä uskossa on jo valmiina. Valistus nostaa ikään kuin kissan pöydälle, mutta kissa on uskon oma.

”Uskoa vastaan oivallus on Käsitteen mahti sikäli kuin se on sen tietoisuudessa hajallaan olevien momenttien liike ja suhteutuminen, suhteutuminen, jossa niiden ristiriita tulee päivänvaloon. Tähän perustuu oivalluksen absoluuttinen *oikeus* auktoriteettiin, jota se harjoittaa uskoa kohtaan; mutta *todellisuus*, johon se harjoittaa tätä auktoriteettia laskeutuu sen faktan varaan, että uskova tietoisuus on itse Käsite

ja näin ollen itse tunnustaa vastakohtaisen [aspektin] jonka oivallus sen eteen asettaa. Näin ollen oivallus säilyttää oikeutensa uskoa vastaan, sillä se tekee päteväksi uskossa sen, mikä on uskolle itselleen välttämätöntä ja minkä usko omistaa itsessään.” (PS §565/PG 307).

2.3.5 Kertaus: kolme ristiriitaa

Tässä vaiheessa Hegel on käynyt läpi valistuksen uskontokritiikin, uskon näkökulman kritiikkiin, sekä valistuksen oman vaihtoehtoisen sisällön uskonnollisen sisällön korvaajaksi. Vaikka valistuskaan ei ollut itseymmärryksessä täydellinen, se kuitenkin voitti debatin, sillä sen puolella oli ristiriidat päivänvaloon tuova käsitteen negatiivisuus. Seuraavaksi Hegel käy vielä kerran läpi uskonnollisen ja valistuneen tietoisuuden konfliktin ydinkohdat. **1) Absoluuttinen Oleva tietoisuuden kohteena. 2) Uskon epistemologinen perusta. 3) Uskonnollinen toiminta.** Kertauksen ytimessä on kummankin osapuolen keskeneräinen ymmärrys itsestään ja kritisoimastaan kohteesta. Valistuksen kritiikki on siis yhtäältä pätevää, mutta toisaalta keskeneräistä.

1) Ensimmäinen ristiriita koskee Jumalaa tietoisuuden kohteena. Valistus kritisoi uskoa kahdella tavalla. Yhtäältä se sanoo uskon kohteen olevan sen oman tietoisuuden tuotos. Eli valistus syyttää uskoa liian vilkkaasta mielikuvituksesta tai mielikuvituksen ottamisesta todesta. Toisaalta se sanoo absoluuttisen Olevan olevan jotakin tietoisuudelle täysin vierasta. Puhtaan oivalluksen mukaan oloon sinänsä ei ole pääsyä ja siksi aistien tuonpuoleinen absoluutti on täysin tietoisuuden saavuttamattomissa.

Myös usko elää tätä samaa ristiriitaa. Yhtäältä usko saa oman identiteettinsä uskonsa kohteesta, luottaa siihen, 'perustaa elämänsä varmalle kalliolle', on yhteydessä Jumalaan ja elää johdatuksessa. Toisaalta usko sanoo Jumalan ylittävän kaiken inhimillisen viisauden, että 'sellainen Jumala, jonka ihmismieli voisi ymmärtää, olisikin aika pieni Jumala', ja että Hän on täysin tuntematon.

”Ensiksi, valistus [...] pitää kiinni siitä, että uskon absoluuttinen Oleva on uskovan oman tietoisuuden Oleva *minuutena*, tai että tämä absoluuttinen Oleva on tietoisuuden *tuote*. [...] Mutta kääntäen, puhdas oivallus yhtä lailla sanoo päinvastaista. Pitäessään kiinni *toiseuden* momentista, jonka Käsite pitää sisällään, se lausuu [absoluuttisen] Olevan olevan uskolle jotakin, joka ei millään tavoin kosketa tietoisuutta, on sen tuolla puolen, on sille vieras ja tuntematon. Samoin on uskon laita. Yhtäältä se nojaa luottamuksessaan absoluuttiseen Olevaan, ja näin tehdessään saa varmuuden itsensä; toisaalta, uskolle, absoluuttinen Oleva on tutkimaton ja Olemassaolossaan saavuttamaton.” (PS §566/PG 307–308).

2) Toinen kritiikin kohde oli tuonpuoleisen jumalallisuuden ymmärtäminen aistimellisten kohteiden kautta. Valistus katsoo uskon palvovan maallisia kohteita. Usko on jakanut

tietoisuutensa tuon- ja tämänpuoleiseen. Se representoi tuonpuoleista aistimellisten kohteiden kautta. Mutta itse asiassa onkin niin, että koko tuonpuoleinen maailma on rakennettu tämänpuoleisista aineksista, sillä mielikuvitus tarvitsee aistimellisiä kohteita yhdistelläkseen niitä sitten vapaasti mielensä mukaan. Valistus tietää tämän ja tuomitsee uskon kuva-ajattelun. Valistuksen mukaan tuonpuoleinen on olemassa vain uskovan mielikuvituksessa, eikä konkreettisissa maalauksissa tms. ole muuta kuin tämänpuoleista materiaa. Tässä valistus tosin tulee redusoineeksi liikaa, sillä se poistaa tämänpuoleisesta äärellisyydestä Hengen kokonaan. Se ei ota huomioon tietoisuuden osaa konkreettisissa asioissa. Esimerkiksi taideteokset tuntuvat olevan enemmän kuin vain sen koostavat osat. Taide tuntuu kaappaavan itseensä jotakin vaikeasti artikuloitavaa, jotakin, jota ei osaa muuten kuvailla, mutta jonka tuntee taiteen ääressä ollessaan. Jos ajatellaan museo-opasta, niin eihän hän väärässä olisi kertoessaan jokaisen taulun tarkat tekniset tiedot, maalien kemialliset rakenteen yms. Mutta jos opas rehellisesti ajattelisi, ettei maalauksissa todella ole mitään muuta, jos hän jättäisi tietoisuuden tarkoituksellisuuden täysin pois esittelystä, olisi tämä epäilemättä suurimalle osalle museovieraista pettymys.

”[...] valistus pitää kiinni oikeudestaan uskovaa vastaan, jonka jälkimmäinen itse tunnustaa, kun valistus pitää uskovan kunnioituksen kohdetta kivenä tai puuna, tai muuten jonakin äärellisenä ja antropomorfisena. [...] valistus, puolestaan, yhtä lailla eristää aktuaalisen maailma Hengen hylkäämänä entiteettinä [...]” (PS §567/PG 308).

Samoin on laita myös uskon tiedollisen perustan kanssa. Valistus sanoo uskon keräävän tietoa tuonpuoleisesta tämänpuoleisten kontingenttien asioiden (kuten säilyneiden kirjoitusten) avulla. Tätäkään ristiriitaa kumpikaan ei ymmärrä kunnolla. Ensinnäkin, miksi usko tarvitsee tietoa tuonpuoleisesta jonkin kautta, jos absoluuttinen Oleva on jo välittömästi läsnä sen tietoisuudessa. Toiseksi, valistus ei taaskaan ymmärrä tietoisuuden merkitystä oman varmuutensa välittäjänä. Valistus tuomitsee historiallisen tiedonkeruun, mutta ei ymmärrä sitä, kuinka tietoisuus itse luo oman kohteensa. Se ei ymmärrä, kuinka tietoisuus itse on se ”vieras” kohde, josta ja jonka kautta tietoa saadaan.

”On selvää, että samoin on tiedon *perustan* kanssa. [...] absoluuttinen Oleva itse on olemassa uskolle tavanomaisen todellisuuden kuvallisen representaation muodossa. [...] Mutta se unohtaa tämän momentin sen välittömässä henkisessä tiedossa absoluuttisesta Olevasta. Valistus, kuitenkin [...] ajattelee vuorostaan *vain* kontingenttia olevaa ja unohtaa toisen – ajattelee vain välitystä, joka tapahtuu *vieraan* kolmannen termin kautta, ei välitystä, jossa välitön on itse kolmas termi, jonka kautta se välittää itsensä toisen kanssa, eli sen *oman itsensä* kanssa.” (PS §568/PG 308).

3) Viimeiseksi, valistus ei voi ymmärtää uhrausta. Se pitää uskon pidättyväisyyttä mielettömänä. Tästä asiasta usko ja valistus ovatkin yllättäen samaa mieltä, sillä uskolle uhraus on vain symbolinen teko. Hän uhraa vain *vähän*, ei kaikkea, ikään kuin näön vuoksi, vain sen verran, että mielikuva uhrauksesta syntyy. Uskovalla on ideaali maallisten himojen kahleista vapautuneesta, Jumalan armosta elävästä hengen miehestä. Tämä ideaali on kuitenkin liian vaativa, eikä juuri kukaan edes yritä yltää siihen. Omaan ideaaliin tahdotaan sen vaativuudesta huolimatta samaistua, fantasia halutaan sovittaa todellisuuteen ja tästä syystä uskovan on toteutettava vähintään muutamia symbolisia tekoja. Mutta uhrauksesta tulee juuri tätä, vain symbolinen teko, jossa uhrataan vain hieman, sen verran, että omatunto puhdistuu ja mielikuva itsestä vanhurskaana säilyy.

”Viimeiseksi, näkemyksessään uskon *toiminnasta*, valistus pitää nautintojen ja omaisuuden hylkäämistä vääränä ja tarkoituksettomana. Mitä hylkäyksen vääryyteen tulee, valistus on tässä kohdin yhteisymmärryksessä uskon kanssa [...]. [...] Säilytys *sattuu samaan aikaan* uhrauksen kanssa; jälkimmäinen on pelkkä *symboli*, joka suorittaa todellisen uhrauksen vain pienissä määrin, ja on siten itse asiassa uhraus vain *mielikuvituksessa*.” (PS §569/PG 308–309).

Uskova saattaa paastota, mutta joutuu kuitenkin syömään. Hän voi pidättyä alkoholista, mutta joutuu kuitenkin juomaan. Hän voi elää selibaatissa, muttei kuitenkaan voi mitään halulleen. Hän voi antaa pois kymmenykset, mutta joutuu kuitenkin säilyttämään tarvittavat rahasummat pakollisiin tarpeisiin. Tämänpuoleista uhrausta tarvitaan vain sen verran, että mielikuva tuonpuoleisesta lunastuksesta uskovan mielessä syntyy. Halusta ei kuitenkaan päästä eroon, sillä se on osa inhimillistä luontoa. Siksi valistuksen mielestä on typerää kieltäytyä nautinnoista: kieltäytyminen ei todista mitään muuta kuin sen, että uskova torjui tuon yhden kerran tuon yhden nautinnon. Kieltäytyminen ei todista, että uskova olisi kokonaan vapautunut nautinnoista. Nautinnot kuuluvat ihmisluontoon ja valistuksen mukaan on järjetöntä toimia luontonsa vastaisesti.

”Mitä *tarkoituksellisuuteen* tulee, valistus pitää riittämättömänä hylätä *yksi* omistettu asia tietääkseen ja todistaakseen olevansa vapautunut *kaikesta* omistamisesta, kieltää itseltään *yksi* nautinto tietääkseen ja todistaakseen olevansa vapautunut kaikesta nautinnosta. [...] On liian naiivia paastota todistaakseen olevansa vapautunut pöydän antimista; liian naiivia kieltää *ruumis* toisesta nautinnosta [...] osoittaakseen, että nautinto on sitä myöten selvä. [...] halu on juurtunut *sisäisesti* ja on *universaali*. Sen mielihyvä ei katoa välineen mukana, eikä vaikka partikulaarisista mielihyvistä pidättydyttäisiin.” (PS §570/PG 309).

Asioiden oikeuttaminen niiden luonnollisuudella on kuitenkin hankala argumentti. Luonto ei nimittäin ole vain hyvää ja kaunista, vaan myös erittäin raakaa ja petollista. Onhan täysin

luonnollista, että karhu-uros tappaa omia poikasiaan. Myös ihmisten pahat impulssit ovat täysin luonnollisia. Onko luonnollisuus kuitenkin hyvä peruste toiminnalle?

”[...] luonnolliset impulssit [...] oikeutetaan yksinkertaisesti sillä faktalla, että ne ovat sisäisiä, että ne kuuluvat *universaaliin olemiseen*, Luontoon.” (PS §571/ PG 309).

Tämän valistuksen ajatuksen radikalisointi löytyy Markiisi de Sadelta (1740–1814). De Saden romaanin *Juliette* (1991) päähenkilö oppii jo varhain, että uskonto on taikauskoa ja valhetta, harhaluuloa, joka kahlitsee ihmisen ja kieltää sen luonnon. Sentimentalismi, moraalien perustaminen tunteeseen, kuten sääliin, on ennakkoluuloa ja heikkoutta. Valistunut moraalit on sopusoinnussa luonnon ja järjen kanssa. Tässä mielessä de Sade radikalisoit myös Kantin moraalifilosofian.¹¹ Juuri Kantin mukaan moraalit on perustuttava ”holhouksesta vapaaseen” järjen autonomiaan. Tunteiden (kuten sääli) perusteella toimiminen ei ole Kantille moraalista toimintaa (Kant 2016). Markiisin romaanissa tarinan hahmot ymmärtävät, että uskonto on kutonut nämä väärinkäsitykset (moraalit ja tunteen yhdistäminen, abstraktit käsitteet kuten oikeudenmukaisuus) virheiden verkostoksi, joka kahlitsee ihmisen ja riistää häneltä vapauden. Luontoaiti on asettanut ihmiseen täysin luonnollisia mielitekoja, kuten murhanhimon tai varastamisen. Markiisin järkeen perustuvan ja luonnon kanssa sopusoinnussa olevan etiikan mukaan ihminen toimii väärin kieltämällä nämä itseltään.

Jos moraalit siis yritetään perustaa järkeen ja luonnontieteelliseen metodiin, kuten Sam Harris teoksessaan *Moraalinen maisema* (2010) tekee, olisi ensisijaisen tärkeää tuoda läpinäkyvästi esille ennako-oletukset luonnosta ja järjestä. Harrisin (2010, 21) mukaan tietojen olentojen hyvinvointi ”on ainoa asia, jolle voimme järkevästi antaa arvon.” Ei kuitenkaan ole täysin ilmeistä, että tällainen moraalikäsitys olisi johdettavissa puhtaasti järjellä. Harris on itseasiassa jo ennen järjensä käyttöä sitoutunut sellaiseen moraalikäsitukseen, jonka mukaan yhtä aivotilaa voidaan pitää moraalisesti arvokkaampana kuin toista. Harrisin mukaan tästä asiasta toisin ajatteleminen ei olisi ”järkevää”. Miksi ei? Koska se rikkoisi niitä arvoja, joihin on jo ennalta sitouduttu?

Sadelainen valistunut kritiikki vastaisi *Moraalisen maiseman* lähtöoletuksiin sanomalla Harrisin olevan kietoutunut kristillisiin ennakkoluuloihin ja väärin uskonnollisiin käsityksiin. De Saden (2013, 212) mukaan luonto tahtoo ihmisen tekevän tuhoa, ei luovan hyvinvointia: ”[...] eikä Luonto tee luomistyötään muuten kuin tuhoamisen kautta eikä se

¹¹ Tästä aiheesta tarkemmin Horkheimerin ja Adornon teoksessa *Valistuksen Dialektiikka*.

koskaan herätä minussa ajatusta tuhoamisesta jollei se itse sitä tarvitse [...]. Luonnosta olisi johdettavissa siis myös hyvinvointia vastustava moraalikäsitys. Harrisin sitoutuminen tietoisien olentojen hyvinvointiin arvossa pitävään kantaan on näin ollen vakaumuksellista. Tässä mielessä Harrisin uusateismi muistuttaa puhdasta oivallusta: Harris tahtoo saada tietoa moraalista vieraan kolmannen termin kautta (aivotilat), mutta ei huomaa, että hän itse on se kolmas termi (tietoisuus), josta moraalinen tieto kumpuaa.¹²

Miksi siis suorittaa uhraus? Miksi luopua omasta nautinnosta kaikkien tietoisien olentojen hyvinvoinnin edistämiseksi? Valistus ei ymmärrä uhrausta ja Sade tietää tämän. Hänen romaaneissaan valistunut henkilö ei enää ”[...] pelkää olla itsekäs, ei kukistaa kaikkia ympärillään, ja mitä hänen nautintonsa tulisivatkin maksamaan muille niin hän tavoittelee niitä hetkeäkään epäröimättä tai katumatta.” Sadelaisittain katsottuna Harrisin kaikkien tietoisuuksien hyvinvoinnin maksimoiminen on läpeensä kristillinen projekti: ”Lähimmäisen rakkauden periaatteesta saamme olla kiitollisia kristinuskolle emmekä Luonnolle.” (Markiisi de Sade, 2013, 213).

2.3.6 Lopputulema

Ensisilmäyksellä valistuksen uskontokritiikki näyttää täysin murskaavalta. Se repii riekaleiksi uskovan harmonisen maailmankatsomuksen. Mutta tarkemmin katsottuna valistus pikemminkin kehittää epätäydellistä uskomusjärjestelmää koherentimpaan suuntaan. Valistus osoittaa ristiriitoja uskon ajattelussa ja tällä tavoin se auttaa uskoa pääsemään eroon elementeistä, jotka sen tietoisuuden muodossa eivät sovi yhteen. Tilannetta voisi verrata vallattuun linnakkeeseen, jossa valistus on piirittäjä ja usko hyökkäyksen kohde. Usko ajatteli linnakettaan murtumattomaksi, se piti sitä absoluuttisen vankkumattomana, mutta valistus on osoittanut puolustuksen heikot kohdat. Valistuksen hyökätessä uskon on paettava ja etsittävä asuttavaa maaperää muualta. Vallatussa linnakkeessa ei voi enää asua. Mutta sikäli kuin usko ja puhdas oivallus ovat kumpikin samaa puhdasta ajattelua, on valistus oikeastaan vain tehnyt uskolle palveluksen: osoittanut sen linnakkeen (uskomusjärjestelmän) turvallisuusriskit (ristiriidat). Tältä pohjalta linnaketta voidaan ryhtyä paikkaamaan ja uudelleenrakentamaan. Valistus auttaa uskoa muodostamaan koherentimman maailmankatsomuksen, se tuo uskon kuva-ajattelun käsitteellisen ajattelun piiriin.

¹² ”Valistus [...] ajattelee vain välitystä, joka tapahtuu *vieraan* kolmannen termin kautta, ei välitystä, jossa välitön on itse kolmas termi, jonka kautta se välittää itsensä toisen kanssa, eli sen *oman itsensä* kanssa.” (PS §568/PG 308).

”Tutkittaessa tämän auktoriteetin vaikutusta lähemmin, sen käytös uskoa kohtaan näyttää repivän kappaleiksi *luottamuksen* ja välittömän *varmuuden kauniin* ykseyden, saastuttavan sen *henkisen* tietoisuuden ilkeillä ajatuksilla *aistillisesta* todellisuudesta, tuhoavan nöyryydessään *levollisen* ja *turvaton* sielun Ymmärryksen ja itsepäisyyden turhamaisuudella ja itsensä toteuttamisella. Mutta itse asiassa, valistuksen lopputulos on ennemminkin eroon pääsemistä *ajattelemattomasta*, tai *eikäsitteellisestä*, erottelusta, joka on läsnä uskossa.” (PS §572/PG 310).

Usko siirtyy seuraavaan tietoisuuden muotoon, siitä tulee valistunut. Mutta valistuneena usko menettää aikaisemman kohteensa: jumalallisen, lohdullisen, armollisen ja rakastavan absoluuttisen Olevan. Menetyksessä vaatii surutyötä ja aikaisemman kohteen tilalle jää nyt vain kaipaus. Valistus sen sijaan on tyytyväinen itseensä. Se on saanut argumenteillaan uskon vakuuttuneeksi omasta auktoriteetistaan. Mutta sikäli kun uskosta tulee valistunut ja valistus ja usko ovat samaa tietoisuutta, on myös tuo uskon kaipuu menetettyyn kohteeseen osa valistusta. Hegelin mukaan lähempi tarkastelu kuitenkin osoittaa tuon ”tahrin” jo poistetuksi.

”Lopputuloksena, usko on menettänyt sisällön, joka täydensi sen elementin, ja romahtaa [...]. Koska usko on vailla sisältöä, eikä se voi pysyä tässä tyhjyydessä, tai koska, mennessään äärellisen tuolle puolen, joka on ainoa sisältö, se löytää vain tyhjyyden, se on *puhdasta kaipuuta* [...]. Usko on, itse asiassa, tullut samaksi kuin valistus, [...] mutta tässä on ero, jälkimmäinen on *tyytyväinen* valistus, mutta usko on *tyytymätön* valistus. [...] valistus itse kantaa mukanaan tätä tyytymättömän kaipuun tahraa [...]. [...] positiivisen tuloksen, joka on sen totuus, lähempi tarkastelu osoittaa, että tuossa lopputuloksessa tahra on periaatteessa jo poistettu.” (PS §573/PG 310–311).

Näin päästään tämän pitkän dialektisen kehityskulun loppuun. Valistus on puhunut ja usko on tuomittu. Usko käy läpi maailmankuvan mullistuksen ja siirtyy valistuksen piiriin. Kuinka valistus jatkaa tästä eteenpäin?

Tästä eteenpäin jatkavassa *Valistuksen totuus* -kappaleessa Hegel kuvaa, kuinka valistus jakautuu kahtia. Jaon ensimmäinen osapuoli unohdetaan ja toinen taas jaetaan uudelleen. Ensimmäinen kahtiajako on tyytymättömän ja tyytyväisen valistuksen välillä. Usko on tätä tyytymättömyyttä valistusta ja se siirtyy romanttiseen asenteseen, jossa tunne nostetaan järjen edelle absoluuttin etsimisessä. Tämä osapuoli jätetään käsittelemättä. Tyytyväinen valistus taas ei välitä tunteesta, vaan jatkaa totuuden etsimistä käsitteellisen ajattelun keinoin. Sen kahtiajako on erottelu idealisteihin ja materialisteihin. Nämä positiot eivät Hegelin mukaan juuri eroa toisistaan, ainoa niitä erottava tekijä on niiden lähtöpiste. Materialistit lähtevät siitä, että on oltava materiaa, luonto, jotta olemassaolo voisi olla mahdollista. Idealistit taas ajattelevat, että on oltava jonkinlainen tietoisuuden muodon minimaalinen mahdollisuus,

jotta olemassaolo voi ilmetä itselleen. Kumpikin näistä lähtökohdista on kuitenkin puhdasta ajattelua ja abstraktiota. Materiaan ei nimittäin ole pääsyä ilman abstraktiota: meillä voi olla vain havaintoja ja ajatuksia. Toisaalta tietoisuuden, Hengen tai Idean asettaminen maailmankaikkeuden alkusyyksi vasta abstraktia onkin.

Ratkaisua ei siis löydetä sitoutumalla jompaankumpaan koulukuntaan (materialisteihin tai idealisteihin) ja pyrkimällä sieltä käsin selittää todellisuus. Kumpikin koulukunta nimittäin jakaa yhteisen taustaoletuksen ja ovatkin näin ollen saman koulukunnan kaksi eri puolta, vähän samaan tapaan, kuin itä- ja länsirannikko: kummallakin on sama mantere alustanaan. Mantere, jonka idealistit ja materialistit jakavat, on itselleen kohteena ilmenevä tietoisuus. Tämä tietoisuus on subjekti, joka kokee itsensä objektina. Tästä taustaoletuksesta voidaan lähteä kehittämään filosofiaa materialistiseen tai idealistiseen suuntaan, mutta kumpikaan ei lopulta yksin toimi, sillä kumpikin vaatii toisensa oman identiteettinsä tueksi. Siksi Hegelin mukaan ratkaisua on lähdeittä etsimään ajattelun ja olemisen ykseydestä, absoluuttisesta tietoisuudesta, jossa tietäminen ja tiedetty kohde on yksi ja sama.

Hegelin ajattelu etenee edellä kuvatun kaltaisesti ristiriitojen ja vastakkainasettelujen kautta. Hän ei koskaan varsinaisesti tyrmää yhtä kiistan osapuolta täysin ja julista toista voittajaksi. Sen sijaan Hegel käsittelee kumpaakin tasapuolisesti ja reilusti, syventyen kummankin näkökulmaan. Ratkaisu ei siis ole toisen näkökulman täydellinen pois pyyhkiminen, vaan aikaisemmat tietoisuuden muodot pyritään sisällyttämään elementteinä/momentteina uusiin tietoisuuden muotoihin. Kreationismin ja uusateismin kannalta tämä tarkoittaa sitä, että ristiriitaan ei saada ratkaisua jompikumpi osapuoli täysin hylkäämällä. Kahden vastakkaisen osapuolen välisen ristiriidan sijaan on löydettävä ne ristiriidat, jotka ovat kummankin osapuolen *sisällä*, ei välissä. Näitä ristiriitoja tutkimalla ja eteenpäin kehittämällä voidaan päästä seuraavaan tietoisuuden muotoon, joka on aikaisempia kypsempi.

Minkälainen olisi siis Hegelin filosofiaan perustuva ratkaisu kreationistin ja uusateistin kiistalle? Hegeliläisen näkökulman mukaan kreationistin on ymmärrettävä, ettei hänen uskonsa kohde ole objektiivinen oleva, vaan kuva-ajattelua. Uusateistin taas on nähtävä oma positionsa kreationistista riippuvana ja näin ollen pelkkänä tyhjänä kritiikkinä, vailla omaa sisältöä. Vaikka itsensä kreationistiksi tai uusateistiksi määrittävät henkilöt eivät tätä näkemystä hyväksyisi, on hegeliläinen katsantokanta kuitenkin hedelmällinen: se tarjoaa ratkaisun. Ratkaisu ristiriitaan on valistunut tietoisuus, joka kuitenkin säilyttää itsessään abstrakteja käsitteitä uskomuksina. Esimerkiksi oikeudenmukaisuuden käsitteen mukaan toimiminen on siinä mielessä ”taikauskoista”, ettei tuota käsitettä löydy konkreettisesta

todellisuudesta. Kuitenkin ”valistunut taikauskova” ymmärtää, että hänen uskonsa kohde on abstraktio, eikä konkreettinen oleva. Eikä hän toisaalta mene siihen lankaan, että ajattelisi oman vakaumuksensa olevan ”järkevä”. Oma vakaumus edeltää järkeä; vasta jo tiettyihin uskomuksiin sitoutuneesta subjektiivisuudesta käsin voi järki olla toiminnallinen. Ja juuri siksi kyse on uskosta: koska sen kohdetta ei konkreettisesti ole olemassa. Tällä tavoin kypsempi suhtautuminen kreationismin ja uusateismin kiistaan voisi olla niin kutsumani *valistuneen taikauskon* positio, jossa uskonnollinen ajattelu on omaksunut itsekritiikin ja järkiusko taas hyväksynyt järjen rajat ja vakaumuksen välttämättömyyden. Palaan tähän vielä luvuissa 3.3 ja 4., mutta sitä ennen käsittelen Hegelin tunnetuimpia kommentaattoreita.

3. Hegel-kommentaattoreiden näkemyksiä

Tässä luvussa esittelen Hegelin vaikutusvaltaisempien kommentaattoreiden, Alexandre Kojèven, Jean Hyppoliten ja Slavoj Žižekin tulkintoja edellä esitellystä Hegel-katkelmasta. Kojèven ja Hyppoliten olen valinnut heidän historiallisen vaikutusvaltaisuutensa vuoksi. Žižek taas ansaitsee paikkansa tämän hetken tunnetuimpana Hegel-popularisoijana ja -soveltajana. Sisällöltään tämän luvun kaksi ensimmäistä alalukua (3.1 ja 3.2) ovat kertauksenomaisia. Kommentaattoreihin syventymällä tuen Hegel-tulkintaani ja toisaalta teen kertauksen avulla Hegelin monimutkaisesta ajatuskulusta helpommin lähestyttävän. Kolmas alaluku (3.3) taas lähtee enemmän Hegeliä soveltavalle linjalle. Kommentaattorit ovat olennainen tuki johtopäätöksien tekemiseen monitulkintaisesta tekstistä ja siksi he ansaitsevat kokonaan oman osionsa.

3.1 Alexandre Kojève

Alexandre Kojève (1902–1968) oli venäläissyntyinen ranskalainen filosofi. Hänen luentonsa Pariisissa vuosina 1933–1939 vakiinnuttivat Hegelin aseman ranskalaisessa ajattelussa. Kojèven luentoja kävivät kuuntelemassa muun muassa Jacques Lacan, Maurice Merleau-Ponty, Jean Hyppolite, Georges Bataille ja Raymond Queneau, jonka tekemien luentomuistiinpanojen perusteella luennot myöhemmin julkaistiin nimellä *Introduction à la lecture de Hegel* (1947). Luentojen ja Hegel-luennan jälkivaikutus on ollut suuri. Edellä mainittujen nimien lisäksi Kojèven ajattelua voidaan jäljittää myös Jean-Paul Sartren ja Louis Althusserin teoksista. Vaikka Kojève ei ollut perinteinen akateeminen skolastikko, vaan tulkitsi Hegeliä omaperäisellä tavalla, eivät akateemikot ole voineet ohittaa häntä vain olan kohautuksella. Kojèvea on pidetty laajasti kritiikin arvoisena ajattelijana. (Kilpeläinen, 2012, ja Yar, IEP). Seuraavaksi käsittelen näissä Kojèven vuonna -47 julkaistuissa luennoissa esitellyt valistuksen ja taikauskon dialektiikkaa vastaavat kohdat. Kojève seuraa Hegelin alkuperäistä tekstiä tarkasti, mutta omaperäisellä tavalla.

3.1.1 Itsestään vieraantuneen Hengen maailma

Kojèven Hegel-tulkinta on poliittinen. Hän näkee *Hengen fenomenologian* taustalla vaikuttaneen historiallisen kontekstin ja tulkitsee tilannetta herran ja orjan dialektiikan kautta. Ennen kuin kaikkien keskinen tunnustus on toteutunut, ei rauha voi vallita maan päällä. Valistusta ja Ranskan vallankumousta edeltäneen hierarkian Kojève tulkitsee kristilliseksi maailmaksi, jossa näennäisorjuus ja -herruus vallitsee (Kojève, 2012, 113). Valtiossa on kyllä selkeä hierarkia, jossa toiset käskyvät ja toiset tottelevat, mutta kristillisen

maailmankuvansa ansiosta orja voi paeta epäoikeudenmukaisuutta ajattelun maailmaan ja väheksyä konkreettista todellisuutta 'pelkkänä maallisuutena'. Kristillinen orja on kuitenkin onneton, sillä hän joutuu elämään dualistisessa, kahtiajakautuneessa maailmassa, jonka puoliskot (tämän- ja tuonpuoleinen, vallitsevat olot ja uskonnollinen abstraktio) eivät kohtaa toisiaan. Tämän kahtiajaon ylittämiseksi siirrytään vallankumoukseen. (Kojève, 2012, 116). Vallankumouksen tavoitteena on toteuttaa kristillinen abstraktio, taivasten valtakunta, maan päällä. Tällä tavoin tuonpuoleinen ulkoistuu käytännön toiminnaksi, politiikaksi. Toteuttaessaan ideologisen ihanteensa maan päällä vallankumouksen myötä, kristitty kyllä pääsee dualismista eroon, mutta menettää samalla kristillisyytensä. Kristillinen abstraktio konkretisoituu ja näin ollen alkuperäinen uskon kohde maallistuu ja poistuu. (Kojève, 2012, 117).

Tätä on kristinuskon myytti, dualismin ylitys, universaalien ja partikulaaristen sovitus: Kristuksessa Jumala ja ihminen kohtaavat ja oikeudenmukaisessa valtiossa Jumalallisen ja maallisen lain ristiriita voitetaan. (Kojève, 2012, 118). Tällä tavoin maallinen vallankumous, jonka tavoite on päihittää epäoikeudenmukainen uskontoon perustuva järjestys, on Kojèven mukaan itse asiassa kristillinen projekti. Kristillisistä, egalitaarisista lähtökohdista, jossa uskova on vieraantunut ajattelussaan todellisuudesta, lähdetään toteuttamaan uutta yhteiskunnallista järjestystä, joka samalla maallistaa valtiiovallan. Perusteiksi hallitsijan asemalle ei enää kelpaa Jumalallinen tahto. Valistuksessa perusteluksi kelpaavat sen sijaan tehokkuus, hyöty ja kompetenssi. Kristillinen projekti siis kieltää maallisen vallan uskonnollisen oikeuttamisen. Tämä on Kojèven paradoksaalinen väite: hän katsoo, että valistuksen aate lähtee uskonnollisesta tietoisuudesta, joka tahtoo ylittää oman vieraantuneisuutensa todellisuudesta.

3.1.2 Usko ja puhdas oivallus

Hegeliä mukaillen Kojève toistaa, että usko ja puhdas oivallus ovat toisistaan riippuvaisia tietoisuuden muotoja. Voidakseen kritisoida maailmaa, jota uskova pakenee ajatteluunsa, on uskovan omattava järki. Ilman järkeä ei ole kritiikkiä. Toisaalta järki hyökkää myös itseään kohtaan, ottaa uskon sisällöt kohteekseen ja osoittaa sen sisältämän epäjohdonmukaisuuden. Näin ajattelu päätyy kieputtamaan itseään edestakaisen ailahtelun vimmatussa liikkeessä. Pysäyttääkseen tämän ”pyöräyttävän epävakauden”, ajattelu tahtoo asettaa olemassaololle pitävän perustan. Usko tekee sen asettamalla tuonpuoleiseen Jumalan, joka toimii kaikkeuden metafyyssisenä perustana. Ajatus Jumalasta on kuitenkin *vain* ajatus, se on ajattelun luoma mielikuva, eikä se siksi selviä järjen kritiikistä. Järki puolestaan pyrkii

vakauttamaan ajattelun kaikesta kyseenalaistuksesta selviävällä solipsismin periaatteella, jossa kaikki muu paitsi minuus kiistetään. (Kojève, 2012, 131–132).

3.1.3 Valistuksen kamppailu taikauskoa vastaan

Valistus on järjen, joka uskossa kritisoi maallista todellisuutta, laajentamista uskoon itseensä. Järki siis kumpuaa uskosta, mutta kääntyy itseään vastaan. Valistuksena se hyökkää maallisen vallan kimppuun, kritisoi tyranneja ja papistoa, mutta se tekee tämän hajottamalla kristillisen maailmankuvan. Uuden maailmankuvan perustana on minuus, joka otetaan ehdottomana lähtöpisteenä ja jolle annetaan absoluuttinen arvo. Valistus universalisoi minuuden ja ulottaa näin ajattelun uudistamisen kaikkiin ihmisiin. (Kojève, 2012, 134).

Valistus on kuitenkin ristiriitainen, sillä tämän määritelmän mukaan se taistelee itseään vastaan. Ilman uskoa valistusta ei olisi ja säilyttääkseen itsensä valistuksen on säilytettävä kritiikkinsä kohde eli usko. Pahimmillaan valistuksen kritiikki nousee kriitikolle itseisarvoksi, tuottaen hänelle narsistista nautintoa. Tällöin valistus ei tahdokaan taikauskosta eroon, vaan kukoistaa parhaiten juuri taikauskon ansiosta. Mutta valistuksen säilyttäminen ei ole itseisarvo. Kenties valistukselle urheinta olisi suostua luopumaan siitä asemasta, siitä sosiaalisesta sommitelmasta, joka alun perin takasi valistukselle sen identiteetin? Valistunut kritikko nimittäin parjaa yhteiskuntaa ja tämän parjaavan asemansa se säilyttää vain, jos itse kritisoitava yhteiskunta säilyy. Uudessa, vallankumouksen jälkeisessä yhteiskunnassa kritiikki ei enää pure ja järjestyä tulee todellisuutta vahvistavaa, ei vastustavaa järkeä. (Kojève, 2012, 135).

Uskon objektiivinen tuonpuoleinen kohde, Jumala, muuttuu valistuksen opissa tyhjyydeksi. Valistuksen mukaan tuonpuoleinen on jotakin niin vierasta, ettei siitä voida sanoa mitään, sille ei voida antaa määritteitä. Jumala sijoittuu transsendentaalisen horisontin ulkopuolelle ja näin ollen siitä ei voida puhua. Vain tämänpuoleisista asioista voidaan keskustella, sillä vain niihin tietoisuudella on pääsy. Transsendentaalisen horisontin yli kurottautuessa ajaututaan välttämättä mielikuvituksen alueelle. Koska tuonpuoleisesta ei voida sanoa mitään, päätyy valistus väittämään, ettei siellä myöskään ole mitään; se on pelkkää tyhjyyttä. Valistus on siis ateismia ja kaiken teologisen spekulatiion lopputulos on tämänpuoleisen maailman vahvistus. (Kojève, 2012, 136).

Mitä taas tulee hyötyyn, valistuksen toiseen sisällölliseen kohteeseen, niin tässä valistus on ristiriitainen. Se sanoo kaiken olevan itsessään ja toiselle. Se tulee antaneeksi kaikelle itsenäisen arvon, mutta samaan aikaan se mieltää arvon täysin suhteelliseksi, toisesta

riippuvaiseksi. Kojèven mukaan valistuksen egoismi, joka kohottaa minuuden kaiken edelle, vaatii tasapainoksi utilitarismin ja altruismin ideologiat. Tämän tasapainon tavoitteena on turvata porvarillinen rinnakkaiselo, jossa yksilö voi säilyttää itsensä egoismissaan. Valistuksen etiikka on siis egoismiin perustuvaa utilitarismia. Kojèven mukaan valistus kuitenkin sisältää itsessään vallankumouksen siemenen, joka mullistaa pelkän yksilöiden rinnakkaiselon. Egoistisesta altruismista siirrytään vallankumouksessa yhteistyöhön. (Kojève, 2012, 137). Mutta yhteistyö vaatii yhteisen päämäärän, ja juuri tämä ideologiattomalta subjektilta toistaiseksi puuttuu.

Valistus ei pysty tarjoamaan omia arvoja, se on olemassa vain uskontokritiikkinä. Uskontokritiikin myötä valistus jakautuu idealismin ja materialismin vastakkaisiksi koulukunniksi. Tämä asettelu jatkaa kristillistä dualismia kykenemättä ratkaisemaan sitä, ottaen vain mielivaltaisesti yhden lähtökohdan ja pitäen sitä toista pätevämpänä. Kojèven mukaan ratkaisu kuitenkin löytyy historian myötä: idealismi ja materialismi yhdistyvät, kun ajattelu todellistuu toiminnan kautta ja todellisuus itse tulee tällä tavoin ajatelluksi. (Kojève, 2012, 138).

Sisältönsä valistus ammentaa hyödyllisen käsitteestä. Koska järki ei pysty luomaan arvoja ilman sitoumuksia, siirrytään ajattelussa hypoteettisten imperatiivien piiriin. Kaikki hyödyllisyys on siis suhteessa mielivaltaisiin päämääriin. Kojèven mukaan ideologia ja itsessään arvokas päämäärä voidaan kuitenkin luoda. Uuden päämäärän luova agentti on vuoden 1789 vallankumouksellinen ja luominen tapahtuu työn ja taistelun kautta. (Kojève, 2012, 139).

Tämä kojèvelainen kokeilunhalu sopii hyvin yhteen sen ajatuksen kanssa, että filosofia ei koskaan kerro mitään uutta, vaan on jo eletyn ymmärtämistä ja käsitteellistämistä. Ajattelu ei tästä näkökulmasta voi luoda mitään uutta, vaan se voi vain ymmärtää sen, mikä on jo tapahtunut. Siksi toiminta on käytännöllinen ratkaisu valistuksen jättämään arvotyhjiöön. Toiminta on kuitenkin samalla myös varsin riskialtis ratkaisu. Jos olen täysin ennakkoluuloton moraalin suhteen, saatan päätyä tekemään jotakin varsin vahingollista. Tosin vahingollisen määrittäminen vaatii jo joitakin moraalisia sitoumuksia. Voisiko katumus siis antaa vinkkejä moraalin oikeasta suunnasta? Kenties Kojèven ratkaisu on kokemukseen perustuva yrityksen ja erehdyksen kautta saavutettu moraalinen viisaus? Ennakkoluulottomuuden moraalin suhteen pisimmälle vienyt Markiisi de Sade (1991) argumentoi *Julietten* kautta, että katumus on mielen heikkoutta, merkki vääriin uskomuksiin sitoutumisesta. Tässä mielessä Kojèven vallankumouksellinen subjekti tuskin saavuttaa

kaikkia tyydyttävää uutta moraalista päämäärää. Sen sijaan hän saattaa pystyä luomaan itseään tyydyttävän uuden päämäärän. Ja sikäli kuin vallankumouksellisen uusi päämäärä leviää myös muille, on kyseessä uusi ideologia.

3.2 Jean Hyppolite

Jean Hyppolite (1907–1968) oli ranskalainen filosofi, Kojèven aikalainen ja kollega. Hyppolite käänsi *Hengen fenomenologian* ranskaksi, tuoden näin ensimmäistä kertaa Hegelin ranskalaiselle yleisölle omalla kielellään luettavaksi. Hän kirjoitti *Hengen fenomenologiaan* myös kommentaarin, *Genèse et structure de la Phénoménologie de l'esprit de Hegel* (1946), joka ilmestyi vuotta ennen Kojèven luentaa. Teosten sotienjälkeinen ilmestymisajankohta antaa lukijalle suuntaviivoja tekstien tulkitsemiseen. Ajalle erittäin tärkeitä kysymyksiä olivat Neuvostoliiton suhde marxilaisuuteen ja marxilaisuuden suhde Hegeliin. Tämä selittää osaltaan sitä, miksi Hegelistä muodostui yksi 1900-luvun ranskalaisen filosofian tärkeimmistä kulmakivistä. (Heckman, 1974, xv–xvi). Seuraavaksi käsittelen tämän vuoden -46 kommentaarin ne kohdat, jotka vastaavat Hegelin valistuksen ja taikauskon dialektiikkaa.

3.2.1 Kulttuurin ja vieraantumisen maailma

Hengen kehitys lähtee liikkeelle välittömyydestä, jossa Henki vain on olemassa yksinkertaisena substanssina sisäisyydessään. Toinen hetki on Hengen vieraantuminen itsestään, jolloin Henki näkee itsensä substanssina ja jonakin itsestään erillisenä. Tätä voidaan ajatella metafysisesti, mutta myös yksilön sosialisaaation tasolla. Kulttuurin maailmassa ensimmäinen vaihe on refleктоimaton hyväksyntä, indokrinaatio ja omaksuttu identiteetti. Toinen vaihe on kyseenalaistus, kulttuurin erillisyyden huomaaminen ja itsen ja yhteisön välinen erottelu. Tämä vastakkainasettelu Hengen ja substanssin välillä sisältää Hyppoliten mukaan kaikki Hegelin filosofian tulevat vastakkainasettelut, jotka ovat vain tämän lähtöasetelman eri sovellutuksia ja kehittäilyitä (Hyppolite, 1974, 378).

Yksi yritys ylittää tämä Hengen ja aineen kahtiajako on uskovan tietoisuudessa alkuperäisen täydellisen ykseyden asettaminen tuonpuoleiseen. Tämä ei kuitenkaan ratkaise tilannetta, vaan vahvistaa vieraantumisen. (Hyppolite, 1974, 380). *Hengen fenomenologiassa* Hegel käsittelee näitä Henkeä piinaavia dualismeja pyrkimyksenään ylittää ne. Modernissa ajassa vieraantuminen saa uuden muodon: puhtaan järjen. Tämä vieraantuminen tapahtuu puhtaassa ajattelussa, aktuaalisuuden ulkopuolella. Puhtaan ajattelun alueella järki hyökkää oman tietoisuutensa sisältöä, uskoa, kohtaan. (Hyppolite, 1974, 382). Järki redusoi kaiken

itseensä ja ylittää tällä tavoin puhtaassa tietoisuudessa kaikki kahtiajaot, sanoen kaiken olevan itsetietoisuutta. (Hyppolite, 1974, 383).

3.2.2 Usko ja puhdas älyllisyys

Jako aktuaaliseen ja puhtaaseen tietoisuuteen (ulkoinen materiaallinen todellisuus/abstraktin ajattelun ideaali; olemuksen vieraantuminen konkreettisesta maailmasta) luonnehtii modernin aikakautta (Hyppolite, 1974, 417). Tätä vieraantumista kuvaa ristiriidat inhimillisen toiminnan ja ajattelun välillä. Yhtäältä ”tiedämme”, ettei raha tuo onnea, mutta kuitenkin ideologiset ihanteemme sisältävät 14 tunnin työpäiviä tekeviä supermenestyjiä. Nihilisti ei usko mihinkään, mutta sitoutuessaan toimintaan arvottaa kuitenkin joitakin päämääriä toisten ylitse. Samoin uskovalla on yhtäältä tieto maallisen turhuudesta, mutta kuitenkin hän on valmis uurastamaan koko elämänsä maallisen hyvän eteen.

Kulttuurin maailma ei siis ole ”kokonainen” tai täydellinen. Koska maallinen elämä ei tarjoa ihmiselle kaikkea mitä hän tarvitsee, projisoi hän vajavaisen todellisuuden täydennykseksi tuonpuoleisen, jonne hän sijoittaa abstrakteja arvoja. Tämä tuonpuoleinen voi saada uskovan tietoisuudessa Jumalan ilmenemismuodon, se on ”Hengen representaatio tämän maailman määritteiden tuolla puolen.” (Hyppolite, 1974, 418).

Tuonpuoleinen absoluuttinen Oleva on kristillisessä uskossa pyhä kolminaisuus. Ensimmäinen, liikkumaton substanssi, on Jumala taivaallisena Isänä. Toinen, vieraantumisen momentti, on substanssin ulkoistuminen, abstraktion konkretisoituminen lihallisena ihmisenä, Kristuksena. Liikkeen kolmas vaihe on Kristuksen kuolema ja vetäytyminen takaisin yksinkertaiseen substanssiin. Uskovalle tuonpuoleinen pysyy kuitenkin etäisenä, sillä hän ei itse pääse siihen täydellisesti osalliseksi. ”Joskin Jumala tuli lihaksi ihmisten keskelle, Hän kuitenkin pysyi vieraana todellisuutena tuossa inkarnaatioissa.” (Hyppolite, 1974, 419).

Uskova pyrkii ylittämään todellisuuden, ylevöitymään ajattelussaan maallista todellisuutta korkeammalle. Hän ei kuitenkaan pääse todellisuudesta eroon, sillä ajattelussaan tuonpuoleinen ilmenee hänelle vieraana todellisuutena, *toisena* maailmana, jonka olinpaikkaa hän ei tiedä. Tämän vieraan todellisuuden ilmenemiseksi uskova tarvitsee lähtökohdaksi tämän maailma. Tällaisena usko on vielä epäkypsää. Hyppoliten Hegel - tulkinnan mukaan uskonnon kehittyneimmässä muodossa itsetietoisuus tuntee itsensä absoluuttisen Hengen itsetietoisuutena ja tällöin uskonto saa toden sisällön. (Hyppolite, 1974, 420).

Kaikkea toiseutta ja näin ollen myös uskoa vastustaa puhdas älyllisyys (oivallus), joka levottomana totuuden etsintänä on minuuden universaali muoto ja redusoi kaiken itseän. (Hyppolite, 1974, 421).

Nämä kaksi, usko ja puhdas älyllisyys, ilmenevät toisilleen vastakkaisina, mutta todellisuudessa ne tukevat toinen toistensa olemassaoloa, eivätkä ole niin erilaisia, kuin miltä aluksi näyttää. Hyppoliten mukaan nämä kaksi ovat itse asiassa identtisiä, sillä ne kuuluvat absoluuttisen eron käsitteeseen, joka on termi itsetietoisuuden epäidenttisyydelle. Itsetietoisuuden epäidenttisyys on subjektin sisäistä vieraantumista, joka ei näin ollen todella ole erillisyyttä. Siksi usko ja puhdas älyllisyys ovat yhtä. Mutta tässä vaiheessa Hengen kehitystä ne ilmenevät toisilleen vastakkaisina. (Hyppolite, 1974, 422).

Kumpikin puhtaan tietoisuuden momentti määrittelee itsensä vastakkaisena aktuaalisuudelle. Usko on *pakoa* todellisuudesta, mutta älyllisyys on tämän uskonnollisen paon lopputulos. Älyllisyys redusoi objektiivisen todellisuuden minuuteen, mutta universalisoi tämän minuuden muodon, tuoden rationaalisen itsetietoisuuden periaatteen (älyllisyyden) kaikkien ihmisten ominaisuudeksi. Tämä tarkoittaa, että kaikilla on yhtäläinen pääsy totuuteen, eikä se ole enää vain harvojen, kuten papiston, saatavilla. Tämä on kuitenkin vasta projekti, vasta tavoite, ja se saa nimekseen valistuksen aatteen. (Hyppolite, 1974, 423).

3.2.3 Kamppailu valistuksen ja taikauskon välillä

Valistuksen tavoite on vapauttaa ihmiskunta erheen ja irrationaalisuuden ikeestä. Tässä projektissa valistus joutuu kuitenkin käsitteelliseen ristiriitaan itsensä kanssa. Puhtaan älyllisyyden periaatteeseen kuului kaiken redusointi minuuteen. Tästä huolimatta se tuomitsee uskon kohteen jonakin tietoisuudelle vieraana. Kysymys kuuluukin, kuinka tietoisuuden kohteeksi on ylipäättään voinut tulla tällainen tietoisuudesta itsestään lähtöisin oleva, sen oman olemuksen muodossa ilmenevä, virhe? Kun älyllisyys kritisoi uskoa, sen on omien määritteidensä mukaan kritisoidava siinä itseään. Mutta koska se ei tunnista tätä vieraantumista, vaan pitää kritiikin kohdettaan jonakin absoluuttisesti toisena, on sillä kaksi vaihtoehtoa. Joko se on väärässä redusoidessaan kaiken minuuteen, tai sitten se ei vain tunnista itseään toiseudessaan. Hyppoliten mukaan Hegelin ratkaisu on jälkimmäinen. Järkeä asettaa itsensä tiedostamattaan kritiikkinsä kohteeksi. Tästä tiedostamattomasta, ”tietoisuuden uneliaisuudesta”, on käsitteellisen ajattelun avulla päästävä eroon. (Hyppolite, 1974, 435).

Uskontoa on siis kehitettävä eteenpäin käsitteellisen ajattelun avulla. Tunnetuin tätä projektia eteenpäin viemään lähtenyt filosofi oli Hegelin luentojakin kuuntelemassa käynyt Ludwig Feuerbach (1804–1872). Hyppoliten mukaan kristinusko on Feuerbachin filosofiassa ihmiskunnan tapa muodostaa itsestään tietoisuus lajina; Jumala on ihmisen epäsuoraa tietoisuutta itsestään ja jumalallisuus redusoituu inhimilliseen. Hyppoliten tulkinnassa tällainen redusointi olisi Hegelille liikaa: Feuerbach menee liian pitkälle ateismiin tuhoten kaiken spekulatiivisen filosofian mahdollisuuden. Hyppoliten mukaan absoluuttisen Hengen typistäminen inhimilliseen on Hegelille liian tukahduttavaa; typistettynä inhimillinen Henki menettäisi itsensä ylittävän voimansa. Tällainen valistunut ajattelu on Hegelille ”hidasjärkisintä filosofiaa, mitä löytää voi”. (Hyppolite, 1974, 436).

Miksi Hyppolite sanoo Hegelin pitävän valistuksen uskontokritiikkiä hidaskäjärisenä? Koska valistuksessa on sovittamattomia sisäisiä ristiriitoja. Valistunut tietoisuuden muoto sanoo yhtäältä uskon olevan tietoisuudelle vieras kohde, mutta toisaalta se väittää kohteen olevan uskovan omaa mielikuvitusta. Tämän argumentin epäjohdonmukaisuus on puhdasta oivallusta itseään koskeva yleinen ristiriita; se että se pitää jotakin itselleen täysin vieraana, samalla kun se väittää kaiken alkuperän olevaan itsetietoisuudessa. Feuerbach ajautuu Hyppoliten mukaan tähän samaan ristiriitaan: Jumala on samaan aikaan sekä mielikuvitusta että ihmisen syvin olemus! ”Sinä löydät jumalan vain uskosta, vain mielikuvituskyvystä, vain ihmisten sydämestä; sillä jumala itse ei ole mitään muuta kuin fantasian tai kuvittelukyvyyn luoma olento, ihmissydämen olemus” (Feuebach, 1980, 116). Kuinka siis voidaan puhua illuusiosta siellä missä tietoisuus muodostaa itsestään välittömän varmuuden? (Hyppolite, 1974, 439).

Se, että valistuksen kritiikissä on ongelmia, ei kuitenkaan tarkoita sen kritiikin kohteen voittoa. Yksi mahdollisuus kritiikin epäjohdonmukaisuuteen on itse kritiikin kohteen epäjohdonmukaisuus. Kenties valistus kuvaa uskoa ristiriitaisella tavalla juuri siitä syystä, että usko on tällä tavoin ristiriitainen. Yhtäältä uskova kokee yhteyttä Jumalan kanssa, toisaalta Jumala on hänelle täysin tuntematon ja tuonpuoleinen. Tällä tavoin ilmaistuna usko on epäkypsää ja sen todistukset ovat liialla itsevarmuudella varustettuina kiusallista ja vaivaannuttavaa kuunneltavaa. Se ei kuitenkaan ole naurettavaa, sillä se on yksi momentti uskonnollisessa kehityksessä. Uskonnollisen ilmaisun kehitys käy ajattelun vaivalloisen polun kautta. Tällä polulla käydään läpi eri vaiheita, mutta eteenpäin vievä voima on ajattelun negatiivisuus. Koska uskonnollinen ajattelu kehittyy, eivät järki ja usko ole

Hegelille vastakkaisia. Järki suuntaa uskonnollista tietoisuutta kohti tarkempaa itseymmärrystä. Kehitys ei kuitenkaan aina ole kovin suoraviivaista.

Hyppolite käy kommentaarissaan läpi samat valistuksen kritiikin kolme kohtaa kuin jotka olen jo luvussa 2.3 käsitellyt. 1) Uskon kohde, Jumala, joka representoidaan maallisten esineiden kautta. 2) Tieto Jumalasta, ikuisen totuuden sisältävä myytti, joka välitetään historiallisen reportaasin kautta. 3) Jeesuksen antama esimerkki, johon uskovon on pyrittävä ja jota valistus pitää mielettömyytenä. Näiden kritiikkien jälkeen puhdas älyllisyys palaa aistitiedon pariin, hyläten spekulatiivisen ajattelun aina umpikujaan johtavana. Aistitiedon taakse asetetaan absoluuttinen Oleva, olio sinänsä, mutta kaikki tieto siitä kielletään. Minuudesta tulee ulkoisten esineiden kaltainen aistillinen kohde. Koska itsessään-olevaan ei ole pääsyä, ovat asiat aina vain minulle tai meille tai toiselle. Tällä tavoin astutaan suhteeseen, jonka määrittäväksi käsitteeksi muodostuu hyöty. ”Hyödyn synteettinen käsite sisältää valistuksen käytännöllisen ja teoreettisen filosofian olemuksen.” (Hyppolite, 1974, 441–445).

Valistuksen maailmankuvassa absoluuttinen, itsessään-oleva moraalit muuttuu hyödyn moraaliksi, siitä tulee utilitarismia (Hyppolite, 1974, 446). Sallitut ja kielletyt teot määrittävät suhteessa vallitsevaan kulttuuriin, eli eettiseen substanssiin. Hyödyistä tulee se periaate, jota noudattamalla asiat saavat oikeutuksensa. Tällainen ajattelu ei ole vierasta nykypäivälle. Järki ajaa abstraktien arvojen ylitse suosimalla määrällisiä tuloksia. Hyöty on rahallista lisäarvoa, sitä, että muut ihmiset ovat valmiita maksamaan. Tästä näkökulmasta filosofia voi olla täysin turhaa, kun taas esimerkiksi rahapelit erittäin hyödyllisiä. Ongelma ei siis ole se, että filosofia ei tuota rahallista lisäarvoa, vaan se, että tuottavuus ylipäätään on kaiken toiminnan lähtökohtainen ja yleisesti hyväksytty peruste. Raadollisimmillaan tämä tarkoittaa sitä, että yksilön arvon määrittää täydellisesti hänen välineellinen arvonsa yhteisölle. Valistuksen jälkeen vanhat arvot yksinkertaisesti menettävät merkityksensä. Niistä tulee mielettömiä, ”pehmeitä” arvoja; taikauskkoa. Vain mahdollisimman suuri tuottavuus voi olla tavoittelemisen arvoinen päämäärä ”järkeväälle” ihmiselle.

Järjen epäinhimillisuus ei kuitenkaan tarkoita valistuksen kumoamista. Paluuta vanhaan ei tiedon hedelmän maistamisen jälkeen enää ole. Usko ei pysty perustelemaan omaa ajatteluaan järjelle. Älyllisyys tuhoaa kaiken abstraktion. Tällä tavoin uskosta joudutaan luopumaan ja siitä tulee tyytymätöntä valistusta. Voittanut valistus taas on kyllä tyytyväinen, mutta sekään ei ole vielä kehittynyt lopulliseen muotoonsa, sekin joutuu vielä kamppailemaan ajattelunsa ongelmakohtien kanssa. Hyppoliten Hegel -luennassa valistus

saavuttaa päätepiesteensä materialistisessa tai deistisessä metafysiikassa, jossa yksilö itse ymmärtää oman tahtonsa voiman. Tällä tavoin päädytään absoluuttiseen vapauteen, eli käsitykseen siitä, miten tietoisuus itse on maailmaa liikuttava voima. Tuonpuoleinen Jumala ei enää määrää, vaan yksilöt voivat lyöttäytyä yhteen toteuttaakseen itse haluamiaan päämääriä maailmassa. Universaalina, jaettuna tahtona päämäärä toteutuu konkreettisesti todellisuudessa yksilöiden yhteistyön kautta. Elävä esimerkki tästä on Ranskan vallankumous. (Hyppolite, 1974, 447).

3.3 Slavoj Žižek

Slavoj Žižek (1949-) on slovenialainen filosofi ja filosofian professori New Yorkin yliopistossa ja European Graduate Schoolissa (EGS). Lisäksi hänellä on vanhemman tutkijan status Ljubljanan yliopistossa sekä kansainvälisen johtajan asema Birkbeckin humanististen tieteiden instituutissa (Cvjeticanin, EGS, 2018). Läpimurtonsa Žižek teki 80-luvun loppupuolella teoksellaan *The Sublime Object of Ideology* (1989). Teos on sittemmin käännetty myös suomen kielelle. *Ideologian ylevässä objektissa* Žižek esittelee hegeliläisen subjektiteorian ja soveltaa sitä poliittisessä analyysissä. Tämä on opinnäytteeni kannalta olennainen teksti, sillä sen kautta kristillistä subjektia voidaan ajatella poliittisena toimijana sitoutumatta metafyyssiseen dogmatismiin. Žižekin filosofia toimii pohjana ratkaisuehdotukselleni kreationismin ja uusateismin ja näin ollen myös valistuksen ja taikauskon ongelmaan. Esittelen ensin tämän subjektiteorian ja sen jälkeen siirryn kuvailemaan laajemmin Žižekin uskonnollista ajattelua. Kaikki suomennokset ovat omiani.

3.3.1 Ideologinen subjekti

Luvussa 2.1 esittelin Hegelin ajattelua yksilön ja kulttuurin vuorovaikutuksesta. Žižekin lähtökohdat ovat samat. Ensimmäinen vaihe kehitystä on subjektin onnellinen yhtäläisyys ja harmonia sosiaalisen substanssin kanssa. Toinen vaihe on vieraantuminen ja erillisyyden kokeminen. Kolmas vaihe on ”paluu”, mutta tällöin tilanne on muuttunut. Takaisinpaluun kautta se asia, mihin palataan, rakentuu uudelleen. Paluu siis rekonstruoi sen asian, johon palataan. Tällöin subjekti on rakentanut kulttuurin mielessään uudelleen. Luvun 2.1. tapauksessa sellaiseksi, että hän voi ryhtyä muokkaamaan kulttuuriaan omalla toiminnallaan. Tätä on itsetietoisuuden aktualisaatio, prosessi, jossa Henki tekee itsestään todellisen.

Žižekin mukaan yksilön toiminnan mahdollisuuden ehto on ”subjektiivinen asettaminen” (subjective positing). Subjektin on ennalta oletettava ulkoinen todellisuus oman toimintansa kenttänä. Ennalta oletus on vastuun ottamista vallitsevista oloista, sen ymmärtämistä, että on

itse yksi eettistä substanssia ylläpitävistä toimijoista. (Žižek, 2008a, 247). Ennako-oletuksen asettaminen on puhtaan muodollinen, symbolinen teko. Subjekti teeskentelee olevansa vastuussa itsenäisestä ja valmiista todellisuudesta. (Žižek, 2008a, 250–251). Tämä muodollinen teko, ”tyhjä ele”, muuttaa kaiken. Se saa saman todellisuuden näyttämään aivan uudelta, heijastamaan merkityksiä, joiden kautta subjekti säätelee toimintaansa. Mutta nämä merkitykset ilmenevät vasta kun subjekti on jo orientoitunut todellisuuteen nämä merkitykset ennalta olettaen.

Tähän liittyy Hegelin lause ”Äärellinen todellisuus voidaan [...] ottaa juuri niin kuin on tarpeen” (PS §559/PG 304). Äärellinen todellisuus, ulkoinen, objektiivinen maailma, saa eri määrittelyn itsetietoisuudelle, riippuen yksilön subjektiivisesta asenteesta. Sama materiaallinen esine merkitsee eri asioita riippuen omaksutusta ideologiasta. Auto voi esimerkiksi merkitä konsumerismia, luonnon tuhoamista, teknologian vankina olemista tai yhtä lailla vapautta liikkua, korkeaa tulotasoa ja asemaa jne. Tämä merkitys ei ole neutraali, vaan arvotettu. Se toimii subjektille toimintaohjeena. Tällä tavoin äärellinen todellisuus, tässä tapauksessa auto, saa subjektista riippuen uusia määritteitä ja aiheuttaa sitä myöten vaihtelua niissä toiminnoissa, joihin subjektit sitoutuvat. Yksi saattaa puhkoa renkaita, toinen taas pitää autostaan huolta.

Jotta edellä kuvatun kaltainen itsesuhteutuva liike (se, joka aiheuttaa auton merkitysten ilmenemisen variaation) olisi mahdollinen, on taustalla oltava oletettuna tiettyjä erotteluita. Suhteuttaakseen itsensä aktuaaliseen maailmaan, antaakseen konkreettiselle todellisuudelle merkityksiä, on subjektin tehtävä kaksi erottelua. Ensiksi erottaa itsensä ulkoisesta todellisuudesta ja toiseksi erottaa ulkoinen todellisuus hänen olemuksestaan. Erottelu on siis olemuksen ja ilmenevän välillä ja tämän erottelun perustana on eron tekevä subjekti. Tässä tilanteessa subjekti saattaa kysyä seuraavia kysymyksiä: Miksi on pahuutta? Miksi on kärsimystä? Mikä on todellisuuden perimmäisin luonne? Mitä on totuus? Onko olemassa absoluuttista moraalaa? Kaikkien näiden kysymysten ennakkoehtona on kuitenkin ilmenevä maailma, konkreettinen todellisuus, johon tyytymättömänä nämä kysymykset esitetään. Tuonpuoleinen vaatii lähtökohdakseen tämänpuoleisen, josta käsin tuonpuoleiseen kurotetaan. Toisin sanoen: ”Tämän maailman artikulointi, näin ollen, perustaa uskon maailman järjestyksen” (PS §531/PG 289). Tämä tarkoittaa sitä, että käsityksen muodostaminen olemuksesta, josta todellisuus on vieraantunut, vaatii lähtökohdakseen ulkoisen todellisuuden. Mutta jos kaikilla kerran on sama ulkoinen todellisuus, miksi sitten on niin monia eri olemuksia? Jos auto on kaikille fyysisesti sama, miksi se merkitsee eri

ihmisille eri asioita? Poliittisesti muotoiltuna: miksi on eri puolueita ja miksi puolueilla on keskenään eri päämäärät? Tai vielä uskonnollisesti ilmaistuna: miksi eri ihmisillä on kuva-ajattelussaan erilaiset taivasten valtakunnat? Ratkaisu on siinä, että itse lähtökohtana oleva ulkoinen todellisuus artikuloidaan eri tavalla. Mutta miten tämä tapahtuu?

Hegel muotoilee asian näin: ”[...] *aktuaalisen maailman* suhde *itsessään-olevaan tuonpuoleisena*, on yhtä lailla aktuaalisen maailman *negatoimista* kuin *ennalta-asettamista*” (PS §559/PG 304). Tuonpuoleinen, olemus, on konkreettisen todellisuuden negatoimista. Se on siirtymä aktuaalisesta tietoisuudesta puhtaaseen tietoisuuteen. Puhtaan tietoisuuden alueella, siis ajattelussa, tavataan kuitenkin olemusten vaihtelua eri ihmisten kesken. Eri ihmisillä on siis erilainen näkemys ’taivasten valtakunnasta’, tai käytännön poliittisesti tavoiteltavista päämääristä. Siksi Hegel sanoo aktuaalisuuden suhteen tuonpuoleiseen olevan aktuaalisuuden ennalta-asettamista: koska tämän maailman artikulointi toimii pohjana puhtaan ajattelun alueen järjestykselle. Jotta tuonpuoleinen tai olemus voi ilmentyä, on subjektin ensin täytynyt rakentaa itselleen mielikuva konkreettisesta todellisuudesta. Mutta kuinka subjekti voi artikuloida tämän maailman heijastamaan merkityksiä, jos merkitykset ovat kronologiassa vasta toisena, aktuaalisen maailmaan perustuvana abstraktionä? Kysymys näyttää päätyvän samaan paradoksiin kuin kysymys muna ja kana. Kumpi tulee ensin?

Žižekin tapa ratkaista tämä ongelma on nähdä ongelma itse ongelman muotoilussa. Muna vai kana -kysymyksen ongelma on siinä, että se ei paljasta sen piilotettua ennako-oletusta ja lisäksi se poissulkee oikean vastauksen vaihtoehdoista. Kysymyksen ennakkoehtona ovat sekä muna että kana ja lisäksi kolmas taho, nimittäin kysymyksen kysyvä subjekti. Oikea vastaus on siis se kolmas vaihtoehto, jota ei edes tarjottu: kysyvä subjekti. Kumpi siis tuli ensin, ulkoinen todellisuus vai abstrakti olemus? Vastaus on: subjekti. Subjektin on ennalta oletettava itsensä, ennen kuin hän voi artikuloida ulkoisen todellisuuden.¹³ Žižekin muotoilu tälle on subjekti, joka ennalta-olettaa itsensä (toiseuden) asettavana (Žižek, 2008a, 260).

Itsensä olettaminen ennalta on se teko, jossa ihminen subjektivoituu. Itsensä ennalta olettamisen kautta ihminen muodostaa maailmankatsomuksen, jossa hän suhteuttaa itsensä ulkoiseen todellisuuteen, muodostaa minäkuvan ja artikuloi todellisuuden siten, että hän mahdollistaa oman toimintansa siinä. Tämän kautta todellisuus ilmenee hänelle

¹³Ehkä motivaatiolause: ”Usko itseesi!” tarkoittaa juuri tätä. Subjektin on kirjaimellisesti ”uskottava itsensä”, ensin ennalta oletettava itsensä, uskottava itsensä tietynlaiseksi, jonka jälkeen hänen maailmansa rakentuu suhteessa siihen, millaiseksi hän itsensä uskoi.

merkityksellisenä ja heijastaa abstraktioita, jotka ilmenevät puhtaassa ajattelussa, tai 'tuonpuoleisessa'. Tällainen abstraktio voi olla esimerkiksi ihmisarvon tai oikeudenmukaisuuden käsite. Näitä käsitteitä ei ole olemassa konkreettisesti, mutta konkreettinen todellisuus peilaa subjektille niitä, olemalla itse niiden suhteen puutteellinen. Todellisuus ilmenee subjektille epätäydellisenä, subjektin standardeihin yltämättömänä. Tämän vajavaisuuden korjatakseksi subjekti sitoutuu toimintaan, luoden todellisuudesta itselleen toiminnan kentän ja asettaen itsensä suhteessa siihen, rakentaen näin käsityksen myös itsestään.

Subjektivoituneena yksilö on siis asettanut ulkoisen maailman oman toimintansa mahdolliseksi kentäksi ja ennalta olettanut eettisen substanssin käskyineen ja sääntöineen. Tällä tavoin hän on asettanut itsensä myös tiettyjen sääntöjen alaiseksi. Tästä päästään käsitteen 'subjekti' kaksoismerkitykseen. 1) Subjekti määrittyy suhteessa objektiin. Subjekti on siis toimija, itsetietoinen agentti, joka ei ole esine. 2) Toinen (englannin kielestä saatu) merkitys viittaa alistussuhteeseen: "subject to". Subjektina olemisen tarkoittaa tällöin poliittisen käskyvallan alaisuutta. (Žižek, 2008a, 261). Tämä teko, itsensä alistaminen joidenkin sääntöjen eikä toisten alaisuuteen, on subjektiivisuuden rakentava, vapaa teko. Subjekti asettaa itse itselleen tietyt lait, joiden alaisuuteen hän alistaa itsensä. Tämä on se teko, jonka kautta yksilö voi sanoa kokevansa välttämättömäksi toimia jollakin tavalla. Mutta itse tämä välttämättömyyden tuntu on seurausta siitä, millaiseksi hän on olettanut itsensä ja ulkoisen todellisuuden, sekä näiden välisen suhteen. Žižek muotoilee asian seuraavasti: "[...] (vapaan valinnan) subjekti on vastuussa juuri siitä asetelmasta, josta katsoen hänen yksittäinen tekonsa ilmenee hänelle väistämättömänä, muodossa 'En voi tehdä muutoin'" (Žižek, 2009, 243).

Toisin sanoen, kun ihminen kokee tilanteensa pakottavana, muotoa: "en voi muuta kuin...", on hän vastuussa itse tuosta sommitelmasta, jossa hän "ei voi muuta kuin...". Tai tarkemmin ottaen, hän on vastuussa omasta sitoumuksestaan siihen eettiseen välttämättömyyteen, jonka paineen alla hän kokee tietyn toimintamallin ehdottomana. Tämä alkuperäinen "valinta" toimii subjektiviteetin rakentavana tekijänä ja juuri siitä hän on vastuussa. Tämä on paradoksaalista, koska valintaa ei koskaan tehdä nykyhetkessä. Eettisiä sitoumuksia ei voi shoppailla, vaan ne koetaan aina jo velvoittavina. Siksi Žižekin mukaan ihmisen on oletettava itsensä tämän (tiedostamattoman) valinnan jo tehneenä. Tällä tavoin ihminen luo itselleen omaa merkityksen maailmaansa koordinoivan peruskehysten. (Žižek, 2009, 243). Ja juuri tämä oletus rakentaa ihmisen subjektiviteetin.

Jos hän ei tee tätä itsensä ennalta olettamista, niin hänen maailmansa romahtaa, sillä tällöin hän kumoaa itsensä subjektina (Žižek, 2008a, 263). Eikä maailman romahtaminen tässä tapauksessa tarkoita vain psyykkisen eheyden ja tasapainon menettämistä vaan itse ulkoisen todellisuuden merkityksien katoamista. Todellisuudesta tulee merkityksen kaaos, eikä yksilö suhteessa siihen ole enää 'kukaan'. Mutta asian ydin on siinä, että tätä oman maailmankatsomuksen, vakaumuksen tai ideologian valintaa ei voi tehdä järjellä. Järki on toiminnallinen vasta tästä jo-valitusta kehikosta käsin. Ja tästä syystä uusateistinen/tiedeuskoinen positio, jossa moraalitahdotaan johtaa joko luonnontieteen menetelmällä tai pelkällä järjellä, on kestävä. Vasta jo-valitusta eettisestä sitoumuksesta käsin voi koko moraaliprojekti ylipäättään ilmetä mielekkäänä.

Tämän vuoksi täysin järkeen perustuva moraaliprojekti ampuu itseään jalkaan. Järki nimittäin tulee lopulta kyseenalaistaneeksi itsensä, ajautuen hulluuteen. Sofistikoituneempaa olisi hyväksyä uskomukset järjen ja toiminnan taustalla.

Nämä hyväksytyt mutta metafysiseltä perustaltaan puutteelliset uskomukset eivät kuitenkaan ole pelkkää taikauskkoa. Tietoisuus uskomusten perusteettomuudesta tekee uskovasta valistuneen. Valistunut uskova ymmärtää omien uskomustensa kohteiden abstraktiuden. Taikauskossa uskon kohteita pidetään konkreettisesti olemassa olevina (kuten haamut). Abstraktio-uskossa (valistuneessa taikauskossa) kyse on sen sijaan uskonnollisesta positioista, joka on valistuksen myötä kehittynyt itsekriittiseksi ja näin saavuttanut korkeamman henkisen kehityksen tason. Oman moraaliprojektin kyseenalaistaminen (itsekkyyttä) on nimittäin korkean itsetietoisuuden tason ongelma. Se ei kuitenkaan mitätöi moraalitahdot, vaan asettaa sen vain henkisen prosessin käsittelyn alaiseksi. Tämän kehityskulun välietappina voi olla moraalirelativismi tai nihilismi, mutta näiden saavuttaminen vaatii samaistumista universaaliin positioon, josta käsin eri kulttuurillisia normeja ei arvoteta. Tähän positioon pääseminen on saavutus, mutta kenties vielä suurempi saavutus on kyky silti pitää kiinni joistakin saavutetuista normeista dogmeina. Yksi tällainen dogmi voisi olla vaikkapa tiedon itsensä korjaavuus. Otan määrättyä moraaliseksi normikseni korjata tietoa, kun huomaan olevani väärässä. Tällaisen asenteen omaksuminen on siirtymistä universaalista näkökulmasta partikulaariin ja sitoutumista siihen. Voin toki aina palata universaaliin näkökulmaan ja uudelleenarvioida sitoumustani, mutta voidakseni olla ihmisenä toiminnallinen on minun sitouduttava partikulaareihin toimintamalleihin. Sitoutuminen on kuitenkin uskon asia, sillä sitoumukseni heijastaa jo arvojani, jotka löydän itsestäni valmiina, johtamatta niitä luonnosta tai järjellä. En siis voi

puhtaasti *luoda* omia arvojani, kuten Nietzsche käskää, vaan huomaan ikään kuin jälkikäteen jo toiminnassani sitoutuneeni joihinkin periaatteisiin ennemmin kuin toisiin. Tällä tavoin sitoumuksessani eettiseen vakaumukseen, alistaessani itseni tietyille säännöille, olen tiedostamattani uskon alueella. Mutta kykyäni itsekriittisyyteen arvioidessani uskomuksiani on merkki valistuksesta. Tiedän siis, ettei uskomukseni kohdetta (esim. oikeudenmukaisuus) ole olemassa konkreettisesti todellisuudessa. Silti (tai juuri sen takia) uskon siihen ja ajattelen olevan parempi ennemmin ohjata toimintaani sen mukaan kuin sitä vastaan. *Tiedän*, ettei uskomukseni kohdetta *ole*, ja juuri sen takia *uskon* siihen. Usko täyttää puutteen vajavaisessa todellisuudessa.

3.3.2 Žižekin hegeliläinen luenta kristinuskosta

Kuinka siis ajatella kristillistä perinnettämme nyt, valistuksen uskontokritiikin jälkeen? Tämän kysymyksen selvittämiseksi on siirryttävä Hegelin *Hengen fenomenologiassa* seuraavaan lukuun: VII Uskonto. Tämän luvun sisältö ei enää mahdu tämän tutkielman raameihin, mutta Žižekiltä voi kuitenkin jo saada vinkkejä siitä, kuinka uskonnollista sisältöä tulisi uudessa muodossaan ajatella.

Žižekin filosofian ytimessä on Hegelin ajatus säilyttävästä kumoamisesta (*Aufhebung*). *Aufhebungia* voisi kuvata minuuden pysyvyyden paradoksilla. Ihminen on läpi elämänkaarensa muutoksessa, mutta kuitenkin hän on koko elämänsä sama ihminen. Kun ihminen kokee muutoksen, on tuo muutos tapahtunut aikaisemmista lähtökohdista, jotka jälkimmäisestä näkökulmasta ovat ylitetyt. Lähtökohdat ovat kuitenkin osa sitä ihmistä, joka hänestä on myöhemmin tullut ja tällä tavoin ne on säilyttävästi kumottu. Joissakin tapauksissa voidaan ihmisen sanoa muuttuneen todella paljon ja väittää, ettei hän ole enää sama ihminen kuin aikaisemmin. Kuitenkin tämä uusi sisällyttää edellisen itseensä ja on näin paradoksaalisesti sama ollessaan toinen. *Aufhebung* kuvaa kaikkea dialektista liikettä. Asiat muuttuvat toiseksi, mutta pitävät samalla identiteetissään oman negaationsa. Hegelin esimerkki *Fenomenologian* alussa (PS §2/PG 10) on kukka, joka muuttuu siemenestä verson kautta nuppuun näin muuttuen toiseksi samana pysyen, itsensä säilyttävästi kumoten.

Tätä samaa dialektista kaavaa on Hegelin järjestelmässä kaikkien inhimillisesti tunnettujen asioiden noudatettava. Niin yksilöllinen ajattelu, yhteiskunnat, moraalit kuin tieteen kehityskin etenevät tietyistä lähtökohdista nuo lähtökohdat ylittäen. Samoin on myös uskonnon inhimillisen itseymmärryksen muotona toimittava. Tällä tavoin uskonto on saman korkeampaa itseymmärrystä kohti kulkevan negatiivisen liikkeen alainen kuin muutkin

edellä mainitut asiat. Kristinuskon suhteen se tarkoittaa sitä, että kristitty subjekti kumoaa omat lähtökohdansa valistuksen negatiivisen liikkeen kautta, mutta palaa kuitenkin takaisin itseensä, nuo lähtökohdat säilyttävästi kumoten. Tämän kristinuskon tekee asettamalla arvokkuusasteikon korkeimmalle, Jumalan paikalle totuuden: Jumala on totuus. Tämä teko, totuuden asettaminen näin korkeaan arvoon, viittaa jo itse järjestelmän sisällön välttämättömään muutokseen. Kristinuskon vakavasti ottava henkilö, joka todella lähtee etsimään Jumalaa ja Totuutta, voi nimittäin päätyä lopputulokseen, jossa Jumalaan ja kristinuskon perustotuuksiin uskomisesta on luovuttava. Kristillisen etsinnän seurauksena voi tällöin olla ateismi. Mutta koska koko etsinnän projekti oli lähtökohdiltaan kristillinen, on sen tuottama ateismikin muodoltaan kristillistä. ”[...] uusi, ateistinen käsitys ihmisestä sijoittuu edelleen teistisiin kristillisiin kehyksiin” (Kojève, 2012, 198). Alun premissit kyseenalaistetaan siitä lopputuloksesta, johon alun premissien avulla oli päästy. On tapahtunut *Aufhebung* ja dialektiikan lopputuloksena on Žižekin sanoin *kristillinen ateismi*. Käytännössä tämä näkyy siten, että ihminen ei usko Jumalaan, mutta hänen elämänmuotonsa on kuitenkin kristillinen: hänen subjektiivinen kehyksensä on kristillinen, mutta hän kieltää Jumalan. Hän on kristitty, mutta ateisti. Valistus on siis kyennyt kumoamaan kristillisen sisällön, mutta ei sen muotoa. Kristillinen paradigma on yhä täällä.

Kristillisen ateismin teologinen ilmaisu etenee asettamalla Pyhä kolminaisuus hegeliläiseen kolmiportaaseen. 1) Isä, Luoja, Jumala on alkusubstanssi, materia omassa sisäisyydessään. Koska Žižekin metafysiikassa maailma on ontologisesti epätäydellinen ja maailman ydin ristiriidassa itsensä kanssa, ei tuo alkusubstanssi voi pysyä rauhallisessa liikkumattomassa sisäisyydessään (Žižek, 2003, 28). Ristiriidan ratkaistakseen substanssi vieraantuu itsestään, tullen Hengeksi, luoden ilmiöitä, joiden kautta se ilmenee itse itselleen. (Tämä on siis myytti, jonka subjekti asettaa jälkikäteen omaksi lähtökohdakseen.) 2) Kristus Jumalan abstraktion aktualisaationa. Kristus on Jumalan ilmentymä konkreettisessa, ulkoisesti todellisessa muodossa. Mutta aktualisaatio tarkoittaa myös vieraantumista. Kristus on siis Jumalan aktualisaatio, mutta sellaisena Hän (Jumala) on vieraantunut itsestään. Žižekin (2003, 24) mukaan Kristus merkitsee sitä, että ei ainoastaan ihminen ole erossa Jumalasta, vaan itse Jumala on erossa itsestään. Tällä tavoin kristinuskon saavuttaa absoluuttisen ristiriidan ilmaisun. 3) Kolmas momentti on Kristuksen ristinkuolema, Jumalan siirtymä Pyhäksi Hengeksi. Žižekin mukaan ristillä kuolee Kristuksen lisäksi myös alkuperäinen abstraktio, tuonpuoleinen Jumala. Jeesuksen kuollessa, hänen lausua ”Isä, miksi olet minut hyljännyt?”, kuolee myös se toivo, että tuonpuoleisessa olisi joku, joka kuulisi (Žižek, 2003,

171). Siispä siirtymä Pyhään Henkeen on yksinkertaisesti vain Jeesuksen opetusten ja elämän esimerkin säilymistä uskovien yhteisön toimintaperiaatteeksi.

Yhteisöllinen toiminta kuitenkin viittaa jo politiikan suuntaan. Žižekin (2011, 291) mukaan kristinusko kumoaa itsensä säilyttävästi (*Aufhebung*) poliittisessa organisaatiossa. Kristitty subjekti on sitoutunut vakaumukseen, jonka on käännyttävä toiminnaksi. Sen ytimessä on äärimmäisen radikaali tasa-arvoajattelu, joka tuhoaa hierarkiat tehden kaikista ihmisistä yhdenvertaisia. Ja tämä onkin kristinuskon vaatavuus, hankaluus olla kristitty. Ei se, että uskonnon positiivinen sisältö ei kestä kriittistä tarkastelua, vaan se, että se vaatii poliittisesti niin paljon.

4. Päätäntö

Tässä tutkielmani päättävässä kappaleessa käsittelen kommentaattoreiden ratkaisuja valistuksen ja taikauskon kiistaan. Pohdin konkreettisten eettisten sitoumusten ongelmaa suhteessa universaalin näkökulman sitoutumattomuuteen ja kysyn, miten kahden eri subjektin välinen eri normeihin perustuva kiista voitaisiin ratkaista. Lopussa tuon esille ratkaisuehdotukseni valistuneen taikauskon, joka mahdollistaa eettisen sitoumuksen vailla metafyyysisiä takeita. Yhteenvedossa kertaan tiivistä tutkielmani sisällön.

Kojèven tulkinta, jossa kristillinen projekti maallistaa uskonnon, on erittäin mielenkiintoinen. Se sisällyttää itseensä Hegelin *Aufhebungin* periaatteen, sovittaen kristillisen teologian dialektiseen järjestelmään. Kristinusko on Kojèvelle, samoin kuin Žižekille, ateistinen uskonto. Kojève myös ymmärtää Hyppoliten tavoin Hegelin puhtaan tietoisuuden käsitteen yhdeksi ja samaksi tietoisuudeksi, joka sisältää niin uskon, kuin järjenkin. Kojèvelle kristillinen usko sisältää itsessään valistuneen järjen siemenen, joka itäessään saa valistuksen nupun. Nappu puhkeaa kukkaan Ranskan vallankumouksessa. Tällä tavoin valistus ja taikausko ovat itsestään vieraantunut ykseys, vieraantuminen, joka sovitetaan vallankumouksen myötä. Kojèven ratkaisu uskon ja valistuksen konfliktiin on siis uusi subjekti, joka ylittää kummankin edellisen tietoisuuden muodon. Uusi sisältö uuteen tietoisuuden muotoon saadaan vallankumouksellisesta toiminnasta. Tämä on suuren mittaluokan kokeilunhalua!

Hyppoliten tulkinta on samansuuntainen. Hän näkee älyllisyyden (valistuksen subjektin) uskonnollisen paon tuotteena. Pako epäoikeudenmukaisesta ja vieraasta maailmasta abstraktiin ajatteluun ilmenee ensin uskonnollisena kokemuksena, mutta päättyy lopulta puhtaan oivalluksen tietoisuuden muotoon (älyllisyyteen). Valistuksen aatteessa tämä uusi tietoisuuden muoto ulotetaan jokaiseen itsetietoisuuteen ja jaettuna se tuottaa yksilöille myös yhteisen päämäärän. Toiminnan orientoiminen päämäärän mukaiseksi vaatii taustakseen aktuaalisen maailman uudelleenartikuloinnin ja sen suhteuttamisen olemukseen. Valistus siis luo Hyppoliten mukaan uuden subjektin ja kuten Žižekiltä opittiin, on subjektina olemisen aina jo valmiiksi tiettyihin uskomuksiin ja arvoihin sitoutumista. Kun nämä uskomukset ja arvot valistuneessa tietoisuuden muodossa universalisoidaan, kun niistä tahdotaan yleisesti jaettuja, syntyy poliittinen liike.

Vallankumoukselliseen toimintaan heittäytyminen on kuitenkin riskialtista. Hegelin *Hengen fenomenologian* uskon ja puhtaan oivalluksen dialektiikkaa seuraavan luvun otsikko on

Absoluuttinen vapaus ja terrori. Absoluuttisella vapaudella Hegelin voidaan ajatella viittaavan yhteiskunnallisten olojen uudelleenmuotoiltavuuteen ja terrorilla Ranskan vallankumouksen ja erityisesti jakobiinien hirmutekoihin, vallankumoukselliseen verilöylyyn. Paratiisin toteuttaminen maan päällä ei tapahtunut ilman uhreja. Silmitön, järkyttävä väkivalta on totuus valistuksesta sen hyökätessä uskontoa perustanaan käyttäviä instituutioita kohtaan. Terrorista selviytyneet saattoivat kuitenkin todeta Ranskasta tulleen tasavallan. Tämän kai piti olla historian loppu, taivasten valtakunta maan päällä, mutta konfliktit ja poliittinen kamppailu näyttäisivät kyllä jatkuvan vielä 2000-luvullakin.

Eikö siis kojèvelainen kokeilunhalu ole hieman liian radikaali tapa luoda sisältö uudelle tietoisuuden muodolle? Eikä Hyppolite ole yhtään sen maltillisempi: mitä tehdään niille, jotka eivät suostu uuteen tietoisuuden muotoon? Käytännössä uuden subjektiviteetin universalisointi tarkoittaa kulttuuri-imperialismia. Subjektiviteettien kohdatessa, jolleivät he hyväksy toisiaan, on toisen joko tuhouduttava tai alistuttava. Jos kumpikaan ei tahdo joustaa, johtaa eri tietoisuuksien muotojen kohtaaminen lopulta sotaan. Mutta onko sota vain mieleetöntä eri osapuolien tuhoamista? Tuhoaako järki kaiken, jättäen vain keskenään vertailukelvottomia (relativistisia) tietoisuuden muotoja kamppailemaan keskenään? Jos ei, niin mitkä perusteet hyväksytään oikeuttamaan yhden tietoisuuden muodon ensisijaisuus suhteessa toisiin?

Kojèven ja Hyppoliten tavoin myös Žižek tulkitsee Hegelin tekstin poliittisesti, kahdella erotuksella. Ensinnäkin Žižek soveltaa Hegelin luentaa valistuksen ja taikauskon konfliktista Ranskan vallankumouksen sijaan nykypäivään. Toiseksi Žižek ei niinkään ajattele uusien arvojen luomiseen toiminnan kautta, vaan hän ennemminkin ajattelee ihmisten löytävän arvonsa jo valmiina toimintansa taustalta. Žižek ei siis ratkaise Kojèven tavoin kiistaa uudella vallankumouksellisella subjektilla, joka luo uuden sisällön toiminnallaan. Sen sijaan Žižek osoittaa, kuinka subjekti (ateisti) on itse asiassa jo sitoutunut tiettyyn (kristilliseen) arvokehikkoon, kuinka uusi tietoisuuden muoto edelleen sijoittuu vanhoihin kehyksiin, säilyttäen olennaisia elementtejä siitä.¹⁴

Yksi olennaisin säilytetty elementti valistuksessa on kristillinen tasa-arvo: kaikki ovat yhdenvertaisia Jumalan edessä. Valistuksen universalismi vain kääntää tämän muotoon: jokaisessa ihmisessä on kyky rationaalisuuteen. Ateismissä Jumala tämän tasa-

¹⁴ Tietoisuuden muotojen jatkuvuus herättää kysymyksen parannuksen tekemisestä. Jos ateisti ei pääse eroon uskonnosta, voiko esim. antifan edustaja päästä eroon fasismista?

arvovskomuksen metafyyssisenä takaajana katoaa, mutta itse uskomus säilyy. Uskomus tasa-arvosta ei perustu järkeen, vaan se on valistuneen subjektiviteetin olennainen, rakenteellinen osatekijä. Siitä ei jousteta, se otetaan dogmina. Tämän dogmin kautta Žižek linkittää kristinuskon marxilaisuuteen. Tämä kieltämättä ensisilmäyksellä erikoinen yhdistelmä uskonnon ja marxilaisuuden välillä saa yhden lisäkäänteen Žižekin kristinuskon ateistisesta tulkinnasta. Žižek menee tulkinnassaan jopa niin pitkälle, että hänen mukaansa vain materialisti voi olla todellinen uskova (Žižek, 2011, 298). Žižekille kristinusko on Jeesuksen (Jumalan) kuoleman kautta ateistinen uskonto ja sen ytimessä on egalitarismi, joka yhdistää sen marxilaiseen projektiin. Žižekin (2008b, 120) mukaan kristillinen ”aktiivinen rakkauden työ [...] johtaa väistämättä *vaihtoehdoisen* yhteisön luomiseen”. Mutta egalitarismissaan tämä yhteisö on joustamaton ja siksi myös valmis käyttämään voimakeinoja.

Tässä mielessä sotaisia ja väkivaltainen poliittis-uskonnollinen projekti yhdistää Žižekin Kojèveen ja Hyppoliteen. Kristillinen sosiaalisen hierarkian tuhoamisen projekti on radikaali ja väkivaltainen, se ”heittää universumin tasapainoisen kiertokulun pois raiteiltaan” (Žižek, 2008b, 112). Sodan uhka on olemassa, koska eri osapuolten välisessä kamppailussa päädytään lopulta pisteeseen, josta ei enää voida joustaa. Tämä joustamaton subjektiivisen asenteen perusta ei perustu millekään sen ulkopuoliselle asialle, vaan se on itse perusteena sille positiolle, josta käsin sitä puolustetaan. ”Henki itse toimii todistajana itselleen” (PS §554/PG 301). Tästä syystä poliittinen keskustelu ei ratkea rationaalisella argumentoinnilla: politiikassa ei ole kyse argumenteista sinänsä, vaan siitä, mikä argumentti kelpuutetaan päteväksi. Poliitiikan lähtökohtana ei ole yhteisiä, jaettuja neutraaleja normeja, vaan kamppailun keskiössä on nimenomaan se, kuka tuon normin saa asettaa. (Žižek, 2015, 197).

Ja juuri tämä kysymys jää avoimeksi: miksi valita kristinusko? Onko länsimaalainen valistunut subjekti vain kulttuuriperimänsä ansiosta kristitty? Vai onko kristinusko absoluuttisuudessaan (kuvatessaan ontologisesti epätäydellistä todellisuutta uskonnon välitysmuodossa osuvimmalla tavalla) muita uskontoja/maailmankatsomuksia oikeampi/parempi? Jos subjektivaatioprosessissa yksilö tulee ennalta-olettaneeksi itsensä, miksi hän ei yhtä hyvin voisi subjektivoitua toisin? Ja jos voi, niin miksi hän ei kuitenkaan tee niin? Vaikuttaa siltä, että maailmankatsomusten konfliktissa mennään sotaan itsepäisyydestä – uskova ei mukaudu, vaan pitää kiinni omasta vakaumuksestaan.

Se mikä subjektimuodossa on puolustettavaa, on sen universaalius itselleen-olemisena. Žižek (2019, 214) muotoilee universaaliuden subjektin negatiivisuutena. Subjekti ei voi koskaan täysin identifioitua predikaatteihinsa, vaan kokee aina minimaalisen eron suhteessa

itseään määrittäviin asioihin ja itseensä. Tämä predikaattien epäonnistuminen subjektin luonnehtimisessa tekee jokaisesta subjektista uniikin ja sitä kautta universaalin. Subjekti ei siis koskaan löydä vastausta siihen, kuka hän on, itsensä ulkopuolelta, vaan hänen olemuksensa karkaa aina jokaista tällaista määritystä. Toisin sanoen, kukaan ei synny jääkiekkoilijana vaan jääkiekkoilijuudesta tulee merkittäjä, joka representoi subjektia, mutta ei täysin kaappaa sen identiteettiä.

Käytännössä universaaliuden itselleen-oleminen ilmenee jatkuvana epävarmuutena, itsekritiikkinä ja oman position kyseenalaistamisena. Se on omien partikulaarien sitoumusten reflektioimista. Tämä etäisyys omaan vakaumukseen, ahdistus oman etiikan virheellisyyden mahdollisuudesta, siitä, ettei omalle toiminnalle ole mitään metafysisiä ja absoluuttisen varmoja takeita, on subjektin sisäinen universaali näkökulma. Kuinka siis sitoutua partikulaariin toimintamalliin, universaalien epävarmuuden vaaniessa taustalla? Kuinka voin ottaa oman eettisen vakaumukseni vakavasti, jos samalla tiedostan, ettei vakaumukselleni ole mitään takeita? Juuri tämä negatiivisuus, itsereflektio, epävarmuus omasta positioista on jotakin puolustamisen arvoista. Tämä minimaalinen etäisyys omiin sitoumuksiin avaa mahdollisuuden ymmärtää muita. Se estää tukahduttavan narsistisen, yli-itsevarman fundamentalismin raivokkaan valloitusmatkan, jonka tarkoituksena on tuhota kaikki, mikä ei kuulu sen piiriin.

Mutta jos subjektin universaalius itselleen-olemisena on puolustamisen arvoinen asia, niin millä perusteella partikulaarien sitoumusten puolustaminen sitten tehdään? Kuinka loikka universaalista näkökulmasta partikulaariin toimintaan toteutetaan? Onko tämä täysin mielivaltaista? Miksi valita kristillinen etiikka ennemmin kuin jokin muu? Miksi sitoudun joihinkin arvoihin ja normeihin ennemmin kuin toisiin? Onko subjektivaatio siis toisin sanoen täysin kontingentti prosessi? Kyllä ja ei. Kojève ja Hyppolite näyttävät olevan dialektisen muutoksen kannalla. Uusi subjektimuoto ei ponnista tyhjästä, vaan rakentuu aikaisempien muotojen päälle. Tämä tekee tietoisuuden muotojen kehittymisestä jatkumon.¹⁵ Negatiivisuuden kautta subjekti etsii uusia olemisen tapoja, pyrkii eroon

¹⁵ Mutta koska muutos tapahtuu negation kautta, ei sen lopputulos ole koskaan taattu, eikä se välttämättä ole parempi kuin edellinen. Negatiivisuus nimittäin tuo tietoisuuden kehitykseen epäsuhtaan. Valistuneen taikauskon kohdalla negatiivisuus ensin hylkäsi taikauskon, mutta huomasi sitten, oman vakaumuksen perustelemattomuuden vuoksi, että tämä taikauskon hylkääminen ei onnistunut. Tällöin se joutui palaamaan uskon piiriin, negatiivisen liikkeen sinne takaisin tuomana.

tuskastaan kokeilemalla uusia sitoumuksia. Tämä kokeilunhalu tosin tuo mukanaan uutta tuskaa sen riskialttiuden vuoksi. Uuden etiikan etsiminen kokeilemalla on vaarallista ja siksi tämä polku on virheiden ja epätoivon polku. Jo tehtyjä virheitä ei enää voi korjata, mutta ne voi tarinallistaa uudelleen osaksi paremman etsimiseen sitoutunutta ja hyvyyteen tähtäävää elämää. Mutta tämän polun valitseminen on samalla sellaisten tekojen tekemistä, joiden moraalinen status määritellään jälkikäteen. Toisin sanoen vallankumouksellisen on hyväksyttävä, että hänen oma toimintansa saatetaan rekisteröidä jälkikäteen pahana tekona eettisessä substanssissa. Mitä tilaa subjektilla on siis toimia? Tilan hänelle mahdollistaa pahuuden anteeksi antaminen. *Hengen fenomenologian* Valistusta seuraavassa luvussa käsitellään moraalialia ja sen viimeisessä alaluvussa pahuutta ja sen anteeksi antamista. Kenties täältä voisi lähteä etsimään vastauksia subjektin virheelliseen partikulaariseen toimintamalliin sitoutumisen ongelmaan? Taikauskon ja valistuksen kamppailu ei ole Hegelille viimeinen sana, vaan vain välivaihe Hengen kehityksessä.

Mutta Žižek (2011, 77–78) puhuu myös kontingentista totuuden rakentumisen prosessista, jonka kautta subjektin kokemus eettisistä välttämättömyyksistä syntyy. Tällöin subjektivaatio olisi kontingentin prosessin tulos, mutta jälkikäteen se näyttäytyisi aina välttämättömänä. Miksi esimerkiksi sitoudun tiedon itsensä korjaavuuteen niin radikaalilla tavalla, että olen valmis hylkäämään aikaisemmat uskomukseni? Vasta kun olen *jo* sitoutunut siihen, ilmenee sitoumukseni järkevänä ja välttämättömänä, sillä siitä on tullut yksi identiteettiäni perustavista osista. Tämän sitoumukseni pohjalta heijastan arvojeni maailmaan, täyttäen ajattelussani todellisuuden puutteellisia kohtia. Ajatteluni abstraktiot ohjaavat toimintaani siihen suuntaan, että kuilu näiden kahden (arvojeni ja todellisuuden) välillä kuroutuisi pienemmäksi. Toiminnassani kohtaan vastustusta muiden toimijoiden taholta, sillä he ovat subjektivoituneet toisin. Siispä lopulta, väittelyn päättyessä subjektin rakentaviin joustamattomiin lähtöoletuksiin, eivät uudet argumentit enää pelasta. Ainoa suunta tästä joustamattomasta pisteestä eteenpäin on kamppailu tunnustuksesta kuolemaan saakka: sota. Kenties Hegel ei sovitakaan kiistaa synteisillä (niin kuin usein väärin luullaan), vaan sovitus on itse tuon sovittamattoman kiistan tunnustaminen sellaisenaan.

Mitä tämä sitten tarkoittaa kreationistin ja uusateistin kiistan osalta? Hegeliläisen analyysin mukaan kumpikin osapuoli on osittain väärässä ja osittain oikeassa. Kreationisti on väärässä ajatellessaan uskonsa kohdetta konkreettisenä olevana. Uusateistin järki taas perustuu eettisille sitoumuksille, joita pidetään itsessään järkevinä, mutta tämä järkeyys ilmenee

vasta kun sitoumus on jo tehty. Toisin sanoen uusateistinkin järjenkäyttö on eettisissä ongelmissa vakaumuksellista. Ratkaisu konfliktiin ei siis ole kummankaan riemuvoitto, vaan kummatkin joutuvat nöyrytymään. Kreationisti joutuu luopumaan uskonsa kohteesta konkreettisenä olevana ja uusateistin on tunnustettava oman eettisen positionsa ideologisuus/uskonollisuus.

Kojèven ratkaisuehdotus olisi ateismia syleilevä kapinallinen, joka lähtee uhmaamaan uskonnon varassa lepäviä instituutioita. Hyppoliten mukaan nämä vallankumoukselliset tulisivat toimintansa kautta luoneeksi uuden järjestyksen. Žižek näkee uuden järjestyksen luomisen kapitalismin vastaisena marxilaisena kamppailuna. Minun ratkaisuni, jonka olen ammentanut edellä lainatusta kirjallisuudesta, on valistunut taikausko. Se on yhdistelmä epäonnistunutta kristillisyyttä ja epäonnistunutta ateismia. Kristillisuus epäonnistui sisäisten ristiriitojensa vuoksi, josta siirryttiin ateismiin. Ateismi taas ei pysty perustamaan etiikkaa kaikkivaltaisesti järkeen, vaan joutuu sitoutumaan eettisiin dogmeihin (kuten, että tietoisien olennon kärsimys on pahaa). Siispä kummankin position epäonnistumisesta syntyy, ei feenikslintu, joka polttaa vanhan itsensä ja nousee uljaasti uutena luomuksena, vaan pelkkä feenikslinnun tuhka. Se on kaikkien sitoumusten kertakaikkista epäonnistumista, feenikslinnun luhistuminen. Kristillisessä ateismissä, tai valistuneessa taikauskossa eivät yhdisty kummankin osapuolen parhaat ominaisuudet. Sen sijaan siinä yhdistyvät kummankin huonoimmat puolet: kristillinen dogmi, ja ateistinen jumalattomuus. ...Vai ovatko nämä sittenkin juuri ne parhaat puolet?

Jos Jumalaa tuonpuoleisena persoonallisena entiteettinä ei ole, niin tilanteen murheellisuudesta huolimatta on se kuitenkin parasta tunnustaa. Tästä syystä, jos Jumala konkreettisenä olevana ei kerran sitä tee, on ihmisten itse pidettävä huoli itsestään ja muista. Jos aikaisemmin seurakunta perustettiin siksi, että Jumalan ajateltiin olevan, on se nyt perustettava päinvastaisesta syystä. "[...] uskon absoluuttinen Oleva [...] on [uskonollisen] yhteisön Henki, abstraktin olemuksen ja itsetietoisuuden ykseys." (PS §549/PG 298). Juuri siksi, että Jumalaa ei ole, tarvitaan yhteisöä, joka pitää sen jäsenistä huolen. Tällaisen yhteisön yhtenä objektiivisena toteutumana voitaisiin pitää esimerkiksi hyvinvointivaltiota. Näin ajateltuna jokaista yhteiselon muotoa säätelee aina uskonollinen vakaumus. Tai toisin muotoiltuna, jaettu kulttuuri (eettinen substanssi sisältäen toimintatavat ja lait jne.) on aina jo uskonollisesti vakaumuksellista. Yhteisö vaatii jäsenet yhteen sitoakseen kaikkien jakamaa ideologiaa ja sen mukana eettistä dogmia. Tämän dogmaattisuuden ulkopuolelle ei välttämättä päästä, mutta se voidaan tunnustaa. Dogma voi olla sellainen, että sitä on

mahdollista muokata sen omista lähtökohdista käsin: se voi olla itseään korjaava. Dogmaattisuuden tunnustamisen myötä voidaan erilaisia dogmeja ja niiden objektiivisia ilmentymiä (instituutioita) vertailla ja punnita. Tällä tavoin sitoutuminen partikulaariin toimintamalliin käytännön tilanteessa voidaan tehdä valistuneesti, ymmärtäen oman position epävarmuus. Tämä ymmärrys estää luisunnan fundamentalismiin ja toisaalta joustavuudellaan mahdollistaa eettisen kehityksen. Ja mikä parasta, se voittaa myös nihilismin. Valistuneessa taikauskossa oman etiikan vakaumuksellisuus tunnustetaan ja hyväksytään ehdottomiin totuuksiin sitoutumatta. Valistuneessa taikauskossa oman etiikan, vakaumuksen ja toiminnan metafyyminen takeettomuus tuodaan päivänvaloon. Uskomuksille ei viimekädessä ole mitään takeita ja *siksi* niihin uskotaan.

Yhteenveto

Tässä tutkielmassa olen esitellyt kreationismin ja uusateismin positiot ja etsinyt niille vastaavat tietoisuuden muodot Hegelin Hengen fenomenologiasta. Tavoitteenani oli etsiä ratkaisua päältäpäin ratkaisemattomalta näyttävälle ristiriidalle. Käsittelin Hengen fenomenologian VI luvun alalukua B erittäin yksityiskohtaisesti ja mahdollisimman yleistajuisesti. Hegelin tekstin tueksi olen tukeutunut kolmeen tunnustettuun kommentaattoriin, Kojèveen, Hyppoliteen ja Žižekiin. Kojèven ja Hyppoliten tulkinnat olivat samansuuntaisia ja pysyivät melko lähellä alkuperäistä tekstiä. Žižekin Hegeliä soveltava filosofia taas voidaan nähdä jatkumoksi Kojèven ja Hyppoliten tulkinnoille. Tutkielmani lopputulemana on, että uusateistinen/valistunut positio, joka vetoaa puhtaaseen järkeen, on riittämätön perustamaan maailmankatsomuksellista vakaumusta. Huomaamattaan, uusateistinen/valistunut positio onkin itseasiassa edelleen kristillisissä raameissa sitoutuessaan arvotettuihin abstraktioihin, joiden arvottaminen käy vasta jo valitusta eettisestä sitoumuksesta käsin. Uusateisti ei siis ole kritiikistään huolimatta pystynyt ylittämään kristillistä paradigmaa, jonka sisällä abstraktit käsitteet, kuten oikeudenmukaisuus tai tasa-arvo, artikuloivat konkreettista todellisuutta. Oman vakaumukseni mukaan näistä käsitteistä ei pidäkään luopua, vaan ne on hyväksyttävä itseään korjaaviksi eettisiksi dogmeiksi, jotka perustavat järkemme käytön.

Lähteet

- Badiou, Alain (2011). *Apostoli Paavali. Universalismin perustaja* (suom. Janne Porttikivi). Tampere: Gaudeamus. Alkuperäisjulkaisu *Saint Paul. La fondation de l'universalisme*, 1997.
- Birnstein, Uwe, Herbert Gutschera, Theo Körner, Ralph Ludwig, Joachim Maier, Ulrich Ruh, Heinrich Richard Schmidt, Jörg Thierfelder (1999). *Kristinuskon Historia 2000, Uskonpuhdistuksesta Nykyaikaan* (suom. Marja Hannula, Maija Pellikka, Leena Vallisaari, Anna Maija Viitanen, Jaana Iso-Markku. Toim. Anssi Mäkinen). Alkuteos *Chronik Verlag im Bertelsmann Lexikon Verlag GmbH* (1997, toim. Christine Nagel & Ingrid Reuter). München: Weilin+Göös Oy.
- Bremmer, Jan N. (2010). *Ateismi antiikissa*. Teoksessa: *Ateismi* (toim. Michael Martin). Tampere: Vastapaino. Alkuperäisjulkaisu *The Cambridge Companion to Atheism*, 2007.
- Cvjeticanin, Srdjan. *Slavoj Žižek, Biography*. The European Graduate School/EGS. Saatavilla <http://egs.edu/faculty/slavoj-zizek>, luettu 11.09.2019.
- Davis, Creston. (2011). *Introduction: Holy Saturday or Resurrection Sunday? Staging an Unlikely Debate*. Teoksessa: *The Monstrosity of Christ: Paradox or Dialectic?* (Edit. Creston Davis) Cambridge: MIT Press.
- Dawkins, Richard (2011). *Jumalharha* (suom. Kimmo Pietiläinen). Helsinki: Terra cognita. Alkuperäisjulkaisu *The God Delusion*, 2006.
- De Botton, Alain (2013). *Uskontoa ateisteille* (suom. Hannu Poutiainen). Helsinki: Basam Books. Alkuperäisjulkaisu *Religion for Atheists. A Non-Believer's Guide to the Uses of Religion*, 2012.
- Vuosi homoillasta* (2011). Tiedote. Eroakirkosta.fi. Saatavilla https://eroakirkosta.fi/dynamic/index.php/media/none/tiedote_06_2011.html?year=2011, luettu 3.12.2019.
- Eskola, Timo (2006). *Antikristuksen apostolit. Jumalan kuoleman teologia Nietzschestä Spongiin*. Kauniainen: PerusSanoma.
- Feuerbach, Ludwig (1980). *Uskonnon olemuksesta*. (suom. Vesa Oittinen). Helsinki: Otava. Alkuperäisjulkaisu *Des Wesen der Religion*, 1846.

Freud, Sigmund (1967). *Moses and Monotheism* (transl. Katherine Jones). New York: Vintage Books. Alkuperäisjulkaisu *Der Mann Moses und die Monotheistische Religion: Drei Abhandlungen*, 1939.

Hegel, G. W. F. (1977). *Phenomenology of Spirit* (transl. A. V. Miller). Oxford: Oxford University Press. Ja, (1980). *Phänomenologie des Geistes*. Gesammelte Werke, Band 9 (toim. Wolfgang Bonsiepen ja Reinhard Heede). Hamburg: Felix Meiner Verlag. Lisäksi, (2018). *The Phenomenology of Spirit* (transl. Terry Pinkard). Cambridge: Cambridge University Press. Alkuperäisjulkaisu *Phänomenologie des Geistes*, 1807.

Hegel, G.W.F. (1994). *Oikeusfilosofian pääpiirteet eli luonnonoikeuden ja valtiotieteen perusteet* (suom. Markus Wahlberg). Oulu: Pohjoinen. Alkuperäisjulkaisu *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, 1821.

Harris, Sam (2010). *Moraalinen Maisema. Miten tiede määrittää inhimilliset arvot.* (suom. Kimmo Pietiläinen). Helsinki: Terra Cognita. Alkuperäisjulkaisu *The Moral Landscape: How Science Can Determine Human Values*, 2010.

Huhtasaari, Laura (2015). "Uskovainekin vaikuttaa viisaalta, kunhan pysyy hiljaa." Blogi. Saatavilla <https://www.laurahuhtasaari.fi/8>, luettu 3.12.2019.

Hyppolite, Jean (1974). *Genesis and Structure of Hegel's Phenomenology of Spirit* (transl. Samuel Cherniak & John Heckman). Evanston, IL: Northwestern University Press. Alkuperäisjulkaisu *Genèse et structure de la Phénoménologie de l'esprit de Hegel*, 1946.

Imbert, Yannick (2013). *The End of Reason: New Atheists and the Bible*. European Journal of Theology. Vol. 22 Issue 1, p50–64.

In the beginning there was the Flying Spaghetti Monster (2005). The Telegraph. Saatavilla <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/northamerica/usa/1498162/In-the-beginning-there-was-the-Flying-Spaghetti-Monster.html>, luettu 3.12.2019.

Ikäheimo, Heikki (2014). *Hegelin Ensyklopedinen Järjestelmä*. Filosofia.fi Saatavilla <https://filosofia.fi/node/3538>, luettu 13.9.2019.

Iso Kirja nuorisotoiminnot (2011). *Fifteen*. Nuorille suunnattu kesäleirivihko. Ei sisällä tekijätietoja. Nuorisotyön materiaalit nettisivulla salasanan takana: <https://www.ikopisto.fi/nuorisotyonmateriaalit>, luettu 3.12.2019.

Johnson, Andrew (2013). *An apology for the 'New Atheism'*. International Journal for Philosophy of Religion. Vol. 73 Issue 1, p5–28.

Newport, Frank. (2014). *In U.S., 42% Believe Creationist View of Human Origins*. Saatavilla <https://news.gallup.com/poll/170822/believe-creationist-view-human-origins.aspx>, luettu 3.12.2019.

Kant, Immanuel (2014). *Moraalin metafysiikan perustus* (suom. Markus Nikkarla). Turku: Aeropagus. Alkuperäisjulkaisu *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*, 1785.

Kant, Immanuel (2016). *Käytännöllisen järjen kritiikki* (suom. Markus Nikkarla). Helsinki: Gaudeamus. Alkuperäisjulkaisu *Kritik der praktischen Vernunft*, 1788.

Kannisto, Toni (2014). *Kant: Transsendentaalinen Idealismi*. Filosofia.fi. Saatavilla <https://filosofia.fi/node/2425#Ymm%C3%A4rrys>, luettu 3.12.2019.

Kojevè, Alexandre (2012): *Johdatus Hegelin lukemiseen: vuosien 1933-1939 luennot Hengen fenomenologiasta École des Hautes Étudesissa*. Suomentanut Tapani Kilpeläinen. Helsinki: Tutkijaliitto. Alkuperäisjulkaisu *Introduction à la lecture de Hegel*, 1947.

Markiisi de Sade (1991). *Juliette* (transl. Austryn Wainhouse). Lontoo: Arrow Books Ltd. Alkuperäisjulkaisu *L'Histoire de Juliette ou les Prospérités du vice*, 1797.

Markiisi de Sade (2013). *Justine*. (suom. Heikki Kaskimies). Helsinki: Gummerus. Alkuperäisjulkaisu *Justine ou les malheurs de la vertu*, 1799.

Nakhnikian, George (2004). *It Ain't Necessarily So: An Essay Review of Intelligent Design Creationism and Its Critics: Philosophical, Theological and Scientific Perspectives*. Philosophy of Science. Vol 71 Issue 4, p593–604.

Pinkard, Terry (2000). *Hegel. A Biography*. Cambridge: Cambridge University Press.

Ruse, Michael (2018). *Creationism*. The Stanford encyclopedia of Philosophy. Saatavilla verkossa: <https://plato.stanford.edu/entries/creationism/>

Sadler, Gregory B. (2018). *Half Hour Hegel: Phenomenology of Spirit*. Saatavilla <https://www.patreon.com/drgbsadler>, luettu 3.12.2019. ja <https://www.youtube.com/playlist?list=PL4gvlOxpKKIgR4OyOt31isknkVH2Kweq2>, luettu 3.12.2019.

Shirver, Peggy L. (2006). *Evangelicals and World Affairs*. World Policy Journal. Vol. 23 Issue 3, p52–58.

Stolzenberg, Jürgen. (2009): “Hegel’s Critique of the Enlightenment in “The Struggle of the Enlightenment with Superstition”.” Teoksessa Westphal, Kenneth R. (toim.) *The Blackwell Guide to Hegel's Phenomenology of Spirit*. Malden, MA: Blackwell, s. 190–208.

Suomen Helluntaikirkko ja Aikamedia Oy (2014). *Suomen Helluntaiseurakuntien uskon pääkohdat*. Vihanti: Aikamedia.

Taira, Teemu (2015). *Väärin uskottu? Ateismin uusi näkyvyys*. Turku: Eetos.

The scientific errors of evolutionists’ claims. Official Neurocluster Brain Model site. Saatavilla http://neuroclusterbrain.com/errors_of_evolution.html, luettu 3.12.2019.

Yar, Majid. *Alexandre Kojève (1902–1968)*. Internet Encyclopedia of Philosophy. Saatavilla <https://www.iep.utm.edu/kojeve/>, luettu 5.9.2019.

Žižek, Slavoj (2001). *On Belief*. London: Routledge.

Žižek, Slavoj (2003). *The Puppet and the Dwarf. The Perverse Core of Christianity*. Cambridge: MIT Press.

Žižek, Slavoj (2008a). *The Sublime Object of Ideology*. London: Verso.

Žižek, Slavoj (2008b). *The Fragile Absolute. Or, Why Is the Christian Legacy Worth Fighting For?* London: Verso.

Žižek, Slavoj (2009). *The Parallax View*. Cambridge: MIT Press.

Žižek, S., Milbank, J., Creston, D. (2011). *The Monstrosity of Christ: Paradox or Dialectic?* Cambridge: MIT Press.

Žižek, Slavoj (2012). *Less than Nothing. Hegel and the Shadow of Dialectical Materialism*. London: Verso.

Žižek, Slavoj (2015). *Absolute Recoil. Towards a New Foundation of Dialectical Materialism*. London: Verso.

Žižek, Slavoj (2019). *Sex and the Failed Absolute*. London: Bloomsbury Academic.